

جنگ او زمونڙ نڙي

جان ڪيگن

او

دوه وڙي ليڪني د مايڪل هاوڙڇ

ڙباره، پيلا مه او مالوماتي يادبنتونه

د محمد حسن ڪاڪڙ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

عُحَانِگَرَنِي:

د کتاب نوم: جنګ او زموږ نړۍ

ليکوال: جان کيگن او دوه وږې ليکنې د مايکل هاورډ

ژباړونکی: محمد حسن کاکړ

خپرنډوی: کاکړ تاريخي علمي بنسټ

د خپرونو لړ: (۳)

کمپوز: احمد روئين کاکړ

چاپ شمير: ۱۵۰۰

د چاپ ځای: سهر مطبعه

د چاپ کال: ۲۰۱۵/۱۳۹۴

دخپړندويې ټولنې يادښت

د «کاکړ- تاريخي بنسټ» دخپلي خپرنيزې تگلارې له مخې او دخپلو امکاناتو په حدودوکې دتاريخي آثارو او دتاريخ مرستندويه آثارو د خپراوي تکل کړی دی. په دې لړکې د پوهاند محمدحسن کاکړ مهم تاريخي اثر «دافغان-شوروي جگړه» د لومړني خپرنې گام په توگه ، چاپ او خپور کړ.

دادی په همدې لړکې د «جنگ او زموږ نړۍ» په نوم يو بل ارزښتناک تاريخي اثر ستاسو ترگوتو در رسپري . ددغه اثر ليکوال جان کبگن دی او ورسره په دې اړه دمايکل هاورډ دوه ليکنې هم ملې دي . دغه اثر له انگريزي ژبې د هېواد نوميالي مورخ او خپرونکي پوهاند ډاکتر محمدحسن کاکړ ژباړلی دی .

په دې اثر کې دجنگ په اړه په څو سرليکونوکې دقيقې ليکنې او خپرنې راغلي او د پخوانيو او اوسنيو جگړو په اړه يې مهم مطالب په خپلو پاڼوکې رانغاړلي دي .

ددې اثر چاپ دافغانانو لپاره له څو اړخونو څخه مهم دی :

لومړۍ خبره داده چې زموږ ټولنه د اوږدو کلونو جنگ خپلې ده او دادی اوس يې هم ځپي . موږ له بل هرچا څخه زيات دجنگ په پايلو او غميزو ښه خبريو او له همدې کبله موږ ته

مهمه ده چې دجنگ په اړه او د بدمرغيو په اړه يې ځان ښه
خبرکړو .

له بلې خوا زموږ ځوان نسل چې په حقيقت کې په پرله پسې
توگه په جگړو کې زيږي او په جگړو کې راغټېږي ، لازمه ده په
تاريخي لحاظ هم دجنگ په پيل او عواقبو ښه خبرشي او ترې
کرکه وکړي . ددې کتاب ارزښت په همدې کې دی چې دټولو
لويو او وړو جگړو د بدمرغيو دقيق او انسان پال تحليل يې کړی
دی .

« کاکړ- تاريخي بنسټ» په دې وياړي چې داسې مهم اثر
خپلو هېوادوالو ته وړاندې کوي او ورسره له خپل قدرمن استاد
پوهاند کاکړ څخه مننه کوي چې دليکنو له زيات مصروفيت
سره سره يې د داسې ژباړې لپاره هم وخت وموند.

کاکړ- تاريخي بنسټ

دعلمي بورډ سکرترت

کابل ، د ۱۳۹۴ ل . دحمل ۱۷

د ۲۰۱۵ . داپريل شپږمه

لړلیک

منځ	سرلیک
۱.....	د ژباړونکي پېلامه.....
	جنگ او زموږ نړۍ
۳۲.....	پېلامه.....
۳۹.....	لومړۍ څپرکی - جنگ او زموږ نړۍ.....
۵۳.....	دوهم څپرکی - د جنگ سرچینې.....
۶۷.....	درېیم څپرکی - جنگ او دولت.....
۸۲.....	څلورم څپرکی - جنگ او فرد.....
۹۷.....	پنځم څپرکی - ایا جنگ ته به پای ممکن وي؟.....
	ملونه
۱۱۲.....	جنگ او دلبرل وجدان وده ۱۵۰۰-۱۷۹۲.....
۱۳۵.....	د کلاشنکوف توپکونه او د توماسناک راکتونه.....
۱۵۶.....	یادښتونه.....

ϕ τ μ ϕ { % o j r +

دا به لومړی ځل وي، چې د جنگ په اړه ليکنې، هغه هم چې د دوه نامتو تاريخپوهانو وي، له انگريزي څخه پښتو شوې دي. د عمومي حکمونو او ويناوو په بڼه دغه ليکنې د تاريخي پېښو پر بنسټ ولاړې دي، نه د خاصو نظريو پر بنسټ، چې دقيق توب او سم توب يې يقيني نه وي، خو په هغه حال کې چې تاريخي پېښو تاييد کړې وي.

جنگ انسان او ټولنه هر چيرې او هر وخت زيانمنه کړې، دغومره ډېره چې فيلسوف جان ستوارت مل وايي چې ((هيڅ څيز د جنگ د وړانې جبران کولی نه شي)). لرغونو يونانيانوويل چې ((جنگ بد دی په دې چې هغه نورهم بد خلک زېږوي، نظر دېته چې له منځ نه يې وړي)).

انسانان له انسانانو سره جنگ کوي او د جنگ پايلې د انسانانو له شمېر او جنگي وسيلو سره نېغ تړاو لري. په اوسنۍ نړۍ کې چې خلک خورا ډېر شوي، هېوادونه ډېر شوي، ملي دولتونه ډېر شوي او ورسره ډول ډول وسلې د اټومي او هايډروجنې بمونو په گډون ډېرې شوې دي، جنگونه بيخي ډېر تباه کوونکي شوي دي. په هستوي وسلو سره اوس ممکن شوې، چې مدنيت يا مدنيتونه له

منځ نه یووړل شي او په خپله انسان گړدسره نابود شي او مخکه د لمریز نظام د نورو کرو په شان له ژوند نه خالي شي.

له همدې امله ده چې پوهانو، په تېره د لوېدیځې نړۍ پوهانو، د جنگ او دهغه په ټولو اړخونو لیکنې کړې، ددې لپاره چې خلک د جنگ له پایلونه ښه خبر وي او واکمنان په سیاست او ټیپلوماسۍ کې د هغو په نظر کې نیولو سره کښالې په خبرو سره هوارې کړي. په دغه حال کې دا د هر انسان وظیفه ده، چې د جنگ په مخنیوي کې په هره بڼه او اندازه چې وي برخه واخلي.

ددغو لیکنو لیکوالو، جان کیگن او مایکل هاوږډ په لوړو تعلیمي موسسو کې ښوونې کړې او دجنگ په اړه یې په زیات شمېر اثار خپاره کړي دي. لومړنی یې د انگلستان د پاچایۍ اکاډمۍ سیند هرست¹ (Sandhurst) ښوونکی، په پرنسټن پوهنتون کې فېلو (Fellow) او د یاسر (Yasar) په پوهنځي کې د تاریخ استاد و. مایکل هاوږډ چې پخوا د اکسفورډ په پوهنتون کې د تاریخ استاد و، اوس د امریکې د ییل (Yale) په پوهنتون کېد نظامي او سمندري تاریخ پروفیسر دی. دید ستراتیجیکي مطالعاتو لپاره د بین المللي موسسې مؤسس او دایمي سروال هم دی.

جان کیگن د جنگ په هغو اړخونو غږېدلی، چې هر څوک به وغواړي چې پرې پوه شي. ډېر مهم اړخ یې د جنگ سرچینه ده. ایا انسان په طبعي لحاظ یو جنگي موجود دی؟ څنگه چې انسانانو د تاریخ په اوږدو کې ډېر جنگونه کړي، د هغو له امله دغه فکر اوس عام دي، چې وایي جنگ د انسان طبعي میلان دی. حتی ایمانوویل کانت هم ویلي چې ((انسان له کاره لرگي نه جوړ دی.)) یو بل

تاريخپوه جان هورگن وايي چې ((...جنگونه دغومره ډېر ډول ډول دي، چې د هغو په اړه تاسې د هر ډول تيورۍ د منلو يا ردولو لپاره شواهد ميندلی شئ))^(۱) خو دی دا هم وايي چې ((...مونږ د جنگ لپاره انجنيري شوي نه يو. د وژونکي ډلې د تشددشواهد نه مليون کاله دمخه ته، نه د هومو جينز (Homo Genes) هسکېدنې ته او نه سل گونو زره کاله دمخه زموږ د انسان نوع هسکېدنې ته، بلکې ديارلس زره کلونه دمخه د تمدن له هسکېدلو نه زر وروسته ته رسېږي.))^(۲) دی په دې اړه د اړکيالوجيکي شواهدو له مخې وايي چې دا ديارلس زره کاله دمخه ((د سوډان د جبل سهابا (Sahaba) په سيمه کې د نيل سين په غاړه کې د يوه قبر په ساحه کې و.))^(۳)

که جنگ طبيعي ميلان هم وگڼل شي، هغه به دغسې ميل وي، چې ثابت او په يوه حال کې نه پاتې کېږي او تغير به کوي، ځکه چې کاینات چې انسان يې يو ډېر کوچنی واحد دی، تل د تغير په حال کې دی. کاینات (Universe) د لويې نړۍ (Macrocosm) او کوچنۍ نړۍ (Uicrocosm) په بڼه په تغير کې دي. مخکې، چې انسان يې له پاسه ژوند کوي، د لويې نړۍ يو ستوری دی. مخکې او ورسره انسان د شيدو لارکښان (Milky Way galaxy) په منځ کې هره ورځ (مطلب ۲۴ گړۍ) دوه مليون ميل حرکت کوي. دغه کښان په دغسې کاینات کې گريزي چې سل مليارده کښان او هرکښان يې سل مليارده ستوري لري. کاینات هم يو نه بلکې ډېر او هر يو يې نا محدود او د پراختيا په حال کې دي.^(۴) په کوچنۍ نړۍ کې تر ټولو کوچنی واحد يانې اټوم چې په سترگو نه ليدل کېږي او تر دې نژدې وخت پورې نه ټوټه کيدونکی گڼل کېده، هسته يا مغز لري، چې له پروتون (Proton)، نيوترون (Neutron) او

ایلکترون (Electron) نه جوړ دی. هیڅ یو یې بُعد یا حجم نه لري او هر یو یې خپه او تل په حرکت کې دي (o) ماده چې که د بنسټې، پولاد یا د مرمرو په بڼه هم وي، په نهایت کې د سکون په حال کې انرجي ده. د انسان طبیعت هم د همدغه قانون تابع دی، که څه هم دی په درک شوې نړۍ کې تر هر بل ژوندي موجود نه د ډېر لوړ استعداد یانې د عقل خاوند دي؛ خو طبیعت یا په دقیق توګه طبعي تمایل یې تغیر او تحول منونکی دی. په دې اړه د مولف جان ستوسنګر (John Stoessinger) د کتاب د یوې فقرې نقل دلته په ځای ښکاري.

((انسانانو دغسې دودونه پرې ایښي دي چې پخوا قطعي او نه پرېښودونکي ګڼل کېدل. د بېلګې په ډول د کنگل په دوره کې چې خلک په سمڅو کې اوسېدل له نزدې محرم سره ملاسته پوره د منلو وړ وه، په داسې حال کې چې اوس له محرم سره جنسي عمل نزدې په عالمي سويه مردود دی. انسان خوړل هم پوره یو بل مثال دی. زرګونه کاله دمخه انسانانو یو بل خوړل او د یوه بل وینې یې څښلې. دا هم د (انسان د طبیعت) برخه ګڼل کېدله. حتی یوه پېړۍ ورومې په ملیونونو امریکایان په دې عقیده وو، چې خدای تعالی سپین پوستان مامور کړي چې آزاد او توران مریان وي... سره له دې هم مریي توب چې یو وخت (د انسان د طبیعت) برخه ګڼل کېدله، لغوه شو، ځکه چې انسانانو د ودې ظرفیت وښود. وده ورو وشوه، وروسته له ډېرو مصیبت ګالو نه، خو هغه بیا هم وشوه. (د انسان طبیعت) تغیر کړی. د مری توب او د انسان خوړلو په شان به جنگ هم د انساني مصیبتونو له کارخانې نه حذف کېدلی وشي.))

((خو داسې ښکاري چې انسانان خپل ناوړې عادتونه له مصیبتونو نه وروسته ترک کوي. عقل یوازې بسیا نه کوي. مونږ پخوا له دې چې تغیر وکړو باید وڅوځول شو، اونزدې ټوټه ټوټه شو.))^(۱)

د لرغوني انسان په اړه پخوا له دې چې متمدن شي او کرنیز ژوند ته مخه وکړي او د کوم ډول نظم په چوکاټ کې ژوند وکړي، شواهد نه شته. د هغه د ژوند یانې د ښکارتوب او پوونده توب ژوند په اړه چې هر څه ویل شوي دي شخصي نظريې اوتیورۍ گانې دي، چې هغه هم سره ټکر کوي. د مثال په ډول انگلیس فیلسوف تھاماس هابس (Thomas Hobbes ۱۶۷۹-۱۵۸۸) انسان د طبیعت په حال کې دغسې حیوان ښودلی چې له ټولو سره د جنگ په حال کې وي. د هغه په خلاف فرانسوي فیلسوف ژان ژاک روسو (Jean- Jacques Rousseau ۱۷۷۸-۱۷۱۲) ویلي چې انسان په طبیعي حال کې جنگ نه پیژنده او دا مدني حالت و، چې دی یې مسخ کړ او جنگ ته یې وهڅوه. د هابز نظر چې جنگ د انسان طبیعي تمایل کېږي ډېرو پوهانو رد کړی. ډېره نومیالی منقده یې امریکایي انټروپولوجسته، مارگریټ میډ (Margaret Mead) ده چې وايي ((جنگ یوازې یوه اختراع ده، نه بیالوجیکي ضرورت.)) که جنگ یو طبیعي ضرورت وای انسان به هغه د نورو طبیعي ضرورتونو غوندې په منظم ډول کولای.

په لوېدیځې نړۍ کې له دوهم نړۍ وال جنگ نه وروسته بین المللي جنگ نه دیشوی. د اروپایي اتحادیې غړو لا ژمنه کړې ده، چې خپلمنځي کشالې به په خبرو هواروي نه په جنگ سره. زمونږ په مهال کې جنگ ضد ذهنیت په خاص ډول په لوېدیځې اروپا او په شمالي امریکا کې ښه پیاوړی شوی دی. اروپایان

هغه خلک دي، چې دولتونو يې پخوا ((په ځايي خلکو يرغلونه کړي او اړ کړي يې دي چې د دفاع لپاره وجنگيږي.)) داسې هم ((اروپايانو دغو ځايي ټولنو ته جنگي تمرينونه او تکنالوجيکي گانې... پېژندلې دي، چې په هغو سره هم له دوی او هم له يو بل سره وجنگېدل.))^(۷) دا د هيلې اړ حرکت دی، چې د نولسمې پېړۍ متعرض استعماري او د شلمې پېړۍ د لويو جنگونو ملاتړ دغه ولسونه اوس د جنگ پرضد شوي دي. لا مهمه دا ده چې له جنگ نه په ټولو دورو کې د يوې وسيلې په توگه کار اخيستل شوی، د کوم ځانگړي مقصد لپاره نه، دا چې جنگ د جنگ په مقصد وي. البته انسان د جنگ استعداد لري؛ خو هغه د سولې استعداد هم لري. په دغه حال کې ويل کېدلی شي چې د وسيلو په اصلاح د ژوند په ښه کېدلو او د ولسواکي نظامونو په عام کېدلو او په خاص ډول د ژوند د ارزښت په پوهېدلو او قدر کولو سره د بين المللي جنگ د له منځ نه وړلو، يا لږترلږه د هغه د کمېدلو لپاره هيله کېدلی شي. انټروپولوگست جان ميولر (John Mueller) په دې فکر دی، چې د بين المللي ((...جنگ مخ په ځورېتوب د جنگ په اړه زموږ د مخ په ډېرېدلو د مخالفت انعکاس دی.))^(۸)

د جنگ او زموږ نړۍ بل بحث په دې اړه دی، چې وايي ((جنگ دولت رامنځ ته کړ او دولت جنگ کوي.)) ليکوال يې جان کيگن په دې نظر دی، چې د جنگ د رامنځ ته کولو عوامل چې هرڅه او هر څومره وو، جنگ کول يې ځانگړې دنده نه وه او د وخت په تېرېدلو سره د جنگ کولو وظيفې يې هم خپل درنښت له لاسه ورکړی. په تېره په لوېديځې نړۍ کې. په لوېديځې نړۍ کې اوس دغه ذهنيت پياوړی او عام دی، چې له دولت نه د ژوند ښه کېدل غواړي، نه د جنگ کول؛ مگر په دفاعي حال کې. په تاريخ کې هم داسې نه وه، چې

جنگ یوازې د دولت کار و. بې دولته جنگونه هم وو او پر دې برسېره دغسې دولتونه هم وو، لکه د مصر د فرعونانو چې د پېړیو پېړیو په بهیر کې یې هم نه یرغلیز اونه هم دفاعي جنگ کړی دی. په تاریخ کې بین‌المللي جنگونه هغه وخت ډېر شول، چې دولتونو لوی دایمي پوځونه لرل، په تېره د ناپلیون له وخت نه وروسته. کانت شاید اول څوک وي چې منظم پوځ یې د جنگ د عامل په ډول په دغه راز یاد کړ چې ((...هغه پر له پسې ډول نور دولتونه په جنگ سره تړتې په دغه واقعیت سره چې هغوی لا دمخه ورته تیاری نیولي وو.))^(۹) د هیلې وړ علامه دا ده چې له دوهم نړۍ وال جنگ او د شوروي اتحاد له توتېه کېدلو نه وروسته د دایمي پوځ د لږولو میلان حتی حرکت لیدل کېږي. اوس لا د بین‌المللي جنگ د پای ته رسېدلو خبرې هم کېږي، چې دا دهمدغه اثر وروستی او ډېر مهم بحث دی.

له جنگ نه مطلب یوازې بین‌المللي جنگ دی، خو په ټولو جنگونو کې یو څیز گډ دی، چې هغه د فزیکي زور له لارې د یوې کشالې هوارول دي، نه دخبرو او منځگړیتوب له لارې. البته هغه وخت چې خبرې نتیجه ورنکړي، فزیکي زور ته لاس اچول کېږي. په تاریخ کې دولتونه په ډول ډول ډېر سره جنگېدلي دي. خو اوس نادولتي جنگونه هم لږ نه دي، په خاص ډول مخ په انکشاف هېوادونو کې. له همدې امله ده چې جان کینگن وایي چې ((جنگ یو استحالوي فعالیت دی.)) او ((جنگ د کوم ټولیز مقصد لپاره ټولیزه وژنه ده.)) ایادغسې وژنې به ختم کېدلی وشي؟ د انسان د تاریخ په لیدلو سره به دغې پوښتنې ته دهوځواب ویل کېدلی نه شي. پروفیسر-هاورډ لا یو څه بدلېدونکی ښکاري، چې وایي ((...که څه هم هڅونکې ده چې یقین وشي چې څنگه چې بین‌المللي بورژوا ټولنه

خپل نفوذ خپروي، یو نوی او باثبات نړۍ وال نظم به ورو ورو رامنځ ته شي، مونږ به هوبسيار نه اوسو چې هیله وکړو دغسې یو څه به پېښ شي.)) دی د ((بورژوا ټولنه زړه تنگوونکې او پیکه (Boring) گني او وایي چې ((نېشنلسټي مبارز غورځنګونه یا د توطیه گرو افراطي حرکتونه د زړه تنگی لپاره ډېرې بڼې مجراوي تهیه کوي، چې سره مرکبې شي د هغو له انجذاب نه دفاع کېدلی نه شي)) یانې هغه د جنگونو لامل کېږي. دی بیا داسې نظر ښکاره کوي چې ((په پای کې لوېدیځ د خپلو نښتو پیدا کولوته دوام ورکوي.))

جان کیګن هم نه وایي چې نړۍ به له بین‌المللي جنگ نه پاکه وي، خو دی داهم وایي چې زموږ ((دکرې نظامي نقشه، د هغې نقشبې په پر تله چې که ددغې پېړۍ په اوله کې جوړه شوې وای لږ جنگ او ډېره سوله ښيي.)) دی په دې فکر دی چې ((...د جنگ ډېره ناوړې خوا زموږ تر شا ده او دا چې بشریت به په خپل ټینګ عزم او څارنې سره وکولی شي چې د نړۍ چارې په دغه ډول تر سره کړي چې جنگ ته به وار په وار لږ ځای پاتې وي.)) ددغسې حال د رامنځ ته کولو لپاره هیله وار په وار مخ په پیاوړي کېدلو ده، چې غټ دلیلونه به یې دا وي.

ډېر مهم یې دا دی چې جنگ په بشري، اقتصادي او نظامي لحاظ ډېر گران تمامېږي او تېري کوونکي په جنگ سره خپل مقصد ته هم رسېدلی نه شي. ملتونه ولې جنگ کوي؟ لیکوال سټوسنګر په دې اړه مثالونه ورکوي.

((لومړۍ موضوع چې توجه جلبوي داده چې هیڅ ملت چې په دغې پېړۍ (شلمې پېړۍ) کې یې چې لوی جنگ پیل کړ، فاتح ونه ووت. استریا، هنگري او

جرمني چې لومړۍ نړۍ وال جنگ يې وپاروه په بدنومي سره مات شول؛ د هتلهر جرمني په بې شرط تسليمۍ سره وځپل شو؛ د شمالي کوريا يرغل په ټوليز عمل سره شند او دهغې په بېرته تگ سره پای ته ورسېد؛ د ويتنام جنگ که څه هم د کمونستانو په گټه ختم شو، خو دا به ډېره ساده گي وي چې کمونستان يې په پيل کولو سره گرم وگڼل شي؛ عربانو چې ۱۹۴۸ کې په نوي يهودي دولت يرغل وکړ، په څلورو پرله پسې جنگونو سره يې د اسرايلو په وړاندې سيمې له لاسه ورکړې؛ پاکستان چې غوښتل يې هند ته مخکې له مخکې جزا ورکړي، په بهير کې يې په خپله دوه ټوټې شو او عراق چې ۱۹۸۱ کې يې په ايران يرغل وکړ، په دغې هيلې چې بری به په بېره خپل کړي، نيمه لسيزه وروسته د سولېدنې په ډېر تاواني جنگ واوښت))، ((په ټولو حالاتو کې هغوی چې په جنگ يې پيل وکړ، ناکام شول. يرغلگر که پانگه وال، يا کمونستان، سپين يا ناسپين، لوېديځ وال، يا نالوېديځ وال، شتمن يا غريب وو، مات شول.))^(۱۰)

دغه ليکوال چې خپل اثر په ۱۹۸۵ کې کښلی، په افغانستان باندې د شوروي اتحاد د يرغل پايله نه ده ياده کړې. شوروي اتحاد که څه هم د نړۍ يو زير ځواک هېواد و، له افغانانو سره له څه باندې نهوکلونو وروسته ناکام مخ په شا تللو ته اړ شو. دغه مغلوبيت و، چې يې د امپراتورۍ د ټوټه کېدلو يو عامل شو.

د هيلې وړ بل ټکی دا دی چې لوېديځ والو د شلمې پېړۍ له لويو جنگونو نه زده کړه وکړه، په دې ډول چې له لومړي نړۍ وال جنگ نه وروسته يې لومړی د ملتونو ليگ اوورپسې د نړۍ د ډېرو هېوادونو په ملگرتوب د ملگرو ملتونو موسسه جوړه کړه. وروستۍ له لومړني نه په څو اړخونو کې توپير لري او تر اوسه يې د يرغلونو او جنگونو په شنډولو او دسولې په خوندي کولو او داسې هم

په اقتصادي او پوهنيزو ساحو کې مهم کارونه کړي دي. غړو يې ژمنه کړې چې د يرغليز جنگ په وړاندې به دغې موسسې ته ځواکونه ورکوي. د موسسې غړي په خپل سر له جنگ کولو نه منع دي، خو دا چې د ځان په دفاع کې وي، يا ددغې موسسې له خوا تاييد شوي وي. په دغو ژمنو او شرطونو سره د دوی نظامي خپلواکي محدوده شوې وه او په دغه حال کې اوس دغسې ذهنيت پيدا شوی، جي ښايي دولتونه خپل دايمي پوځونه لږ کړي، چې کانت هغه د جنگونو يو علت گانه. په دې اړه د هستوي وسلو د استعمال تلفات، چې بيخي زيات دي، هم دولتونه محتاط کړي چې کشالي په خبرو سره هوارې کړي، نه د وسلو په استعمال سره. ستوسنګر وايي چې ((نن ورځ [۱۹۸۵] پنځوس زره دغسې بمونه شته دي، چې شوروي اتحاد او امريکايې سره لري. ددغو بمونو د هرې يوې چاودنې قوت له هغه نه چې په هيروشيما کې استعمال شوې، سل کرته ډېر دی. د يوه ساينس پوه په حواله که کوم وخت ددغو بمونو لسمه استعمال شوه، نړۍ به د (هستوي ژمي) په غېږ کې ونيولې شي، چې د لمر د وړانگو مخه به اټومي وړانگې (راډيو اکتيف) ونيسي، ايکالوجيکي لړۍ به وشلېږي او ممکن انساني ژوند له منځ نه لاړ شي. په ۱۹۸۵ کې حتی د امريکې دفاع وزارت له دغه تخمين سره موافقه ښکاره کړه.)) ستوسنګر زياتوي چې ((په دې ډول حمله کوونکی هېواد به ځان وژلی وي، حتی بې له دې چې هغه ملت پرې حمله کړې وي، چې پرې يرغل شوی وي.)) دی په پای کې وايي چې ((نن ورځ د هستوي جنگ په حال کې د نړۍ هېڅ برخه به بې اثره پاتې نه وي. مځکه به په خپله بم شي او بم مځکه.))^(۱)

د هیلې وړ بل مهم ټکی د لوېدیځې نړۍ په ولسونو کې د جنگ، وژنې او تشدد پر ضد د شعور او وینبنتیا پیاوړې کېدل دي. ستوسنګر لا وایې چې ((د عالمي شعور دغه نوې او ورو ورو پیاوړې کېدونکې زړه سواندۍ کې زموږ خورا غټه هیله پرته ده))^(۱۲) ددغه انکشاف غټ لاملونه د زورواکو نظامونو (فاشستي، کمونستي، نظامي، انحصاري) ناکامي او ددموکراسۍ نور هم عام کېدل، د پوهنې د ساحې پراخېدل او دعامه رسنیو تخنیکي وسیلو بیساري پراخېدل دي. دا مهال دموکراسي تر هر بل وخت نه ډېره عامه ده، ددموکراسۍ تمرین د خلکو له سولې سره تړاو لري، خو په نارسېدلو ولسونو کې د پروفیسر-هاوږد په نظر هغه په کلپتوکراسۍ یانې دغلو او ټګماروپه واکمنۍ اوږي او بې نظمي او ګډوډي راولي، خو دغه نظام په هره سويه او ډول چې عملي کېږي، د بین المللي جنگ احتمال لږوي. مولف جان هوګن لا وایې چې ((د جنگ د مخ په ځوړیتوب تر ټولو ډېره عامه شرحه ددموکراسۍ عام کېدل دي.)) له دموکراسۍ نه مطلب د زورواکۍ او ارستوکراسۍ پر خلاف ولسواکي ده. په دموکراسۍ کې خلک د خپلو استازو له لارې حکومت کوي. ولسواکي په ولسمشري نظام کې په ښه ډول تمثیل کېدلی شي، ځکه چې حکومت یانې د دولتي نظام اجرايوي څانګه خپلو خلکو یا موکلینو ته مسووله وي، دیوه دغسې اساسي قانون پر بنسټ چې هغوی پکې رعیت نه، بلکې حقوقي افراد وي. کانت وایې چې په دغسې نظام کې ((...ډېره طبیعي ده چې دوی به ډېر متردد وي چې په دغسې ډېره خطرناک تشبث (یانې) جنگ پیل وکړي.)) نو دی وړاندې وایې چې له دغسې دموکراسي نظام نه ((د تل پاتې سولې هیله کېدلی شي.))^(۱۳) د کانت ولسمشري ډېرو دموکراسي بللې ده. لکه چې جان هوګن وایې چې ((کانت لومړی پوه و، چې ددموکراسۍ او سولې تر منځ یې د تړاو وړاندیز وکړ.))^(۱۴)

دا هم د هیلې وړ نښه او د ستوسنګر په فکر د انسان د ودې علامه ده، چې زموږ په مهال کې بین‌المللي کښالو د هوارولو لپاره له ډیپلوماسۍ یانې خبرونه ډېر کار اخیستل کېږي. خو ددغه تحول پیاوړیتوب کار او زیار غواړي. د ډیپلوماسۍ د بري لپاره به هغه وخت لار هواره شوې وي، چې د شتمنو هېوادونو واکمنان کوبښی وکړي د مخ په انکشاف او خپلو ټولنو تر منځ د ژوند په سطح کې توپیر کم کړي. دوی دغه توان لري چې د بېرته پاتې هېوادونو کرښیز طرز او د غلې د تولیداتو ظرفیت ډېر کړي. په دغه حال کې په نړۍ کې به په میلیونونو انسانان د ولې له حال نه ژغورل شوي، عدالت به یو څه خوندي شوی، د افراط او تفریط مخه به نیول شوې او دجنگ احتمال به لږ شوی وي. د امریکې پخواني ولسمشر جان کنیډي، له وژل کېدلونه دمخه دغسې پروګرام لاره. له بلې خوا د مخ په انکشاف هېوادونو لویانو ته ښايي د شتمنو هېوادونو واکمنان دغسې اساسي مرستې ته و هڅوي که داسې ونه شي، لکه چې ستو سنګر وایي ((که د نړۍ غریب او وړی ونه شي کولی د نړۍ شتمن وهڅوي چې خپل شته په عادلانه ډول ورسره شریک کړي، تشدد به بیا وار په وار د مخ په ډېرېدو یوه حادثه وي.))^(۱۵)

بل اساسي څیز چې دغه تحول پیاوړی کولی شي، د عصری پوهنې او تکنالوجۍ نورهم عام کېدل دي. اوس دا یو عام فکر دی چې پوهه، پوهنه او تکنالوجي د وړاندې تګ او ښه ژوند لپاره حتمي شرطونه دي. خوله اوسنیو حیرانوونکو پرمختګونو سره سره بیا هم ډېر انسانان له عصری پوهنې نه بې برخې دي او د زړو فکرونو تر اثر لاندې فکر او عمل کوي. دغه حال د سولې له خوندي کېدلو د جنگ له مخنیوي د پرمختګ له کولو او په نهایت کې د ژوند

له ښه کېدلو سره مرسته نه کوي، په دغه اساسي دليل چې دغسې کسان د بيزوگانو په شان مقلدوي. په دغسې حال کې دوی فکري وده کولې نه شي، په داسې حال کې چې فکري وده داستعدادونو د انکشاف لپاره حتمي وي. په دغسې انکشاف سره وي چې انسان د پياوړي وجدان خاوند وي او قضاوت او عمل د عقل او تدبير له مخې کوي او له تحول سره مقاومت نه کوي. لکه چې مقلدان يې کوي. مقلدان پرمختگ کولی نه شي او تل هغو ته اړ وي چې دغسې انکشاف يې کړي وي؛ تحول مني او دتکامل په لور درومي. نامتو اقتصاد پوه جان گالبرت ويلې وو، چې هغه دغسې ټولنه ليدلې نه ده چې غړي يې باسواد او په خپله بېرته پاتې وي. په همدغسې ټولنو کې وي چې د انسان ژوند ته ارزښت ورکول کېږي، تشدد او جنگ ته زړه نه کېږي او رسمي اعدام پکې هم منع وي، څنگه چې افراد د ټولنې بنسټ جوړوي، دهغو وده او انکشاف د ټولنې د انکشاف او خلکو د ښکمرغۍ لامل کېږي. نو د افرادو دغسې انکشاف حتمي دی او د انکشاف اساسي لار دا ده چې په ټولنه کې لومړنۍ زده کړه عمومي او اجباري او دلورې زده کړې موسسې ډېرې وي. نن ورځ د بېرته پاتې هېوادونو حکومتونه هم کولی شي چې د شتمنو هېوادونو او بين المللي موسسو په مرسته دغسې انکشافي کړنلارې پلي کړي؛ خو چې د سرکسان يې د تنور، لوړ ايډيال، تقوا او ټينگې ارادې خاوندان وي او له خلکو سره مينه ولري.

#

په افغانستان کې د تاریخ په اوږدو کې دغومره ډېر جنگونه شوي، چې په بل هېواد کې به په دغه پیمانې نه وي شوي. افغانستان د جنگونو هېواد بلل کېدلی شي. د نړۍ نامتو قومندانان لکه سکندر، چنگېز خان، امیر تیمور او بابر دلته له خلکو سره جنگېدلي دي. سکندر چې له څو اړخونو نه په نړۍ کې یو بېجوړې قومندان دی په پخواني افغانستان کې دپښتون سپیتامنز (Spitamenes) په سروالي د ځایي خلکو له دغسې مقاومت سره مخ شوی، چې د هخامنشویانو په امپراتورۍ کې له دغسې ټینګ مقاومت سره مخ شوی نه و. سپیتامنز په گوریلایي تکتیکونو سره له سکندر سره تر دوه کلونو نه زیات وجنگېد. سکندر د کونړ په دره کې دهغه وخت اسپه سیانو یا اسواکا (Acvakas, Aspasiens) یا د نن ورځ یوسف زیو له خوا هم له سخت مقاومت سره مخ شو. په دواړو سیمو کې هم د سکندر پوځ ډېر تلف شو او هم په خپله څو ځلې ټپي شو. د ځایي خلکو دغه زړورتیا او جنگي صفتونه به وو، چې په ځوان اسکندر یې دغسې اثر وکړ، چې هم په خپله هغه او هم د هغه قومندانانو ورسره خپلوي او خېښي وکړه، که څه هم د افلاطون او ارسطو په گډون یونانیانو غیر یونانیان بربر گڼل، او مریي کول او وژل یې روا بلل. ټارن (Tarn) د لوی سکندر په نامه خپل کتاب کې وایي چې ((دا په خپله د سکندر فکر و، چې دغسې سطحې ته لوړشي، چې د افلاطون او ارسطو له سطحې نه لوړ و...))^(۱۷) سکندر د یوه محلي حکمران اکسیارتز (Oxyartes) لور رخسانه (Roxane) و د سپیتامنز لور اپامه (Apama) خپل قومندان سلوکوس نیکا تور ته واده کړه، د دوی زوی وروسته د لومړي انتيوکوس (Antiochus) په نامه پاچا شو او دیونان-باختري پاچایانو یوه پېړۍ

واکمني یې وکړه. سکندر هند ته د تگ په وخت کې دېرش زره محلي ځوانان چې یوناني روزنه یې لیدلي وه په خپل پوځ کې ونيول او په زرگونه ناروغ او نور یونانیان یې هلته پرېښودل. د هغه د دورې ژوندی یادگار د هغه نوم دی، چې اوس هم په افغانستان کې، په خاصه توګه په شمال، شرقي افغانستان کې عام دی. (۱۷)

د اتلسمې پېړۍ په پیل کې و، چې میرویس نیکه کندهار د صفویانو له حاکمیت نه په عالي تدبیر او نظامي قدرت وژغوره او زوی یې شاه محمود هوتک ددغې امپراتورۍ مرکز اصفهان هم ونيوه. بیا د ستر احمد شاه په جنرالۍ او مشرۍ سره له آمو نه تر اباسین پورې ټول افغانستان د پرديو له حاکمیت نه آزاد شو. کشمیر، سند، پنجاب او داسې هم فارسي خراسان د هغه د امپراتورۍ برخې شوې. وروسته د اروپایي استعمار په دوره کې په داسې حال کې چې هم اسیایي اوهم د نورو لویو وچو هېوادونه د هغه د لاندې کېدلو تر خطر لاندې شول، افغانستان ته هم خطر پېښ شو؛ خو افغانستان په داسې حال کې چې له سدوزیو نه محمدزیو ته د حاکمیت د انتقال په وخت کې د کورنیو جنگونو څخه نوی سر هسک کړی و او امیر دوست محمد (محمدزی) په کابل کې واکمن شوی و، د برتانوي هند د پوځ له یرغل سره مخ شو، خو په دغه حال کې هم افغانانو په سخت مقاومت سره یرغلګر پوځ په شاتللو ته اړ او د کابل-ګندمک تر منځ لارې کې له منځ نه یو ووړ، چې دا د برتانیې د استعماري تاریخ یوه بیساري پېښه ده. خو په افغانانو کې چې تر دې دمخه د د باندنیو سیاحانو په لیکنو کې په ټولې آسیا کې آزاد طبع او پراخ ذهن خلک یاد شوي دي، دلومړي ځل لپاره د نامسلمانو باندنیو په وړاندې چې په کافرانو یادېدل حساس

شول. دغه حساسیت څلورېښت کاله وروسته د برتانوي هند په بل ناکام يرغل سره نور هم پياوړی شو. په ۱۸۹۳ کې په امير عبدالرحمن باندې د برتانوي هند حکومت له خوا د ډېورنډ د توافق ليک تحمیل او له هغه وروسته نژدې هر کال په ختيځو پښتني سيمو کې د برتانوي-هند د يرغلگر پوځ پروړاندې د غزا په نامه جنگېدل دغه حساسیت په تلپاتې دشمنۍ بدل کړ، چې له امله يې په افغانانو کې د کافرکلمه عامه شوه. دغه ټينگې غزا گانې د هغو وسلو په زور هم وې چې اميرعبدالرحمن ددغو سيمو لويانونه وړيا ورکړي او ځوانان يې دهغو په سيمو کې په خپلو افسرانو سره روزلي وو. دی لومړي افغان واکمن و چې دغه کار يې په پراخه اندازه په خاص ډول د هېواد په ختيځو سيمو کې کړی، سره له دې چې دی د برتانوي هند حکومت دوست و او باندینۍ چارې يې هم د هغو له خواترسره کېدلې. په دغه لړ کې دوزیرستان د ميرزاعلي خان، چې د ايبي فقير په نامه يادېده، غزاگانې ان له هند نه د انگریزانو تر وتلو (او هم له هغه وروسته د پاکستان پروړاندې) پورې په قوت کېدلې چې يو ځل يې د انگریزانو څلورېښت زریز پوځ هم په خپله وظيفه کې يانې د هغه په نيولو کې ناکام کړی و. برتانويانو په افغانستان کې په هيڅ جنگ کې په دغومره لوی پوځ يرغل نه دی کړی. دايبی فقير د وزیرستان د يوه بل ستر قومندان ميران شاه په شان و، چې په منځنيو پېړيو کې يې دهند پر وړاندې يې يرغلونه کول. ددغو ټولو جنگي مقابلو په نتيجه کې په خاص ډول په ختيځو پښتنو کې د غزا په نامه جنگي روحيه د دوی د کلتور دغسې يوه برخه شوه، چې په عامه شعور او ذهن کې يې ځای ونيوه. دغه شعور په کال ۱۹۷۹ کې په افغانستان باندې د شورويانو په پوځي يرغل سره نه يوازې نوره ټينگ شو، داخلي اړخ يې هم پيدا کړ. د هغو خلقيانو او پرچميانو پر وړاندې هم جهاد روا وبلل شو چې يرغلگرو په ملگرتوب

له مجاهدو سره جنگېدل. دوی هم شوروي شوی او ملحد وگڼل شول. الحاد د شورويانو رسمي دين و. پردې برسېره څنگه چې شورويانو د خپلې امپراتورۍ په هېوادونو کې کمونستي حکومتونه حاکم کړي وو، افغانان انديبنمن شول چې که دوی افغانستان هم لاندي کړ، په دوی باندي به هم کمونستي حکومت حاکم کړي او له دوی نه به شوروي ډوله بدل انسانان جوړ کړي. بيانو افغانانو د جهاد په نامه ددغه زير ځواک د پوځ پروراندي دغسې ټينگه وسله واله مقابله وکړه، چې شورويانو او افغان تواريشانو يې هيڅ فکر نه کاوه، ددغه ټينگ مقاومت له امله وو، چې زياتره عربي او نژدې ټولو لوېديځو هېوادونو په خاص ډول عربستان، امريکا او داسې هم پاکستان د وسلو پيسو او د ډيپلوماسۍ له لارې ددوی ننگه په ټينگه وکړه، تر څو د شوروي اتحاديو لويان مجبور شول له څه باندي نهو کلونو ناکام جنگ نه وروسته خپل پوځ له افغانستان څخه وباسي، په رسمي ډول د ملگرو ملتونو د موسسې د ځانگړي استازي په منځگرتوب د يوې فيصلې له مخې، خو په واقع کې د افغانانو د ټينگ مقاومت له امله. شورويان په خپل څه باندي اوي کلن تاريخ کې بل هيڅ وخت له لاندي کړي هېواد نه د خپل پوځ په ايستلو مجبور شوې نه وو.

د افغان- شوروي جنگ پايلې مهمې ثابتې شوې. ډېر مهم يې د برليند دېوال نړېدل، د شوروي د امپراتورۍ او د ساړه جنگ له منځ نه تلل وو، چې له دوهم نړۍ وال جنگ نه وروسته يې په ټول جهان سوري غزولي وو. په دوهم نړۍ وال جنگ سره فاشزم وځپل شو او د افغان - شوروي جنگ نه وروسته کمونستي حکومتونه له منځ نه لاړل او کمونستي غورځنگ شند شو. په بله سطحه کې د اسلامي هېوادونو يو شمېر هغه رضا کاران وو، چې په افغانستان کې له بريالي

جهد نه وروسته په خپلو هېوادونو کې يې زياتره د القاعدې د پروگرام له مخې وران کاري اوترهگرۍ پيل کړې. د عربستان اسامه بن لادن چې په افغان جهاد کې يې برخه لرله او په آخر کې يې د خيريه چارو د کولو لپاره د القاعدې تنظيم جوړ کړی و، د همدغسې وړانکارو له خوا په خپله د امريکې په ملکي الوتکو سره د نيويارک د سوداگرۍ د دنگو مانيو وهل وو چې شاو خوا درې زره کسان پکې ووژل شول او بيا امريکې د ترهگرۍ پروړاندې جنگ اعلام کړ، چې په ښکته درجه تر اوسه هم په نړۍ کې يو ځای بل ځای کېږي.

په افغانانو کې د شوروي-افغان جنگ پايلې تر اوسه هم په ټينگه حس کېږي. د شوروي پوځ په وتلو او دکابل رجيم په نسکورېدلو سره جهاد بايد ختم او جنگ بس شوی وي؛ خو دغسې و نه شول. په دغه اوږده او ډېر خونړي جنگ کې، چې له يو مليون نه ډېر افغانان شهيد شول، د جنگ او جهاد فکرونه د جهاديانو په ذهنونو او زړو او د ځينو په نظر د هغو په لا شعور کې ځای ونيوه. څنگه چې د اسلامي تنظيمونو مجاهدانو جنگ گټلی و، سرانو يې فکر کاوه چې د دولتي واکمنۍ حق دوی خپل کړی دی او څنگه چې د همدغه جهاد له برکته دوی د افغانانو په نامه د ډېرو عصري وسلو، د مليونو ډالرو، د غټ اعتبار او د بيساري قدرت خاوندان شوی وو، دوی فکر کاوه چې په هر ډول چې وي واکمني ترلاسه کولی شي. د يوه افراطي تنظيم مشر لا برالا کړې وه، چې له دې وروسته په افغانستان کې له مجاهدو نه پرته بل څوک حکومت کولی نه شي. په رښتيا هم په دغه وخت کې دوی د منظم تنظيمي قدرت خاوندان او هم د خلکو له اعتماد او اعتبار نه بهرمن شوي وو. پخواني پاچا محمد ظاهر په ولسي اعتبار

کې تردوی ټولو د مخه و، خو هغه نه منظم قدرت او نه دبیا واکمن کېدلو شوق لاره.

دا تنظیمي لویانو ته د تاریخي آزمویني وخت و، خو دوی په دغې آزمویني کې په مطلق ډول ناکام شول اوله دوی نه یو هم تر پایه پورې ملي مشر نه شو. دوی یو هم په دې فکر نه شول، چې د حالاتو په اوبستون سره د جهاد او جنگ ضرورت له مینځ نه تللی، د وران شوی ملک د بیا ودانولو او د ملي سیاست کولو وخت رسېدلی دی او دا د افغانانو حق دی چې د خپلو دودونو او د لویې جرگې له لارې اول موقتي حکومت او بیا د قانون او انتخاباتو له لارې منظم ملي حکومت جوړ کړي؛ خو د افراطي تنظیمونو مشرانو یوازې تنظیم واکي غوښتله. بیا نو دوی او د ټولو تنظیمونو د سر کسانو د پاکستان صدراعظم نواز شریف د تجویز له مخې د تنظیمي انحصاري حکومت فارمول ومانه او دایې له یاده وایستله چې د خلقیانو او پرچمیانو انحصاري رژیمونه په مطلق ډول ناکام شوی وو، په عوض یې دوی دغسې فارمول ومانه چې د هغه له مخې واکمني به د لنډې مودې لپاره ددوه لږکیونه جوړ تنظیمونو په سروالي جوړېږي، چې په دغه حال کې په قوي احتمال دغه مقام غوښتونکي او په دولتي چارو کې بې تجربې او سر زوري کسان به سره جنگېږي او په دغو جنگونو کې به یې ټولې کړې عصري وسلې له مینځ نه تللې او افغانستان به بیا هم پاکستان ته محتاج وي. همدغسې هم وشول.

په تنظیم واکۍ کې د شلمې پېړۍ افغانستان د طبیعت او گډوډۍ حال ته لار، امنیت معدوم شو او جنگونه په وړو او لویو بڼو ډېر وشول. د کابل ښار چې د اشغال په دوره کې لوی شوی او مامون و، بیساري صدمه ولیدله او په ټول

ملک کې د سر، مال او ناموس خونديتوب له مينځ نه لاړ. په دغې دورې (۱۹۹۶-۱۹۹۲) کې ابادي هيڅ ونه شوه. د اشغال په دوره کې چې اطرافي سيمې ډېرې وړانې شوې وې او په مليونو افغانان ايران او پاکستان ته کډوال شوي وو، په تنظيم واکۍ کې ښارونه ډېر زيانمن شول. ايران، پاکستان او تر څه حده ازبکستان په دغه نا ارام حال کې په افغانستان خپلې خاصې ډلې پياوړې کولې او په دې ډول يې په افغانستان کې يو ډول نيابتي جگړه کوله او دافغانستان په بې امنه کولو او وړانولو کې يې برخه اخيستله ولس عاجز او د معجزې په تمه و، تر څو د جوماتونو ملايان او طالبان د تنظيم واکۍ پر ضد جگ شول اوله يو لړ نښتو او جنگونو نه وروسته يې په ۱۹۹۶ کې دغه دوره چې دوی (د شر اوفساد دوره بلله) ختمه کړه. خو ددغه نوي اسلامي امارت لويانو هم له پېښو او د تېرو شويو رجيمنونو له تېروتنو نه زده کړه ونکړه او ډېرې تېروتنې يې وکړې. واکمني يې يوازې خپلې ډلې ته ځانگړې کړه، په داسې حال کې چې غړي يې له قدرې، کنز، خلاصې او قران مجيد نه خوا په نور څه نپوهېدل او په اداري او حکومتي چارو کې يې هيڅ تجربه نه لرله. بيانو دوی د اسلامي شريعت په تطبيق کې د وهابيانو په تقليد زېر چلند غوره کړ. په نتيجه کې د دوی اسلامي امارت له تنظيم واکۍ نه لا ډېر انحصاري، لا ډېر سخت نيونکی او لا ډېر ځپونکی شو او طالبانو يې د ضربغونډ غړو په شان نارينه وهل په دې نامه چې يايې ږيرې لنډې دي، يا يې لمونځ نه دی کړی او ښځې يې وهلې چې اسلامي ستر نه مراعاتوي، يا له کور نه دباندې بې له محرم نه گزري. خلک نور هم بې وزلې او مړاوي شول؛ ملي اقتصاد په تپه ودرېد؛ وزگارتيا نوره هم ډېره شوه. په تېره وروسته له هغه چې اول امريکا او ورپسې د ملگرو ملتونو موسسې د بشري حقونو د سرغړونې په نامه په امارت باندې بنديزونه ولگول. سره له دې هم

امنیت نزدې په ټول ملک کې خوندي و او بدکارو او غلو ته د مرگ په گډون جزا ورکول کېدله. خو دوی ځینې سرکونه هم پاخه او هوار کړل او د کندهار خلکوته یې د یوه توربین په درولو سره برېښنا تهیه کړه. خو د امارت په ټوله دوره کې هم وژنې او جنگونه په وقفو سره کېدل. امارت پاکستان ته محتاج او تر نفوذ لاندې یې و، په داسې حال کې چې ایران د امارت مخالفان لمسول او وسله وال کول؛ خو دا امریکا وه چې ۲۰۰۱ کال په اکتوبر کې یې د ملگرو ملتونو د یوې پرېکړې له مخې امارت وروسته له هغه په نظامي قوت نسکور کړ، چې لویانو یې د اسامه بن لادن له بیرون کولو نه ډډه وکړه، چې په افغانستان کې ددوی تر سیوري لاندې اوسېده او هغه د نیویارک د پېښي نوبتگر گڼل شوی و.

له یوې لنډې مودې نه وروسته په افغانستان کې اول یو منځمهال حکومت او بیا د نوي اساسي قانون له مخې په سراسري ټولټاکنو سره د یوه لبرل دموکرات ولسمشري نظام په پښو ودرول شو. په دغه نظام کې له پنځه ویشتم کلونو سکون نه وروسته د دموکراسۍ یوه نوې دوره پیل شوه؛ خو هغې دغسې اړخونه هم لرل چې د افغانستان په تاریخ کې یې ساری نه درلود، ډېر مهم اړخ یې دا و چې د ملگرو ملتونو تر چتر لاندې د ناټو په مشرۍ د شپږویشتمو هېوادونو لوی واړه پوځي واحدونه په افغانستان کې ځای پر ځای شول. د هغو ډېره غټه برخه امریکایي پوځ و. د دغو ټولو پوځونو مقصد داو، چې افغان دولت نور نو ناکام نه وي او په ټول وطن حاکم وي او د ترهگرۍ ځالې د تل لپاره له مینځ نه وړل شوې وي. د ترهگرو د ځپلو بار په ډېره اندازه د امریکایي او برتانوي پوځونو په غاړه و. خو ددغو پوځونو او داسې هم د کابل حکومت

پر وړاندې په خاص ډول له ۲۰۰۶ نه وروسته د طالبانو او ملگرو ډلوله خوا گوريلايي ډوله بريدونو شدت وموند.

افغان طالبانو زياتره له کوټې نه او نور سر سخت ملگري يې د القاعدې غړو په گډون چې ډېر يې له ازبکستان څخه وو، له سهيلي او شمالي وزيرستان نه دننه په افغانستان کې نه يوازې په باندنيو، بلکې په حکومتي چارواکو حتی د پوهنې په منسوبانو مرگي بريدونه کول او په سرکونو او لارو کې يې ورته بمونه خښول، په دې نامه چې حکومت د باندنيو لاسپوڅي دی او بهرنيان کاپران، د دين دښمنان او جهاد يې په وړاندې روا دی. په لومړيو کالونو کې چې دطالبانو زورواکي تازه وه او خلکو نوي حکومت او باندنيو ته د ژغورونکو په سترگه کتل او په دې تمه وو چې وطن به د نړۍ د يوازني زبر ځواک او شتمنې امريکا په راتگ سره اباد او ارام او دوی به د ښه او آزاد ژوند خاوندان شي، دغه ډول تبليغ او وران کاري د يوې لنډې تېرېدونکې حادثې په شان گڼل کېده خو دغه هيله ورو ورو په نا هيلۍ بدله شوه، په دې چې حکومتي فساد او بې عدالتي په ټول وطن کې خپره شوه او د قانون حکومت خوب او خيال شواو دافغان دغه نوې دموکراسي د عمل په ډگر کې د مايکل هاورډ په ژبه کلپتو کراسي يانې د غلو او ټگمارو واکمني شوه او اداري فساد په حيرانوونکي ډول په دغه ډول عام شو چې په افغانستان کې بل هيڅ وخت دغومره عام نه و. په عين حال کې د حکومت د لبرل سياست په اثر او په وطن کې د بيخي ډېرو باندنيو په شتون سره قيمتي له حد نه ډېره شوه. په نتيجه کې ولسي نارضايت عام او حکومت خلکوته بېگانه او نامشروع شو. داسې هم د ورانکارو طالبانو او باندنيو ترهگرو پر وړاندې د باندنيو او افغان پوځونو د محکمې او هوايي ځواکي

عملیاتو په ترڅ کې د اړخیزو ملکي تلفاتو او د باندنیو سرتېرو له خوا په خپل سر د کورونو او حتی د ښځو لټولو له امله نارضايت نورهم ډېر او ټينگ شو، که څه هم په وطن کې د ودانولو وړې نوې پروژې پلي کېدلې او د روغتیا او پوهنې په برخو کې پرمختگونه کېدل. د همدغې نیمګړې دموکراسۍ او دغیر حکومتي ازادو تلویزونونو، راډیوګانو، ورځپاڼو او نورو خپرونو په بیساري ډېرېدلو او فعال کېدلو او د متشبثانو، پانګه والو او باندنیو په هڅونو او مرستو سره په افغانستان کې د اوږدې مودې له سکون نه وروسته یو ډینامیک غورځنګ پیل او مخ په قوت شوی دی.

د امریکا په مرسته او دستور افغان امنیتي او پوځي ځواکونه په دغومره ډېر شمېر تنظیم او وسله وال شول چې بل هیڅ وخت په دغه شمېر نه وو شوي. د امریکا او ناټو پوځونه د همدغه کال ۲۰۱۴ تر پایه پورې له افغانستان څخه وځي، بې له دې چې اصلي مقصد ته رسېدلي او ترهګري یې له مینځ نه وړې وي. په یوه حساب دوی له دیارلس کلونو جنگ نه وروسته له افغانستان نه ناکام وځي، لږو ډېرېدلو چې د شوروي پوځ هم بې له دې چې اصلي مقصد ته رسېدلی وي، له افغانستان نه ووت. خو دوی په داسې حال کې چې په خپله خوښه وځي، لوی افغان پوځ شاته پرېږدي، غواړي د روزنې لپاره یې یوه وړه قوه پرېږدي او مالي مرستو ته هم دوام ورکړي. په هر حال، د امریکې حکومت د یوه رسمي راپور له مخې یوازې امریکا د افغانستان په ودانولو کې یو سل او درې ملیارد ډالر لګولي څه باندې دوه زره سرتېري یې وژل شوي او څه کم شل زره یې تپي شوي دي. (اټکل شل زره افغانان هم تلف شوي دي) خو د پولي مرستو څلورېنښت سلنه یې د غیر حکومتي موسسو یا انجوانو او قراردادیانو او د باندنیو چارواکو

له لارې بېرته وړل شوې پاتې غټ مقدار يې دننه په وطن کې په اداري فساد سره شخصي جېبونو ته تللی دی. که د يو سل او درې مليارډ ډالرو نيمايي هم په افغانستان کې په ټول گټو او توليدي پروژو لگېدلې وي، وران شوی افغانستان به ودان پرمختللی او د وگړو ژوند به ښه او وړانکاران به بې اثره او ارامي به خوندي وي. خو اوسنی حال دغسې نه دی او ډېر افغانان انديښمن دي چې د باندنيو پوځونو د وتلو سره به بې امنيتي ډېره شي لږو ډېر په هغه ډول چې د شوروي پوځ په وتلو سره امنيت له مينځ نه لاړ.

دا چې په دغې اوږدې مودې کې د بين المللي پوځونو په شتون او عمل سره د افغانستان وضع هغسې نه شوه، چې يې توقع کېدله ددوه اساسي علتونو له امله ده. يو داچې نوی حکومت د بون د موافقې له مخې د مصلحت په بنسټ جوړ شو نه دورتيا د پرنسيب له مخې او زياتره لوړ دولتي مقامونه هغو ته ورکړل شول، چې په جرمونو تورن، خلکو ته نامنلي او حتی منفور وو. بل اساسي علت دادی چې د ناټو او د امريکې لوړ پوړو چارواکو ونه شو کولی يا ونه غوښتل چې د پاکستان چارواکي وهڅوي يا مجبور کړي چې د هغو وړانکارو او ترهگرو مخه ونيسي چې له هغه ملک نه يې په افغانستان کې وړانکاري او شريکي عمليات کول، که څه هم امريکا د پاکستان د همکارۍ د جلب لپاره په مليارډونو ډالره ورکړل د نا ارامۍ په حال کې د پاکستان له رښتيني همکارۍ نه پرته په افغانستان کې د ارامۍ خوندي کول که ناشونې نه وي، ډېره گرانه به وي. خو پاکستان په دې اړه رښتيني همکاري ونه کړه. سره له دې هم ډېری فکر کوي چې د باندنيو پوځونو په وتلو سره به ارامي خوندي او جنگ به په هره بڼه چې

وي ختم شي. خو د موجودې وضعې او د نزدې تېرو پېښو په پام کې نيولو سره دغه فکر د خوښ ليدنې او حتی د ساده توب محصول ښکاري.

يو دا چې د شوروي پوځ له وتلو وروسته همدا چې افغانستان نا ارام شو، پاکستان او ايران دواړو له نېغ نظامي يرغل نه پرته ډول ډول لاسوهنې وکړې او وضعه په پای کې دېته ورسېدله چې بين المللي پوځونه افغانستان ته ننوځي. دغه هېوادونه افغانستان ته خاصې اجنداگانې لري او د پلي کولو لپاره يې مناسبت وخت ته گوري. مناسب وخت دوی ته هغه وخت دی، چې په افغانستان کې باندنی پوځ نه وي او وطن نا ارام او دولت بې اعتباره، افغانان بې اتفاق او ډلې ډلې وي. لا ډېره اساسي خبره داده چې د شوروي اتحاد له يرغل نه وروسته، نه دخلفي حکومت له پيل نه، په افغانستان کې دغومره ډېر جنگونه شوي دي، چې له امله يې افغان وژنه او حتی ځان وژنه او بل وژنه يو عادي څيز شوی دی، که څه هم د شته توب په ډگر کې د انسان ژوند تر هر بل څيز نه ډېر ارزښت لري. شايد وويل شي چې افراطي او ايډيالوجيکې ډلې، له هر ډول نه چې دي اوس په دې فکر شوې دي چې قدرت ته رسيدلوته له زور، جنگ، انقلاب، کودتا او د افغان وژنې نه کار اخيستل نه يوازې دوی ته بلکې نور او ټولنې ته نه جبران کېدونکی زيان اړوي او دا چې له دوی نه هغوی چې په افغانستان کې قدرت ته رسېدلي وو، په مطلق ډول ناکام شوي، خو له هغو پېښو نه چې په افغانستان، پاکستان او نورو اسلامي هېوانو کې کېږي ښکاري چې ځينې مذهبي ډلې په دغه فکر نه دي او لا هم حتی له انتحاري وژنو نه د وسيلې په توگه کار اخلي. د هاوړډ پوهنتون پخوانی استاد او د ترهگرۍ او د مهمو آثارو مولف پيټر برگن (Peter Bergen) وايي چې يوازې ((په ۲۰۰۹ کې په

پاکستان کې اوه اتيا انتحاري وژنې ثبت شوې، چې له امله يې ديارلس زره خلک وژل شوي. په داسې حال کې چې په افغانستان کې نژدې شپږزره ملکي افغانان وژل شوي يا ټپي شوي دي، چې دا د طالبانو له نسکورېدلو نه وروسته ډېر لوړ ثبت شوی عدد دی.))^(۱۸)

دا چې ځان وژنه بل وژنه ولې او څنگه کېږي دغه پېښه به هغه يو څه روښانه کړي. د ۲۰۰۷ کال په جنورۍ کې د افغانستان په لوگر ولايت کې د پښتونخوا د بنو دوه ويشت کلن د وزو پوونده امداد الله چې يې ونه شو کولی په ځان پورې تړلی يم وچوي، ژوندی ونيول شواو په کابل کې بندي شو، خو هغه له دغه عمل نه پښېمان نه و. د تحقيق په وخت کې چې مولف برگن هم هلته و، ويې ويل چې ((زه خواشینی يم چې خدای تعالی اجازه رانکړه چې ځان قربان و، هغه دا هم وويل چې غوښتل مي په انگرېزانو، امريکايانو او نورو باندنيو باندې بريد وکړم په دغه اميد چې ((د يوه شهيد په توگه دوه اويا وعده شوې حوري مې په نصيب شي.)) او چې وپوښتل شو چې که له بند نه آزاد شې بيا به هم دغه وژنې وکړې؟ هغه (البته هو) په دغه ډول وويل چې دا څه احمقه پوښتنه ده. برگن اضافه کوي چې په افغانستان کې ((ټېر کال ۲۰۰۵ د انتحاري وژنو له هر لس قربانيونه اته يې ملکيان وو.))^(۱۹)

اوس به امداد الله او دهغه روزونکي د پاکستان د طالبانو تحريک قومندان اختر محمد او ددوی په شان نور څوک قانع کړي چې ترهگري هغه هم ځان وژنه بل وژنه د اسلام پر ضد عمل دی او دقرآن مجيد له مخې د ترهگر ځای به دوزخ وي د قرآن مجيد دالنساء سورت درې نوييم آيت ارشاد دی، چې ((وَمَنِ قَتَلْتُمْ مُؤْمِنًا مَّتَعَمَدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ

عَلَيْهِ وَلَعَنَهُمْ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿النساء: ۹۳﴾)) که څوک یو مومن په قصدي ډول ووژني تلپاتې ځای یې دوزخ دی او د خدای تعالی غضب به پرې باندي او لوي عذاب به ورته تیاروي.^(۳۰)

دغسې کسان به څوک قانع کړي چې لوی امام ابوحنيفه (رح) په خپل فقه اکبر فتوا کې ويلي چې ((زما په نظر هيڅ څوک د هغې گناه له امله چې یې کړې کافر نه دی او مونږ د هغه له عقیدې نه منکر نه یو.)) داسې هم دوی به څوک قانع کړي چې د جهاد د فتوا ورکول چې په واقع کې د جنگ اعلان دی یوازې د اولی الامر او د هغو دیني عالمانو صلاحیت دی چې په خلکو کې د اعتبار خاوندان وي، نه دبل چا. داسې هم دوی به څوک قانع کولی وشي چې هغه مسلمانان چې په ترهگری او انتحاري وژنو سره وژل کېږي، د ژوند حق لري او یوازې هغه وخت له دغه حق نه محرومېدلي شي چې جرم یې کړی وي او عدلي محکمه یې مرگ روا وبولي. داسې هم دوی به څوک قانع کولی وشي چې انسان وژنه، هغه هم په ډېرشمېر او په پرله پسې ډول له خپل ځان خپلو وطنوالو او له بشریت سره دښمني او نه بنېل کېدونکي جرم دی. داسې هم دوی به څوک وپوهولی شي چې په دغسې وژنواو هم په فرقوي وژنو سره چې په سوریه، عراق او پاکستان کې کېږي، خلک او ټولنې یې د ژوند له گړندي تلونکي کاروان نه وروسته پاتې کېږي او هغو ته به لا ډېر اړ وي، چې دوی یې کافران گڼي.

مصیبت دادی چې ددغه ډول وژنو مخنیوی گران څه چې حتی ناشونی دی، که څه هم دا یو ډول جنگ دی. ددغسې جنگ مخنیوی په اصل کې په خپله د ټولنو او په خاص ډول د حکومتونو مسوولیت دی او هغه په دغه ډول شنډ کولی شي چې په قانون او عدالت سره حکومت وکړي، امنیت خوندي

وساتي او خلکوته د سالم ژوند شرایط برابر کړي. خوله بده مرغه له دوهم نړۍ وال جنگ او په خاص ډول د شوروي امپراتورۍ له ټوټه کېدلونه وروسته دولتونه په تېره په بېرته پاتې هېوادونو کې په خپلو وظیفو کې پاتې راغلي او ټولني یې بې ثباته او کړکېچنې شوې دي. دنړۍ لوی تاریخپوه ایرک هابسبام (Eric Hobsbawm) چې په لندن پوهنتون کې استاد و او مایې ډېر لیکچرونه اورېدلي وایي چې ((نن د حکومتونو پوره وسله وال ځواک په دې نه دی توانېدلی چې په لسگونو کلونو کې خپلې سیمې له چیلنج نه پرته اداره کړي.)) دا ځکه چې دده په نظر ((دولتي قدرت مشروعیت حتی د پخوانیو باثباته اروپایي دولتونه په خپلو سیمو کې لکه پرتګال او برتانیه هم له عمومي بحران سره مخ دي.)) څرګنده ده چې ددولتي بحران پایلې بې نظمي او په خاص ډول سیاسي بې نظمي او بې ثباتي وي.

په افغانستان د دولتي مشروعیت بحران د سرطان په کودتا سره پیل شوی او تر اوسه هم دوام لري. که څه هم د امارتي نظام له نسکورېدلو وروسته حکومتونه د اساسي قانون پر بنسټ په سراسري انتخاباتو سره جوړ شوي دي. خو، لکه څنګه چې تر مخه یې بیان وشو، دغو حکومتونو د عمل په ډګر کې مشروعیت، اخلاقي نفوذ او اهمیت له لاسه ورکړی، په دې چې چارواکو یې زیاتره د مصلحت او شخصي غرضونو له مخې چلند کړی، نه د قانون له مخې. ددغسې چلند پایلې بې عدالتي، عام نارضايت او ناارامي شوه. نو د قانون او عدالت له مخې د حکومت چلېدل د ثبات او امنیت د خوندي کېدلو لپاره اساسي شرط دی. خو امدادالله یان او اختر محمديان ممکن هغه وخت له انتحاري وژنو نه لاس واخلي چې دوی پوه شي دغه د انسان پر ضد عمل هم د

اسلام او هم د ټولو حقوقي منشورونو پرضد دی، چې د نړۍ ټولو حکومتونو د ټول بشریت په اسازیتوب منلی او په منلو سره یې د لویې بشري ټولنې یا د ملگرو ملتونو د موسسې غړي شوی دي. ددغسې پوهې او پوهنې ښوونه د نړۍ په کچه حتمي شوې که څه هم هغه به ډېر وخت ونیسي. انسان چې په گډه او ملگرتوب سره تر اوسه حیرانوونکي کارونه کړي، ددغه کار توان هم لري خو چې دولتونه، په خاص ډول لوی او شتمن دولتونه ددغه کار لپاره په ټینګه لاس په کار شي او ملگري ملتونه هم قادر کړي، چې د پوهنې دلا عام کېدلو لپاره د عمل وړ پروگرامونه وباسي او هېوادونه یې دپلي کولو لپاره وهڅوي او مرسته ورسره وکړي.

(پای)

qj\$ + y

۱. جان هورگن، د جنگ پای، د مک سوی نی بوکس خپرونه، کلیفورنیا، ۹۸،۲۰۱۲
۲. پورتنی اثر، ۱۷
۳. پورتنی اثر، ۵۰،۸۱
۴. سنتیا براون، لوی تاریخ، له بگ بینگ نه تر اوسه، د نیو پرس خپرونه، نیویارک، ۲۰۰۷، ۲۱
۵. رچرد بري نن، دساینسي سواد قاموس، دجان وایلي او سنز خپرونه، ۱۹۹۲ نیویارک، ۲۴۸
۶. جان ستوسنجر، ملتونه ولې جنگ ته ځي، د سان مارتن خپرونه، نیویارک، ۱۹۸۵، ۲۰۳
۷. د جنگ پای، یاد شوی اثر، ۱۰۶
۸. د قول نقل، پاسنی اثر، ۱۴۶
۹. ایمانویل کانت، دغې پوښتنې ته ځواب. تنور څه ته وايي؟ د پنگ ون بوکس، نیویارک، ۲۰۰۹، ۱۵
۱۰. ملتونه ولې جنگ ته ځي، یاد شوی اثر، ۲۰۴
۱۱. پورتنی اثر، ۲۱۳
۱۲. پورتنی اثر، ۲۱۹
۱۳. د کانت یاد شوی اثر، ۲۰
۱۴. د جنگ پای، یاد شوی اثر، ۱۳۹
۱۵. ملتونه ولې جنگ ته ځي، یاد شوی اثر، ۲۱۸

۱۶. ډبلیو، تارن، لوي سکندر، دکمبریچ پوهنتون خپرونه، ۱۹۷۹، کیمبریج، ۹
۱۷. تارن یاد شوی اثر، بیتر گرین، د مقدوني سکندر، تاریخي بیوگرافي، د کلیفورنیا پوهنتون خپرونه، محمد حسن کاکړ پښتون، افغان، افغانستان، د افغانستان کلتوري ودې ټولنه، ۲۰۱۱، ۶۰-۳۵
۱۸. پیتر برگن، ډېر اوږد جنگ، د فري پرس خپرونه، نیویارک، ۲۰۱۱، ۳۳۲
۱۹. پورتنی اثر، ۱۸۳، ۱۸۴
۲۰. قران مجید، د عبدالله یوسف علي ژباړه مانا، امریکا ترسټ خپرونه، مري لیند، ۱۹۹۱، ۲۱۵
۲۱. جان ویلیمز اسلام، د جارج برازلیر خپرونه، نیویارک، ۱۹۶۱، ۱۷۴ محمد حسن کاکړ زما غوره لیکنې، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ۲۰۱۰، ۵۰۴
۲۲. ایرک هابسبام، د امپراتوري په اړه، امریکا، جنگ او عالمي لوړ توب دریندم هاوس خپرونه، ۲۰۰۸، نیویارک، ۱۳

ولې جنگ؟ دا دوه سره پوښتنه ده. زه نه پوهېږم چې خلک څله جنگ کوي. سره له دې هم کوشنېن کوم دغې پوښتنې ته په راتلونکو پاڼوکې ځواب ووايم. دا چې د ۱۹۹۸ کال د ریت لیکچرونه (Reith Lectures) د جنگ موضوع شوه، په آسانۍ شرح کېدلې شي. څه وخت چې جيمز بايل (James Boyle) د بي بي سي راديو څلور چلوونکي د ۱۹۹۷ په پسرلي کې رانه وغوښتل چې دغه لیکچرونه زه ورکړم، هغه دغه موضوع زما خوښې ته پرېښوده. ما ډېر سوچ وکړ او په دوهمې غونډې کې مې ځينې اندونه ور وړاندې کړل چې هېڅ يو يې هم لږ تر لږه په نېغ ډول د جنگ په اړه نه و. وروسته له دې چې هغه له مانه اوږدېدل په نرمه ژبه يې وويل چې ته به د هغه په اړه ښه وغږېږې، چې ډېر ښه پرې پوهېږې. بيانود جنگ موضوع غوره شوه.

خو زه د جنگ شخصي تجربه نه لرم. څنگه چې زه په ماشومتيا کې د ناروغۍ له امله عيبي شوی وم، د وسله والو پوځونو په واحد کې مې خدمت کړی نه دی او د جنگ له صحنو سره زما آشنایې لنډه او له لېرې نه ده. ما د جنگ د خبر لوخي په څېر په کال ۱۹۸۳ کې لبنان او په ۱۹۹۰ کې خليج، پخوا له دې چې جنگ پيل شي وليدل. داسې هم ما د ناراميو په وخت کې هم له شمالي ايرلند، شمال ختيځ سرحد (د خيبر پښتونخوا تر څنگ سيمه) او جنوبي افريقا څخه راپورونه تهيه کړل. له لبنان نه پرته، زه په هېڅ ځاي کې له خطر سره مخ شوی نه يم. نو له جنگ سره زما اشنايې د دوهم لاس او اکاډميکه ده چې هغه مې تر ډېره حده د سينډ هرست (Sandhurst) د پاچايي نظامي اکاډمۍ

کتابتون نه تر لاسه کړې چې هلته مې د ۱۹۶۰ او ۱۹۸۵ کلونو تر مینځ د برتانیې راتلونکو افسرانو ته د نظامي تاریخ ښوونه کوله.

خو سیندهرسټ د جنگ په اړه یوه رښتیا نۍ پوهنه وه ددغې اکاډمۍ روحیې او ورځنیو چارو ماته نظامي ډسپلین وښود، ځکه چې مونږ د یوه ضیق مهال وېش له مخې اوږده ساعتونه کار کاوه چې فرد ته یې د بل کار مجال نه ورکاوه. ورځ له نهو بجو نه تر پنځو پورې وه او نه هم د ویکنډونو (د اونۍ دوه ورځنۍ رخصتي) لږوماً د چا برخه وه. د بیا تنظیم په یوې دورې کې حتی کالنۍ رخصتي هم نه ورکول کېدله په دې ډول ما زده کړه چې په پوځ کې د ځان لپاره وخت یو امتیاز دی، نه حق او دا چې دغې موسسې ته وظيفه تر نورو وجایبو نه د مخه ده. په هر حال، هغه به ماله سرتېرو څخه، چې زما همکاران وو، زده کړې. د ۱۹۶۰ کال په پسرلي کې سیند هرست د هغو افسرانو له خوا چلول کېده، چې په دوهم نړۍ وال جنگ، یا له هغه وروسته جنگونو کې یې برخه اخیستې وه. ډېرو یې ددښمن پروړاندې د زړورتیا مډالونه لرل. دوی د زړه سواندو انسانانو دغسې یوه ټولګه وه چې له مقاماتو سره یې پر ځان ویسا توب خوښ ایسیدونکی چلند کاوه. دوی د صلاحیت د مقاماتو پرنسیب ته او دا چې هغه ددوی له ژوند نه غوښتنې لرلې، په اتومات ډول درناوی کاوه. دا چې دوی له مرګ سره مخ شوي او مرګونه یې لیدلي وو، په خپلو هډوکو کې پوهېدل چې یوازې د اطاعت عادت او دامرونو یې له ګر او بر ترسره کولو سره پوځ موثر کولی او ژوند ژغورلی شي او که نه هغه به په غفلت او ناندري سره ضایع شي. ددوی اخلاق حتی له هغه نه هم پیاوړي وو. ماته مالومه شوه چې مسلکي افسرانو د وظيفې اجرا د شخصي عزت موضوع ګڼله. په وظيفه کې ناکامي دوی

ته د فردونو په حيث او ددوی له لارې ددوی ټولو ملگرو ته چې دوی ورپورې تعلق لاره، بېعزتي گڼل کېدله. بېعزتي دغومره شرمناکه وه، چې دوی غوره گڼله مړه شي، نه دا چې دغه طعنه ورته ورکړل شي.

سند هرست دغې پوښتنې ته چې (جنگ ولې؟) ځواب ورکړ چې د قانوني دولتونو مسلکي سرتېري جنگ کوي، په دې چې جنگ کول ددوی دنده ده. خو دا د هغې لويې پوښتنې لپاره ځواب نه دی، چې په اصل کې ((جنگونه ولې کېږي؟)) په نړۍ کې یو څو قانوني دولتونه او تر هغو لا کم دولتونه دي چې مسلکي پوځونه ساتي چې ددندې او اخلاقياتو هغه لوړ معیارونه مراعاتوي چې زموږ په عصر کې د برتانويانو ځانگړتیا وه. جنگ په تاريخي لحاظ یوه ناوړې معامله ده، چې مسلکي پوځونو پکې لږ گډون کړی دی. که مونږ د جنگ سرچینه له زېږدې نه څلور زره کاله دمخه وگڼو، ډېر ښه جنگونه چې تر هغه وروسته په پنځو زرو کلونو کې شوي دي، د عزت خاوند ته او د لوړې روحيې جنگيالي ته یې لږ ځای لرلی دی.

وسلوال ارستو کراتو او لوړو کورنيو جنگياليو (Knights) او د اشرافو افسر د جنگ په هغو شعرونو کې غټه برخه لرلې وه، کوم چې مونږ ته د چين له اولې امپراتورۍ، د لوړو منځنيو دورونو يا د پاچايي اروپا له خانداني جنگونو څخه رارسېدلي دي. له دوی ټولو څخه زېره جليبان، اجيران، سوار شوکمار ډاږه ماران او نور يرغلگر ډېر وو.

جنگ د تاريخ له نظر نه د غارتگرۍ عمل دی. د هغه د سرچينو ډېره احتمالي سرچينه به په هغو حملو کې وي چې زموږ ښکاري تېر شويو زموږ په

هغه تېر شويو کړي چې د وروستي کنگل (Glaciers) دورې له بېرته کېدلو نه په دې پیل وکړ چې حیواناتان اهلي کړي او مخکته وکړي. دغو لومړنيو پوونده وو او کرونده گرو آسانه غوښه تر لاسه کړه. دوی ورو ورو زده کړه چې ځانونه له هغو یرغلگرو نه وساتي چې بې له کوم خبرداري نه د کرونده گرو له پولونه اخوا له دښتو میرو څخه هسک شول چې لوټماری او وژل وکړي. د ساتنې لومړۍ بڼه چې دوی غوره کړه، د حصارونو په شکل وه. څه وخت چې د ځای پر ځای دفاعي تدبیرونو محدودیت وپېژندل شو دوی په دې پیل وکړ چې په خپله په دښمن یرغل وکړي. په دې ډول پوځونه د متقابلو حملو ځواکونو په مقصد رامینځ ته شول او ټولنو د خپلو کروندو اضافي محصول د ټولنو هغو غړو ته ورکړل چې شاید په دايمي ډول د کسبي سرتېرو په شان دنده ترسره کړي. تر زېږدې نه دمخه په درې زرمه کې دغسې کسبي سرتېري هسک شول چې د کرنیز مخکو له پولو څخه لېرې د یرغلگرو مخه ونیسي او حتی د هغو په مینو هم ودانگي.

خو دا د غايوي جنگ د پیل کېدلو او د وسله والو کسبي ځواکونو له خوا د انساني ټولنو د غلبې تر مینځ یو ډېر اوږد گام و. مدنیت چې د خپل پایښت لپاره دننه او دباندې په کرارۍ او قانون ولاړ دی یو نازک پیدایښت دی. له زېږدې نه د مخه په لومړۍ زرمه کې ددايمي پوځونو د لومړۍ اختراع او له نن څخه درې سوه کاله وړاندې د هغو د عام کېدلو تر مینځ ډېرې ناکرارې پېښې شوې دي. د چین امپراتوري چې د سیاسي ټولنو په وړاندې شویو دولتونو کې تر ټولو پخوانۍ او دوام لرونکې ټولنه وه، زیاتره هغه وخت له ناکرارو سره مخ شوه چې پوځونو یې منځنۍ آسیا د پولو یا د خپلو خلکو کنترول له لاسه ورکړ. روم

چې منظم پوځ يې په هغه شکل چې اوس هم نفوذ لري، د ثبات په راوستلو او په څو پېړيو کې د هغه په خوندي کولو کې بريالی و، له دې امله و چې په خپلو سرحدونو کې يې د امپراتورۍ د بقا لپاره فعاله دايمي قوه ميشته کړې وه او هغه وخت چې پوځ يې په پای کې د دولت دوسيلې په توگه پاتې راغی، ناکرارۍ پکې پيدا شوې، چې د اروپا په پراخو ساحو کې يې زر کاله دوام وکړ.

په پراخې نړۍ کې چې د چين او روم امپراتوريو څخه اخوا وه جنگونه عام وو. دغه جنگونه زياتره د لوټمارۍ نتيجه وه. خو هغه وخت چې ټولنې پيچلې شوې د جنگونو محرکات شخصي فاميلي او ډله ييز اعتبار د سيمو کنترول، بازارونو، يا مالونو يا د هغو د امنيت خوندي توب ته د لارې مندل شول. دغه ټول محرکات د يونانۍ نړۍ په نظامي تاريخ کې څرگند دي چې له بې اتفاقی سره علاقمن وو. له روم نه په وروسته اروپا کې جنگونه په خاص ډول د حقونو په سروو چې هغه حقوقي يا خانداني وو. د جنگ دغو محرکاتو ته په اومې پېړۍ کې د اسلام هسکېدل، له دين سره د مطابقت مفکوره وروسته د جنگ يو لوی عامل شو، لکه چې ډېر وروسته بيا سياسي ايډيالوجۍ گانو دې ته په ورته مطابقت باندې ټينگار کاوه. په عين حال کې په اتلسمې او نولسمې پېړۍ کې د اروپايي سمندري امپراتوريو هسکېدنې د آسيا او افريقا په ډېرو برخو کې د محلي او عنعنوي جنگ په پای ته رسولو باندې غير مستقيم اثر لاره. امپيريلزم له خپلو بې عدالتيو سره سره اروپايي مستعمرو او تصرفاتو داخلي ارامي خوندي کړه. دا به تضاد ښکاره شي، خو دننه په همدغې اروپا کې وو، چې د نولسمې پېړۍ له يو څه ارامې دورې نه وروسته، دغه جنگ متمدن ژوند په دغسې شدت سره ټوټه کړ، چې د مخه يې مثال ليدل شوی نه و. لومړي نړۍ وال جنگ

ددغې لويې وچې سياسي جوړښت له بيخ نه ونړوه، تاريخي دولتونه يې له مينځ نه يووړل او دغسې حالات يې رامينځ ته کړل، چې په هغو سره متعزضي ايډيالوجي گانې، هلته چې پخوا نسبتاً اعتدالي پاچايي نظامونه حاکم وو، په واک شوې. دوهم نړۍ وال جنگ چې په اصل کې د همدغو ايډيالوجي گانو جنگ و، د لويې وچې اروپا پولې له مينځ نه يووړي او په پای کې يې ټوله نړۍ پکې ښکيل کړه. داسې هم دغه جنگ د نړۍ لېرې گوشوته دغسې تخريبي تکنالوجي نقل کړه، چې اټومي بم يې نهايي اختراع وه. تر ۱۹۴۵ پورې جنگ له ډېرو دغسې تحولاتو نه وړاندې لار چې انسان د مخه دغه شکل ليدلی نه و او نه شي کولی هغه بيا وزغمي. هيروشيما او ناگاساكي يوازې نظامي پېښې نه وې هغه دغسې اخطارونه وو، چې جنگ اوس د انساني اړيکو دغسې يوه وسيله شوې ده، چې کولی شي ټول هغوی له مينځ نه يوسي چې غواړي په خپله گټه ترېنه کارواخلي.

نو د (ولې جنگ؟) دغسې يو پوښتنه ده چې نور نو له تاريخي قرينې نه اخوا د پوښتنې وړ نه ده، ځکه چې جنگ له دې وروسته د ډېرو وړانوونکو وسلو په شته والي سره گرد سره نامعقول شوی دی؛ خو د څنگه جنگ؟ پوښتنه لا پر ځای پاتې ده. که څه هم دا به تضاد مالوم شي. څنگه چې يو مسوول سياستمار هر چيرې پوهېږي د اټومي جنگ مخه په يوه شرط نيول کېدلی شي او هغه دا چې دغسې لارې وموندلې شي چې د قدرت گټونکو پروړاندې چې عمومي سوله يې ترټلې وي له نظامي ځواک نه کار واخيستل شي. د شکر ځای دی، چې په دغه اټومي عصر کې تر دې دمه دغسې طريقې موندلې شوې دي. خو د حل غوڅه لار لا هم موندل شوې نه ده او بايد يو څوک درک کړي چې هغه به هيڅکله پيدا نه شي. ((د آزادۍ شرط دايمي څارنه ده.)) ټول معقول کسان له

جنگ څخه ژغورنه غواړي او ژغورنه يوازې هغه وخت يقيني کېدلی شي چې ددموکراسۍ کسبي جنگيالانو ځانونه خپلو دندو ته وقف کړي وي. دوی زموږ د احترام، اعتماد او ملاتړ مستحقان دي.

(^ 0 £ % J e s `

) j j s e 1 r ® k

جنگ دغې پېړۍ (شلمې پېړۍ) ته یو افت و. د تېرو نوي کلونو په بهیر کې د هغو درې نورو افتونو، په تېره د قحطي او طاعون مخنیوی شوی دی. په نړۍ کې اوس داسې ځای نه شته چې د قحطي چاره یې ونه شي، په داسې حال کې چې اوس هغه ناروغۍ گانې چې زموږ په ملیونو تېرشوي یې وژلي په عمده ډول لکه وبا، کولرا، محرکه (تایفس) اوس یو څه هیر شوي افتونه دي. جنگ اوس د انسان ژوند، سالم توب نېکمرغۍ او خوښۍ ددښمن په شان د هغو ځای نیولی دی. د انساني افرادو په ژوندانه او په ټولنو باندې چې موږ پکې اوسېږو، د جنگ اغیزه ددغو لیکچرونو موضوع ده.

زما د وینا ډېره برخه د جنگ د افت ډول طبیعت او دهغې طریقې په اړه ده، چې له واړه شروع نه یې زموږ په دغې پېړۍ کې په خپله د مدنیت پایښت وگواښه خو هیله کوم چې زه خپل لوستونکي په دغه فکر کړم لکه چې په خپله په دغه فکر شوی يم، چې د جنگ ډېره ناوړې خوا اوس زموږ تر شا ده او دا چې بشر به په خپل ټینگ عزم او څارنې سره وکولی شي چې د نړۍ چارې په دغه ډول ترسره کړي، چې جنگ ته به وار په وار لږ ځای پاتې وي.

په لومړي نړۍ وال جنگ کې^(۱) لږ ترلږه لس مليونه انسانان د نښتو په ډگرونو کې ووژل شول. ددوی ډېری يې ځوانان يا تنکي ځوانان وو. په مليونو نور په جنگ پورې د مربوطو علتونو له امله مړه شول. دوهم نړۍ وال جنگ^(۲) پنځوس مليون انسانان له مينځ نه يووړل. ددوی له نيمايي نه لږ په يونيفورم کې خدمتگاران وو. د بېلگې په ډول يوگوسلاويا د خپلو خلکو لسمه برخه له لاسه ورکړه چې دهغو ډېره وړه برخه يوگوسلاويا له پاچايي پوځ څخه وه. پاتې يې د محروميت او دداخلي انتقامي عام وژنې نتيجه وه. د جنگ تلفاتو د ۱۹۴۵ له سترې سولې نه وروسته هم دوام وکړ. په چين، ويتنام، الجيريا منځني ختيځ، انگولا او موزامبيق کې داخلي جنگ او د ملي آزادۍ جنگونو او د امپراتوريو له مينځ نه تللو نه وروسته قومي جنگونو تلفات پنځوس مليون نور تخمين شوي دي. مونږ له هغو وژنو نه هم ډېر متاثر شوی يو چې په دغې لسيزې کې په روندا او بوزنيا کې شوي دي، چې متمدن وجدان يې سخت سپک کړی دی. دغو جنگونو يو مليون انسانان نور په تلفاتو کې ور اضافه کړل.

د سرشمېرنې متخصصان وايي چې تولدات د تلفاتو ځای زر ډکوي. په کوم بل ځای کې هېڅ جنگ د ۱۸۶۴-۱۸۷۰ کلونو تر مينځ د پاراگوای له جنگ نه پرته د تورمرگ^(۳) (Black Death) ځای نه دی نيولی چې په څوارلسمې پېړي کې يې له هر څلورو څخه يو د مرگ کندې ته وسپاره. د تولداتو اندازه زر خلا ډکوي، لکه په پاراگوای کې يې چې ډکه کړه چې د نارينه وو، نوي سلنه يې له لاسه ورکړي وه او نفوس يې وار په وار ډېرېږي.

که د جنگ تاوانونه يوازې شمېرنه وگڼله شي، هغه به له يادنه وايستل شي. خو دغه تاوانونه يوازې په گرافونو کې نه اندازه کېږي. نه شمېرل کېدونکي

تاوانونه يې جذباتي مصیبتونه دي، چې په هغه سره د فاميلي اړیکو له امله یو مرگ څو واړه او په اوږدې مودې او په واقع کې ژوند په ټولې مودې کې محرومیت وي.

د سرشمېرنې متخصصان مني چې د جنگ ضایعات د نارینه او ښځو تر مینځ د نسل د نا انډول توب لامل کېږي. په ۱۹۴۵ کې په جرمني کې دغه نا انډول توب د واده وړ نارینه او ښځو تر مینځ د یوسل په وړاندې یو سل او اتیاو. چې له امله یې په لکونو ښځې له واده کېدلو یا له بیا واده کېدلو نه پاتې شوې. په شوروي اتحاد کې چې لس ملیون نارینه یې بایلي وو، نه څلور ملیون، ددغه نا انډول توب تناسب نورهم لوړ و. پردې بر سیره په دغې پېړۍ کې د جنگ جذباتي تاوان په ډېر درد ناک ډول زیات و. د جنگ زخمونه تل د انسان له لاسه وي، د هغو پر خلاف چې د ناروغیو له امله وي، چې انسان د هغو پر ضد په زرگونو کلونو بې گټې جگړه کړې ده. په جنگ کې د یوه نزدې خپلوان د مړینې خبر، چې په عنعنوي ډول نا څرگنده او اوږده موده یې نیوله د (ولې؟) له دایمي او معنارونکې پوښتنې سره ملگری و، د هغو له خوا چې ترېنه خبر بدل. زمونږ په عصر کې دغه څه پرې ورزیات شول چې (دا به مونږوي) او که همداسې وي (څه وخت؟).

مونږ په پرله پسې ډول ځانونه مبارکي وایو چې دا د خبرونو پېړۍ ده. د خبرونو ټولونکي د عصر نوميالي شوي دي او هغه وسیلې چې دوی په هغو سره خبرونه انتقالوي-ټیلگراف، رادیو، تلویزیون او اوس فکس او ای مېل زمونږ د وخت په عصري عجایبو کې راځي. خبر نن ورځ ښه او نزدې اړین څیز دی، حتی که خراب هم وي، لکه چې په لږېدونکې اندازه نوروته وي. خبرونه چې

اوس په پرله پسې ډول خپرېږي، زمونږ په شعور نفوذ کوي او مونږ هڅوي چې له ياده وباسو چې هغوی چې اوس هم ژوندي دي په اوږده موده کې خبرونه ورته هغسې څه وو، چې نه يې غوښتل وايې وري. د تيلگراف هلک چې د کليو په کوڅو کې په بايسکل سپور گرزېده د ملکې وکتور يا^(۴) د وخت خلکو ته د خبرو رسولو يو علامه وه، خو هغه د دواړو جنگونو په بهير کې، پلرونو، ميندو او مېرمنو ته په واقع کې د ترهگرۍ بد شگون و. په دغه وسيلې سره خلکو ته دهغو د کورونو دوره په مخ کې د مرگ خبر رسول کېده او پيل يېداسې و، چې ((په خواشيني سره خبر درکوو)) دا په پرله پسې ډول د دغسې دعا لپاره يو محرک و، که څه هم دعا به په دغو الفاظو سره نه ادا کېده چې ((خدای دې وکړي چې له مونږ نه تېر شي؛ پرېږده چې په بل کور کې ودرېږي. خدای دې وکړي چې مونږ نه اوسو)).

په برتانيې کې د لومړي نړۍ وال جنگ په وخت کې دغه دعا څو مليون کرته ونه منل شوه. تيلگراف هلک اوه سوه زره وار د يوه زوی، مېړه يا ورور د مړينې خبر ورسوه رابرت ساندرز د سوم (Somme)^(۵) جگړې له پيل نه دوه اونۍ وروسته چې زوی يې هلته سرتېری و او شل زره ځوان برتانوي سرتېري وژل شوي وو، ليکي چې ((مونږ له تيلگراف نه چې تازه ډېرو ته رسېدلی دی وپېرېو)). د ورځې ترور چې د جنگ وخت تيلگراف ته ويل کېده، يوازې په هغه څه چې يې ويل په نېغه، سمله لاسه او نه رفع کېدونکي درد حواله کاوه. دال زيل جاب (Dalziel – Job) د دوهم نړۍ وال جنگ سمندري افسر وايي چې د لومړي جنگ په وخت کې د يوه تنکي او يوازني زوی په توگه د خپل پلار له مړينې نه خبر شو. ده د سمندر غاړې په يوې کوټې کې چې مور يې کرايه کړې وه او پلار

يې د جنگ په ډگر کې و، له يوې نانځکې سره لوبې کولې او مور يې چې د کرکۍ شاته خپل ويښتان ږومنځول ورته کره چې دادا دې د جنگ له ډگر نه کورته راتللی نه شي هغې خپل ويښتان هماغسې ږومنځول او بيا يې واده ونه کړ، که څه هم هغه په دوهم نړۍ وال جنگ کې لا هم ځوانه وه.

تيلگراف چې به کله راته هم په مرگي اثر سره کړول کول. راحۍ چې يوه بېلگه وړاندې کړم. د شلمې پېړۍ له غميزو څخه يوه داده چې هر څوک د جنگ يوه قيصه لري، کله ښه او زياتره بده. زه به دځان په اړه يوه وړاندې کړم، چې درد ناکه ده. ما د پلار له خوا خپله نيانه پېژندله. هغه په کال ۱۹۱۷ کې زماله زدکړې نه دمخه مړه شوې وه. زما پلار ته چې هغه وخت په لوېديځه جبهه کې اراس (Aras) ته نژدې په يوې لواکې افسرو، دسختې ناروغۍ خبر ورسېد ورته د زړه سواندۍ له مخې رخصت ورکړل شو. خو چې هغه کور ته راغی، وخت له وخت نه تېرو. دی درې لوې استيشن نه د کور په لور روان و، چې د کلي يو گاونډی ورسره ملگری شو او هغه بې له دې چې هغه د مور له مرگ نه خبر وي ورسره خواخوږي وکړه. پلار مې دغه قيصه خپلو خاطر وکړه چې ياده کړې، چې د سانسور په خاطر په دقيق ډول کښل شوې ده. وروسته چې دی په خپله مړينې ته نژدې و، يو څه نور يې هم راته وويل او هغه دا چې په هغه اوږي کې چې مور يې دی په خاكي کاليو کې فرانسې ته د جنگ کولو لپاره د رېل وې استيشن ته ورسوه د خدای په امانۍ په وخت کې ضعف وکړ او په ژړه غوني آواز يې ورته وويل چې زويه ((بيا به دې هېڅ ونه وينم.)) زه دهغه درد په ژورتيا هغه وخت حيران وم او اوس هم يم چې دغو کلمو به دمینه گر پلار او مور زړونه څومره دردولي وي. زما عمه د لومړۍ نړۍ وال جنگ له کونډو څخه

وه. هغې د ژوند په اخر کې څه نور دردونه پرې اضافه کړل. هغې له خپلو درې ورونو سره جنگ ته د تللو په وخت خدای په آمانې کړې وه، خو کله چې درېم یې فرانک په ۱۹۱۷ کې جنگ ته تلو، وویل چې ((غم په مور غلبه وکړه. هغه په هغه ژمي کې ناروغه نه وه. بس له غم نه یې زاره وچوه.)) په دغه ډول یوې مور له ډېر غم نه ځان مرگ ته وسپاره، چې لکه خپله هغه وړاندوینه رښتیا کړي چې کله یې خپل کشر زوی جنگ ته استوه ورته کړې ده. عجیبه دا هم وه چې دغه درې واړه ورونه چې کلونه یې د جنگ په خندقونو کې تېرکړي وو، کورته روغ رمټ ستانه شول .

زه د خپلې کورنۍ دغه وړه خاطر د هغې شخصي اهمیت له امله نه بلکې د هغې د عالمي اهمیت په خاطر وړاندې کوم. دا هغه موضوع ده چې جارج فریزر (George Fraser) په خپلو هغو یادونو کې یاده کړې، کوم چې هغه په ۱۹۴۴-۴۵ کې په برما (اوسني میان مار) کې په سرحدي کنډک کې د فلم ګوتو ته سپارلې وه. دی د خدمت په ټولې مودې کې هغه خطر ته ښه ځیر و، چې ورسره مخ و. د هغه له نهو ملګرو څخه دوه یې وژل شوي وو، چې ده هغه ((د فعال لاتري سرویس)) په نامه یاد کړي دي. هو هغه په واقع کې زیاتره د هغو په اړه و، چې په انگلستان کې وو. دی پکې وایي چې ((کومې هغه انډینې چې سرتېري یې د جنگ په ډګر کې تجربه کوي، له هغو سره د پرتلې نه دي چې نور یې په کور کې کپول کېږي هغه میاشتې به زما د (پلار او مور) په ژوندانه کې ډېره اوږده موده وه.)) زما په اند دي غواړي ښکاره کړي چې سرتېري پوهېږي چې کله او څله د ویرې انډینې وکړي، چې هغه زیاتره وخت نه وي، خو د جنگ خدمت د((د ستړي کېدلو او بې طاقتي کولو اوږدې مودې ګڼل

شوپې دي چې په مينځ کې يې د ترور شديد حال راځي.)) خو هغوی چې ((ددوی په انديبننه کې وي، هره ويښه کړۍ يې کوي. پردې برسېره په دغې پېړۍ کې دايمي انديبننه په ټينگې جذبې سره د اروپا، او شمالي امريکا په زياتره خلکو او د آسيا او آستراليا په ډېرو برخو او د افريقې په ځينو برخو کې د اوږدې مودې په بهير کې حس شوې ده. ولې داسې و؟ بياهم جارج فريزر په دې اړه رڼا اچوي. د هغه نيا ددوهم نړۍ وال جنگ د خبر په اورېدلو سره کړه چې ((ښه! نارينه به بيا جنگ ته روانېږي.)) د هغې د يوه واقعيت سم له لاسه منل په هغه ډول چې يې بيان کړه مونږ ته دا رايادوي چې پرمختللو دولتونو د هغې په ژوندانه کې دغسې څه وکړل چې د مخه هېڅ دولت بريالی شوی نه و چې هر نارينه سرتېری کړي. پخوا گرانه وه چې پوځونه ټول شي. سرتېري به په اجرت سره نيول کېدل خو هغه په دغومره ډېر لگښت سره وو، چې اجير پوځونه به واړه وو. دوی د منظم پوځ په توگه د اوږدې مودې لپاره نيول کېدلی شول، خو پوځونه به د ډېر لگښت له امله واړه وو. په نولسمې پېړۍ کې ملي دولتونو په دغسې وسيلو سره، چې پوهېدل پرې اوس هم گران دي وکولی شول خپل خلک وهڅوي چې د خدمت وړ نارينه يې په اوله ځوانۍ کې بايد نظامي روزنې ته حاضر وي او پر هغه برسېره د ضرورت په وخت کې چې وغوښتل شي، د خدمت لپاره تياروي.

په دې ډول د جلب دغه طرز د لويو پوځونو جوړېدل د سولې په وخت کې په لږ څه کم لگښت سره ممکن کړل، په داسې حال کې چې د احتياط مکلفيت د جنگ په وخت د لويو پوځونو د تنظيم وعده ورکوله. مونږ په هغو ميکانيزمونو پوهېږو چې دغه پروسه يې شونې کړه. د سر شمېرنو ادارو د هغو نومونه او پټي

ولیکې چې د نظامي خدمت وړ وو. د اجباري پوهنې ترویج بالقوه جلبیان تر دسپلین لاندې راوستل او د نظامي روزنې لپاره وړو گرزول. په عین حال کې د فابریکو کار چې په ماهیت کې دسپلین ډول کار دی هم دغسې څیزونه تولید کړل چې د ملیونو جلبیانو دوسله وال کولو او دنورو وسیلو د تهیه کولو لپاره ضروري وو. د ډېرو شتمنیو په تولید سره یې مالیات هم ډېر کړل. سره له دې هم دغه انکشاف نه شرح کوي چې ولسونه، له دولتونو څخه بېل ولې راضي یا لږترلږه تسلیم شول چې دغومره لوی پوځونه تنظیم شي چې په هغو سره په دغې پېړۍ کې دوه ځل د نړۍ په سویه او تر هغه نه ډېر په سیمو کې په دوی باندې له حدنه زیات مصیبتونه او جذبې راوستلی شي.

ټول هغه څه چې مونږ ویلي شو، دادي چې دوی همدغسې وکړل. تاریخ پوهان مني چې تېره پېړۍ (نولسمه) د اروپا د ((نظامي کېدلو)) دوره وه، چې یوه اغیزه یې دا وه چې نظامي خدمت پېدغسې یوه عزتمنه وظیفه وگرزوله چې ټول یې باید تر سره کړي او دلویو پوځونو او سمندري پوځونو ساتل د ویاړ وړ عمل وي. د نظامي حالت دغې روحيې ددغې پېړۍ تر لومړۍ نیمایي پورې دوام وکړ او دا چې دغه حالت جمع د ډېرو جنگیالیو شتون ممکن کړ چې په ډېره اندازه او د اوږدې مودې لپاره جنگونه وکړي چې د مخه هېڅ نه ولیدل شوې.

اوس مونږ ورته د سولېدنې یا اصطکاک جگړې (Battles of Attritions) وایو چې مثالونه یې په لومړي جنگ کې پاسچندادیل (Passchendaele) او وردن (Verdun) او په دوهم نړۍ وال جنگ کې د ستالین گراد او نورماندي جگړې دي. سولېدنه یا اصطکاک هغه پروسه ده چې په هغه کې تلفات په نویو سرتېرو سره په پرله پسې ډول عوض کېږي تر هغوی چې د یوې یا بلې خوا اراده

ماته شي. خوتناقص دادی چې جنرالانو، او دولتونو د لویو پوځونو لپاره استدلال کاوه چې په هغو سره به بري په آسانه او ارزانه تر لاسه شي.

خو څنگه چې ددغو جگړو د تلفاتو لستونه یوازې اوږده وو نتیجه یې په دي ډول توجهه کېدله چې هغه دفتحي لپاره یوه ضروري وسیله ده خو کله چې خلکو په اعتراض پیل وکړ چې ایا دغه فتحه په دغومره تاوان ارزې، لکه فرانسویانو او انگلیسانو چې له ۱۹۱۸ څخه وروسته وکړه؛ نو مونږ ویلی شو چې دا ددغه نظامي حالت د سرچپه توب پیل وي چې اروپایې په نولسمې پېړۍ کې مسحوره کړې وه. خو ذهني حالتونه په سختۍ سره تغیر کوي او هغه په یوه یا بل ځای او په یوه او بل وخت کې په نامنظم ډول هم وي. یوازې له ۱۹۴۵ نه وروسته و چې جرمنانو او جاپانیانو فیصله وکړه چې د بري لپاره هڅه نه زغمېدونکی تاوان لري. د امریکې د نظامي غلبې روحیه یوازې دویتنام په غمیزې سره سرچپه شوه او یوازې په دغې لسیزې کې وو چې د ویتنام نوي نسل په دې پیل وکړ چې ووايي ایا هغه جنگ په دې ارزېده چې په هغه کې د ۱۹۶۶ او ۱۹۷۲ ترمینځ کلونو کې هرکال ددوی دوه لکه ځوانان تلف کېدل.

زه تر اوسه زمونږ په نړۍ کې یوازې د جنگ د انساني تاوان او تر زیات حده د هغه د جذباتي تاوان په اړه غږېدلی يم. زه تیاریم چې د خپل له دغه دریځ نه دفاع وکړم، ځکه چې د مادي تاوان جبران نظر جذباتي تاوان ته، چې جبران یې هېڅ نه کېږي، زر او په آسانه کېږي. سره له دې هم مونږ باید په یاد ولرو چې هغه مادي تاوانونه چې ددوهم نړۍ وال جنگ له امله پېښ شوي دي، په هغه اندازه بیساریوو چې ددواړو جنگونو په بهیر کې پېښ شول او داچې هغه چې جبران یې وشي، اقتصادي نورمال حالت یې په لس گونو کلونو کې واړوه.

په دې هکله چې ددوهم نړۍ وال جنگ مادي تاوان څومره ډېر و، امریکايي غټه بېلگه ده. په ۱۹۳۹ کې د امریکې اقتصاد په نړۍ کې تر ټولو لوی و، چې هغه د نولسمې پېړۍ له اړخ نه همدغسې لوی و. تر ۱۹۴۵ پورې د امریکې ملي توليد ارزښت د نړۍ تر ټولو هېوادونو څخه چې سره یو ځای شي ډېر و.

د ۱۹۴۱ او ۱۹۴۵ تر مینځ امریکا چې د ستراتيژيکي بمباريو، محاصرې او په خپلې خاورې کې د جنگ له اغيزو نه مصونه وه، دغه کارونه وکړل: هم يې داخلي لگښتي څيزونه اوصناعتی محصولات ډېر کړل او هم يې کرنيز حاصلات تر اخر حده ورسول او هم يې پاسنی جوړښت (Infrastructure) عصري کړ اوهم يې له موجودو طبيعي منابعونه استفاده ډېره کړه، بې له دې چې تمام يې کړي، بياهم د جنگ تر پای پورې يې مالي اضافي عوايد دغومره جمع کړل، چې د نورو اقتصادونو د جنگ د تاوانونو د جبران لپاره يې د پانگې د په کار اچولو هيله ورکړه. امریکا دغه څه ددښمن او دوست لپاره یو شان وکړل چې ټول هغه مصیبتونه پرې راغلي وو، چې په هغې نه وو راغلي.

کوم هغه مصیبتونه چې پر مغلوبانو تحمیل شوي وو، په رښتیا چې مصیبتونه وو. د جرمني د ټولو ښارونو مرکزونه په بمباريو سره هوارشوي وو او یو ملیون ملکي جرمنان، چې زیاتره يې ښځې او ماشومان وو، په هوايي بمباريو کې وژل شوي وو. د یوې شېبې لپاره چې د جنگ جذباتي خواته وگرزو، له هغو څلور ملیون سر تېرونه چې په جنگ کې ووژل شول، ډېر به يې په حتمي ډول په اخر وخت کې له دې اندېښنې سره عمل کړ وي، چې د دوی د کورنیو غړي ژوندي دي، یا وژل شوي دي.

مطلب دانه دی چې هغه ملت لپاره خواخوږي وښووله شي چې دغه جنگ یې شروع کړی و، دا د دې لپاره ده چې وویل شي چې د جنگ کوونکو هېوادونو په ډله کې جرمني تر ټولو ډېر بمباري شوی و. په مادي لحاظ جاپانیا تر ټولو ډېر تاواني شول. د ۱۹۴۵ کال په بهیر کې د جاپان د شپېټو لویو ښارونو د مخکې ساحې شپېټه- سلنه وسوزېدله چې په هغو کې په اگست کې د هیروشيما او ناگاساکی تر اټومي تلفاتو نه ډېر ملکيان ووژل شول.

د ۱۹۴۵ کال په بهیر کې په جرمني او جاپان کې اقتصادي نورمال ژوند په تپه ودرېد او دښمنانو د هغو خلکو ته د مغلوبیت په حال کې خواږه ورسول. په شوروي اتحاد کې چې یو فاتح ملت و، د اقتصادي فعالیت دوه-درېیمه لږه شوې وه، په داسې حال کې چې په برتانیې کې فتح تر هغه نه لا کمې جیرې راوړې نظر هغې ته چې د یو-بوت^(۱) (U-Boat) له محاصرې نه تېرې شوې وي. له امریکې نه پرته په هر لوی محارب هېواد کې کلونه نه تولیدي نظامي لگښت او په ملکي اقتصادي ډگر کې لږه پانگه په کار اچونه او زیاتره هېڅ نه، خلک محکوم کړل. دوی سولې ته هرکلی ووايه او د جنگ په خپله راوړل شویو زخمونو د ټکور په مقصد یې د نویو محرومیتونو گاللو ته غاړه کښېښوده.

خو ځینې زخمو ته جبران کېدلای نه شول، چې هغه د جنگ په بهیر کې کلتوري زخمونه وو. په انگلستان، جرمني او آسترالیا کې ډېره کلتوري میراثونه، زیاتره په انتقامي هوايي حملو کې له مینځ نه لاړل. داسې هم د روسیې او جرمني پاچایي مانۍ گاني، د وارسا پخوانی ښار، د مانتي کسینو (Monte Cassino) چې د اروپایي رهبانیت مور گڼل کېدله، په قصدي ډول په

بمباری سره وران شول. په ایټالیې، فرانسی، هالینډ او بلجیم کې د معماری میراث څنگیز وړانی هم لږ نه و.

د هنري شتمنیو په ضیاع کې یا کلونه کلونه د هغو په بې پته والي کې، چې د شخصي یا رسمي چور نتیجه وه، د برلین د لوی موزیم محتویات شامل وو، چې د ښار په هوا ضد برجونو کې ځای کړل شوی وو. د فراید رخ شین (Friedrichshain) په برج کې د ۱۹۴۵ د می په شپږم اورکې د پخوانیو استاد انځورگرو ۴۳۴ ټوټې وسوځېدلې.

جنگ تل شتمنی له مینځ څخه وړې دي او انسانان یې وژلي دي. هغه مطلب چې غواړم دلته یې واوروم او په هغه سر دغه وینا پای ته ورسوم دادی چې جنگ تردې نزدې وختو پورې د ژوند له سترو دښمنانو څخه نه و. قحطي او د قحطي ویره د فرانسی انقلاب له سترو علتونو څخه و. د فرانسی انقلاب هغه پېښه وه چې هغه مونږ د خپلې عصري نړۍ پیل گڼو. ناروغي هم د انسان لویه دښمنه ده. وبا، کولرا او ټایفیس (محرکه یا همای لکه دار) له هغو جنگونو چې د فرانسی تر انقلاب او یا ممکن له هغه نه وروسته انسانان وژلي دي، تر هغو په میلیونو ډېر انسانان له مینځ نه وړي دي. جنگ پخوا کله کله دایمي اثر لاره لکه په اروپا کې په اولسمې پېړۍ کې د دېرش کلونو جنگ.^(۷)

بیا هم انسان ته ددغه خاص مصیبت د راتگ ویره د هغو غیر شخصي او حاکمانه ویرو له راتگ نه په لنډ وخت کې وه، چې هغه د میکروبونو او فصلونو د ناکامۍ ویره وه. د جنگ ویره د ټول وژنې د ویرې په توگه د لومړي ځل لپاره په نولسمې پېړۍ کې د کورنیو په غړو باندې نازله شوه. دغه ویره زما په اند اول د

امریکې په کورني جنگ کې حس شوه لکه چې د یوه شاعر له دغه فرد نه معلومېږي.

ډېرې گرانې مورې لیک وایې چې پیت به ښه شي

افسوس چې دغه بیچاره هلک به هیڅ ښه نه شي

دا یوازې په نولسمې پېړۍ کې و، چې په پای کې جنگ په قوت سره دهغو لومړنیو انډینونو ځای ونيو چې له محرومیت او ناروغتیا سره تړلې وې.

د حیرانۍ یا د تناقص ځای دی چې پوهېږم چې مادغه دواړه کلمې دمخه استعمال کړې دي - د جنگ ډېر ویرونکی تاوان چې په شلمې پېړۍ کې پېښ شوی دی په واقع کې د هغه د اصلي هیلې په خلاف محصول دی. له اتوماتو وسلونه استفاده، د ډله ییز توپونو بمباري، هواي بمباري، بې پیلوټه توغندي (Unpiloted Missiles) او په نهایت کې اتومي اوترمو هستوي وسلې په نظامي تکنالوجۍ او عمل کې ددغي پېړۍ د هرې وسلې درک او انکشاف په اصل کې ددغه مقصد لپاره و، چې ژوند پرې وژغورل شي لږ ترلږه د خپلې خوا ژوند.

خو ژوند بیا هم زر او په آسانه ونه ژغورل شو، بلکې هغه په خونړۍ سولېدنې سره تمام شو او دا دغسې څرگند واقعیت دی، چې ترې انکار کېدلی نه شي. څنگه وشول چې د انسان د لاس مصیبت یانې جنگ په دغو وختو کې په دې بریالی شوی چې د هغو طبیعي مصیبتونو ځای ونیسي، چې د انساني ژوند ستر دښمن و؟ جنگ د لومړي ځل لپاره څنگه وشو؟ دغه پوښتنې به زما د بل لیکچر مضمونونه وي.

(^ 0 £ ħ o r +

2 k z ρ z ® k +

لکه چې په تېر څپرکي کې مي بحث وکړ جنگ يوازې په دغو نژدې وختونو کې د ناروغيو او قحطيو د هغو ترټولو دلرې ځای نيولی چې انساني ژوند، آزادي او نېکمرغۍ ته يې پېښ کاوه. مونږ بايد واقعيت ليدونکي واوسو. په خپله ژوند يو خطرناک او په نهايت کې دله مينځ نه تللو حالت دی. مونږ ټول مرو خو نن ورځ په برتانيې کې هېڅ يو له لوړې نه د مرگ په خطر کې نه دی او دغه وړاندوينه به سمه وي چې ددغې پېړۍ په پاتې لسو کلونو کې به د نړۍ يوه ډېره وړه برخه د خوړو د نه شتوالي له امله ساه ورکړي. دغه گڼې په هيلو کې د يوه انقلابي بدلون نښه گڼله کېږي، ځکه د اتلسمې پېړۍ په فرانسې کې چې هغه وخت فرانسه په اروپا کې تر ټولو شتمن هېواد و، شتمن او خوار يو شان راتلونکي فصل ته سترگي په لارو – خواران له دې امله چې دوی ممکن د ژمي له ولرې څخه ونه وځي او شتمن په دې چې خواران به انقلاب وکړي.

دناروغي د خطر په هکله هم زمونږ فکر اوښتی دی. ددغې پېړۍ تر لومړيو لسيزو پورې حتی شتمنان د ساري ناروغيو له ويرې نه خپه گرزېدل، ځکه چې

حتی قیمتي درملنې هم نشو کولی د ناروغیو مخه ونیسي، په داسې حال کې چې له ژوند څخه مرگ ته سفر نه یوازې له بې حیثیتۍ او بد حال سره ملگری و، په نه کنترول کېدونکي ډول دردناک هم و.

دغسې ویرې مونږ په ډېره اندازه پرې ایښي یو خو د جنگ ویره به مو پرې نه رډي. جنگ په واقع کې لا خطرناک شوی دی. داسې هم دهغه ویره چې مونږ گواښي. دغه ویره د حاضر وخت لپاره په شا شوې ده. د ساړه جنگ په پای او داټومي وسلې مقابلې په ارامتیا سره نظامي بحران د ورځې موضوع نه ده. سره له دې مونږ په دغې اندیښنې سره زورېږو چې د خبر نه شته والی به دوام ونه کړي. مونږ په دغې لسيزې کې له ښه خبر نه غږېدلی نه شو چې تلویزیون په روندا او بوزنیا کې د ټول وژنې څېرې راښوولې دي.

دا نا معقوله نه ده، د ناروغۍ او اړتیا په اړه عقلاني قضاوت زمونږ د بدلو شویو چلندونو تایید کوي. انسان په دې اړه چې عقلاني قوت به د انسان سلوک کنترول کړي، په برابره اندازه عقلي دلایل لري. مونږ که څه هم پوهېږو چې په دغې نړۍ کې چې د هستوي وسلې تر سپوري لاندې شوې په برابره اندازه ددې درک کوو چې مونږ خطر منوونکي انسانان یو. په یوه مفهوم سره مونږ خپل ځانونه دغومره ښه پېژنو چې په دغې هیلې اعتماد کولی نه شو، چې انسان به په راتلونکي کې تر هغه نه چې پخوا یې کړي وو، ښه چلند وکړي. گومان کوو چې په مونږ کې کوم نه له منځ نه تلونکی څیز شته، یا په هغې طریقې کې چې مونږ سره په گډه خپل ژوند تنظیموو، یا شاید په دواړو کې چې کله یا په کوم ځای کې عمومي جنگ حتمي کوي. مونږ د جنگ دسرچینو په اړه څه ویلی شو؟

لږ څه وي چې د پوهانو ترمنځ دا اختلاف لامل نه شي. د جنگ د سرچينو متخصصان په پراخ ډول دهغو تر مينځ ویشل کېږي، چې د هغو لپاره شواهد د انسان په طبيعت کې لټوي او هغوی چې شواهد د خارجي يا احتمالي محرکاتو په منځ کې لټوي لومړۍ ډله چې د طبيعتونو په نامه يادېږي، بيا هم وېشله کېږي، په څرگند شدد سره يوه وړه ډله يې ټينگار کوي چې انسان په طبيعي لحاظ په تشدد يا په زور سره عمل کول غواړي، لکه ډېر حيوانات چې همدغسې دي. زياتره يې د دوی پر خلاف تشدد يو غير نورمال او غير طبيعي عمل گڼي، چې په ناقصو افراد کې موندل کېږي يا د خاص ډول پارونې يا محرکې په ځواب کې وي چې په دې ډول که دغسې محرکات تشخيص يا ټکور يا له منځ نه يوړل شي، دهغه مخه به ونیوله شي د زياترو طبيعتونو تر منځ ددغې موضوع په اړه ددغه احساس قوت په هغه مثال کې وي، چې هغه ددوی د معتقد کېدلو ازموینه شوې ده. ۱۹۸۶ کال په مۍ کې د سيوال څرگندونه يا اعلاميه (Seville Statement) ده چې د نژاد (Race) په هکله د يونسکو په سرمشق بنا ده او هغه اوس دامريکې د انټرو پولوجيکي ټولنې رسمي دريځ شوی دی. دسېوال څرگندونه پنځه مادې لري او هره يوه يې په دغې افادې پيل کېږي چې ((دساینس له نظر نه غلطه ده)) په دې ډول که څوک دسېوال څرگندونه سمه گڼي دساینس له نظر نه غلطه ده چې ((مونږ د جنگ کولو ميل له خپلو حيواني تېر شويو څخه په ميراث خپل کړی دی.)) يا په دې عقیده اوسو چې ((جنگ يا تشدد د بيا بل هر ډول عمل زموږ په انساني طبيعت کې په ارثي ډول ځای کړی شوی دی)) دغه څرگندونه دا هم وايي چې دساینس له نظر غلطه ده چې د انسان د تکامل په بهير کې متجاوز سلوک تر هر بل عمل نه ډېر غوره شوی دی

چې ((انسانان د تشدد مغز لري))، یا په پای کې په دې عقیده وي چې ((طبعي انسیاق)) یا بل ځانگړی محرک د جنگ لامل وي.

د سېوال څرگندونه د ستاینې وړ ډېر څه لري په دې چې هغه په دې لټه کې ده چې انسان له دغې مرگي عقیدې نه وژغوري چې وايي جنگي طبیعي میل دی. له بده مرغه په دغې څرگندونې کې ډېر علمي څيز نه شته. ساینس یا علم تر اوسه بريالي شوي نه دي چې د هغې له پنځو مادو څخه یوه یې هم تائید کړي ځینې یې لا هیڅ علمي فرضیې نه دي.

څاروي جنگ نه کوي، دوی وژل کوي چې وځوري، حتی که کله په ضایع کوونکي هیجاني ډول هم وي. جنگ دگام په گام ارثي تحول لپاره چې دهغه لپاره اعضا پروگرام کړي یو ډېر پیچلی فعالیت دی او د بیالوجی توارث متخصصان (Geneticists) په دې اړه چې دغه چلند یا سلوک تر منځ یا دا چې د پراخ انساني سلوک ترمنځ انډول پر ځای کړي، شواهد نه لري. نو په لټه توگه د سېوال څرگندونه د هیلې وړ څرگندونه ده، نه دافاقي واقعیت. په افاقي ډول ټول هغه څه چې ساینس د طبیعت او جنگ په اړه تثبیت کړي دانسان په دماغ (Brain) کې هغه ځایونه دي چې ساینس پوهانو هغه د ((تېري محل)) ((The Seat of Aggression)) په نامه یاد کړي دي او دا چې هغه به څنگه تحریک یا په فزیکي لحاظ تغییر شي، چې تجاوزي عمل تولید کړي. د تېري محل چې په لمبک سیستم (Limbic System) یا دشوی دی د دماغ دمنځ په ښکته برخه کې ځای لري او هغه له درې ډلو حجراتونه جوړ دی: هایپوتلاموس (Hypothalamus)، سپټم (Septum) اوامیگدله (Amygdale). دغه هره ډله حجرې چې څه وخت زیان وويني، په برېښنا سره وپارېږي، سلوک ته تغییر

ورکوي خو نه په يوه ډول يا شکل. د بېلگې په ډول که تر مورک دهايپوتلاموس کومه برخه زیانمنه شوه، مورک متجاوز کېږي. له بلې خوا دهغه په برېښنايي تحریک سره دغه مورک لا ډېر متجاوز کېږي، خو هغه د لږ قوي مورکانو په وړاندې. دغه طرح په نورو عضوي انواعو (Species) کې هم همدغسې وي او هغه ددې مانالري چې د تجاوز لوري د ماغزو د پورتنۍ برخې يا دمخني لوبز (Lobes) له خوا کنترولېږي، چې هلته له باندې نه راتلوكي انتباهات تر عمل لاندې نيول کېږي.

ويره ممکن دهمدغسې پروسې محصول وي، خوداسې هم تدبير او احتياط او هره يوه انتباه له مخنيو لوبونو (Lobes) څخه د هورموني (Hormonal) او عصبي (Neural) انتقال کوونکو له لارې لمبک سيستم ته مخابره کېږي. کله چې له لمبک سيستم نه له مناسبو هورمونو يا محرکاتو څخه کار واخيستل شي، هغه دلا ډېر متجاوز سلوک لامل کېږي. خو هيڅ تجزيې تر اوسه د راتلونکو انتباهاتو پروسه کېدل په ټول دغه پيچلتوب سره تر اخري انتقال کېدنې محصول پورې تعقيب کېږي نه ده. په دې ډول مونږ نه پوهېږو چې لمبک سيستم څنگه مخنيو لوبونو وړاندې غبرگون ښکاره کوي. نومونږ نه شو ويلي له حيواناتو سره په مشابهې سره انسان نظر انسيافي ته ډېر عقلانييا دهغه پر عکس وي. د تېري عصبي سرچينې لا واضعې شوې نه دي.

توارث لا ډېر تنوير کوونکی دی. ډېر متجاوز افراد، نه لږ، په ډېرو عضوي انواعو (Species) کې پيژندل کېدلی شي او د تېري لپاره روزل کېدل دغه خصوصيت انتقال کولی شي. د بېلگې په ډول جنکي سخوندر په انتخاب سره روزل کېږي. مونږ په دې هم پوهېږو چې په انسان کې د ځينو کروموزومو

(Chromosomes) (هغه جين يا ارثي عامل چې موروثي خصوصيات نقلوي.) طرح گانې له متجاوز سلوک سره ملگري وي او دا چې په زر نارينه وو کې يوه ډله چې د Y کروموزوم يې دوه په ارث وړی وي نه يو، د تشدد مجرمان په لوړ نامتناسب شمېر توليدوي، خو دانسان په ټوليزې مطالعې کې نه له لمبک سيستم سره لابراتواري تجربې او نه دتوارث کنترول شوی انتخاب اهميت لري. انسان د لابراتوار له نوع څخه نه دی او دهغه غړي دسکسي يا جنسي-انجذاب ته په تسليم کېدلود ارث انتخابي مقررې نه مني. د شکر ځای دی چې دا مينه ده چې نړۍ ته دوام ورکوي.

که ساينس مونږ ته دجنگ سرچينې نه ښيي، مونږ بايد دهغو لپاره بل چيرپوگورو، د اجتماعي ساينس او په خاص ډول د انټروپولوجي (انسان پېژندنې) او سيکالوجۍ (ساه پوهنې) نرمې نړۍ ته. دډله ييز تېري له پخوانيو شرحو څخه يوه هم د زيگموند فرويد (Sigmund Freud) ده چې په ۱۹۱۳ کې يې وړاندې کړې ده. هغه ويلې وو، چې پلار واکېکورنۍ (Patriachal Family) دټولنې ډېر مهم واحد وي. دده نظر داو، چې د کورنۍ په ښځو باندې د پلار انحصار دهغه زامن وپارول او دغه رخه بيا د نښتې او په پای کې دپلار د مرگ لامل شو. په نتيجه کې د محرمانو پر وړاندې د زوی جرم دکرکې احساس توليد کړ او نارينه يې وهڅول چې جنسي ملگري دکورنۍ له ډلې نه باندې پيدا کړي او دغه عمل بيا دښځو د غلا کولو د لومړي جنگ لامل شو. بې له شک نه دا رښتيا ده چې د ښځې غلا په لومړنيو خلکو کې، په تېره په هغو کې چې دنفوس دمحدود کولو د وسيلې په توگه دښځو وژنه پکې رواج وه، دجنگيو عام لامل و؛ خو دا هم په يقين سره رښتيا ده چې ځينې دغسې خلک، د بېلگې په ډول د تاريخ له نظر نه

اسکیمو (Eskimo) په دې کې نوم ایستلی، هغه چې مونږ یې جنگبولو، دوی نه کاوه. د فروید تیوري که څه هم دهغو لپاره چې ورسره موافق دي، چې جنسي-میلونه زمونږ په سلوک باندې غلبه لري، له یو قیاس نه پرته باید بل څه ونه گڼل شي.

د حیواناتو د علمي مطالعې پوهانو (Ethologists) چې غواړي تثبیت کړي چې انسان څنگه دخپل سلوک طرحو ته انکشاف او دوام ورکوي، په قیاس سره هم کار کوي، که څه هم دوی دغه څه د حیواناتو د سلوک د مشاهدې له لارې کوي. په ۱۹۶۶ کې د تېریډر نامتو ایټالوجیسټ کان رادلورنز (Konrad Lorenz)، د نو بل جایزې گټونکی د سیمه ییزتوب (Territoriality) تیوري وړاندې کړه. دهغه په نظر غارتگر حیوانات د ښکار کولو سیمې لري، چې دوی ترېنه دفاع کوي. داسې هم دوی د تسلیمې دغیر ارادي غبرگونونو خاوندان دي، چې له دېنه یې منعه کوي چې تر دوی نه په پیاوړي متجاوز باندې حمله وکړي: خو څه وخت چې ښکاري انسان وسلې جوړې کړې، زده یې کړه چې له لیرې یانې له هغې ساحې نه دباندې چې دده د تسلیمې غبرگونه کار کوي، وژل وکړي. څه وخت چې په سیمې باندې یې ښکار وشو، هغه په دې پیل وکړ چې د سیمې د حق په سر له نورو انسانانو سره جنگ وکړي.

رابرت اردري (Robert Ardrey) د سیمه ییز توب فکر نورهم روښان کړ او دغه مشاهده یې پرې ور زیاته کړه چې ښکار او داسې هم جنگ د هغو لپاره د وژلو چانس دپروې چې په ډلو کې په گډه عملیات کوي. رابرت فاکس (Robert Fox) او لاینل ټایگر (Lionel Tiger) د ښکار د ډلې د سرچینو توضیح نوره هم پراخه کړه. دوی استدلال وکړ څنگه چې په دغسې ډلو کې د ښځو

شتون هغوی له خپل اصلي مقصد نه بلې خواته کول، بیا دغه ډلې ټولې نارینه شوې. تر ټولو اغیزناک او په نتیجه کې تر ټولو ډېر متجاوز بڼکاري د مشر-په شان څرگند شو او څنگه چې هغه د ډلې او د بڼخو او نارینه متعلقینو ژوند په اغیزناک ډول خوندي کاوه له هغه وروسته متجاوز نارینه مشري د هري انساني ټولنې سلوک ټاکه.

په لنډ ډول خوښه مو وي يانه وي، ټولنه په غاښ او منگولو سره وه. د ټولنې ډېرو پوهانو، په خاص ډول د انټروپولوجۍ په نړۍ کې له دغه فکر سره هيڅ موافقه ونکړه. ډېر پخوا له دې چې ايټالوجستان په دغې ساحې کې هسک شي نورو کوښښ وکړ چې د چارلز ډارون د طبيعي غوره کېدنې تيوري له حيواني ډگر نه انساني ډگر ته نقل کړي، چې هغه د اجتماعي داروينزم په نامه ياده شوې ده. د دغې تيورۍ مخالفانو اعتراض وکړ، چې د انسان دغه ظرفيت چې انتخاب وکړي، هغه له دغه ضرورت نه آزاد کړي چې غالب يا تسليم شي، ووژني يا وژل شي.

امريکايي انټروپولوجسته مارگرېت ميډ (Margaret Mead) د ډاروينزم شايد تر ټولو ډېره نوميالۍ مخالفه وي. هغه د ۱۹۲۰ په لسيزې کې د ځوانې انټروپولوجستې په توگه له سهيلي سمندرونو څخه له دغه خبر سره ستنه شوه چې په سامووا (Samoa) کې يې يوه ايډيالي ټولنه وموندله چې په هغې کې د پلار واکۍ واکمني د توسعوي يا پراخ شوي فاميل دننه محبت کې حل شوې په دې ډول چې آزادي مينې جنسي حسادت له مينځ نه وړي، اولاد سره مسابقه نه کوي او تشدد پکې نږدې د نه شتون په حال کې و. هغې دا هم وويل چې په کوم ډول چې د سامووا خلکو ژوند کاوه هغه دوی په خپله غوره کړي وو، چې

هماغسې ژوند وکړي. هغه بیا دغه نظر وړاندې کړ چې نور خلک هم د هغو په شان ژوند کولی شي. هغه په خپل وخت کې د اخلاقيونو له خوا تر سخت انتقاد لاندې ونيول شوه. حتی ملگرو انټروپولوژیستانو یې هم (په خپل فکر) د ناقص میتودولوژۍ له امله پرې انتقادونه وکړل، خو هغه له خپل اختیار لرونکي نظر نه هیڅ وانه وښته او د جنګد پلویانو د نظر په ضد ټینګه پاتې شوه. په ۱۹۴۰ کې یې د انسان د آزادې ارادې په اړه په خپلې یوې لیکنې کې له سره بیان کړ چې نوم یې دي ((جنگ یوازې یوه اختراع ده – نه بیالوجیکي ضرورت.))

دغې موضوع چې جنگ باید یوازې یوه اختراع وګڼلې شي د انټروپولوژیستانو نوی نسل وهڅوه چې ډېرې لومړنۍ ټولنې چې لا هم په خاص ډول د سهیلی امریکې باراني ځنګل او نیوګیني په لوړه سطح پاپي دي د شواهدو لپاره تر کتنې لاندې ونیسي، چې دوی څنګه جنګ کوي، یا یې نه کوي. د سلوک ساحه چې وموندل شوه، خورا پراخه وه له قوي تشدد حال نه لکه د برازیل د یانومامی (Yanomami) خلکو په مینځ کې او نزدې پوره ارام حال نه لکه د مالیزیا د سیمای (Semai) خلکو په مینځ کې. ددغو خلکو جنګي تمرینونه له طبیعي نظر نه ډېر د توجه وړ دي، په تېره د دوی د نښتو په سمبول او دود دستور کې، چې دهغو له مخې نښته یا جګړه یا په ډېرې لږې وژنې سره، یا په هیڅ وژنې سره پای ته رسېږي. دغه احتیاط چې چیرته یې رعایت کېږي، ددغه نظر ملاتړ کوي چې زموږ په تېرو شویو کې هغومره تشدد نه و، لکه په مونډر کې چې دی او دا چې جنګ زموږ په جین (gene) ارثي عامل چې د کروموزومو په واسطه منتقل کېږي) کې نه دی او مونډر په خپله رښتیا معقولې طریقې غوره کولی شو.

له بده مرغه دا هیڅ یقیني نه ده، چې ددغو پاتې شویو ټولنو خلک به لومړنيان یا بدوي وي، یا دا چې ددوی د جنگ طریقي زمونږ د تېرو شویو د عمومي بهیر تمثیل کوي غالب انټروپولوجیکي نظر دادی چې د لیرې ځنگلونو او غرو خلک د مطابقت یا سازش (Adaptation) د اوږدې مودې پروسې مغلوبان دي. دوی د انټروپولوجی په ژبه هغه خلک دي چې د ښو ملکونو د نیولو په مسابقه کې ځنډي ته شوي دي (Marginalized) او مونږ باید د هغو ننداره ییز جنگي عادتونه چې له خونړي جنگ نه مخ اړوي د دوی د جنگیالیو د ناکامی انعکاس وگڼو، نه د صنایع شوي اجتماعي هوښیاری شواهد.

زه مجبور یم ووايم چې زه په خپله د ځنډې کېدلو د تیورۍ نتیجه منم خو زړه نا زړه. د وخت په تېرېدلو سره جنگ نور هم بد شوی دی، خو د هغه د محدود کولو اخلاق هم کله کله پوره غایب وو. مونږ پوهېږو چې د سراسري جنگ په وخت کې عنعنیز یا دیني تحریمونه (Taboos) هم وو، چې د شکر ځای دی د قانون په دود یې په پراخ ډول رعایت کېده، چې هغه د بې دفاعو، ښځو، ماشومانو، زړو، ناروغانو، زخمیانو او د هغو د وژنې پر ضد و، چې پالنه یې کوله. زه نه شم ویلی چې دغه موانع د انسان په طبیعت کې ژورې رینې نه لري او زه قانع یم چې د پاتې شویو ټولنو دغه سمبولیک او جنگي عادتونه زمونږ لپاره د جنگ پوهنې په موضوع کې اهمیت لري، سره له دې هم مونږ باید په یاد ولرو چې ځینې وخت نښته په څرگند ډول قصدي وه. هغه څه وخت و؟ د انسان د شتون په ډېرې اوږدې مودې کې، نه ډېر پخوا که مونږ د مخکې په سر د ژوند دغه اوسنی پړاو د کنگل د په شا کېدلو وروستی دوره وگڼو، مونږ له هغه وروسته دغه په دولس زره کلونه دوره وویشو، چې انسان په لنډه دوره کې د

ښکاري په شان او لا وروسته په اوږدې مودې کې د نورو وسیلو په موندلو سره ژوند کولی شو.

دا سمه نه ده چې فکر وشي چې حشره وژونکي او نبات وژونکي عوامل د وحشي ژوند غټ له مینځ نه وړونکي وو. دا ښکارو، چې په معتدلو سیمو کې یې لویې رمې او ډېر غټ حیوانات له مینځ نه یووړل او هغه هم په دغسې موثر ډول چې انسان مجبور شو اول اهلي شوي حیوانات وساتي او بیا د خپل خوراک لپاره بوټي وکړي. بیا هم مالداري او کرنه لکه څنگه چې مونږ ځانله مبارکي وایو، د انسان لپاره څرگند پرمختګ نه و. د هغو انکشاف هم د سخت ضرورت او هم د په شاتګ علامه وه. د یوه پوښه ژوند د بزګر له ژوند نه ډېر صحي او خوښ و او تر هغو چې وحشي یا سارايي ژوند موجود و، شتمن هم و.

شاید ډېر ارام هم ښکاري ډلې هغه وخت چې رمې لږې شوې، مجبورې وې، د سیمې پرسر په خپلو کې وجنګېږي، خو څنگه چې ډېر حیواني ډولونه، د بېلګې په ډول، په شمالي امریکې کې اس، پخوا له دې چې موجودې سیمې د خلکو شي، ډېر احتمال لري چې ښکاریانو به هجرت کړی وي، ددې لپاره چې نوی ښکار ومومي نظر دېته چې په موجودو خالي شویو سیمو کې سره وجنګېږي. دا یقیني ده چې د ډېرې وروسته دورې د ښکاریانو په مینځ کې د جنگ تمرین نظر د هغوی شمېرته نور هم کم و. مبهم هم و چې نه شیکېدلی په قانع کېدونکي ډول په یوه یا بل راز پرې بحث وشي.

خو لس زره کاله دمخه په معتدلي نړۍ کې په سین لرونکو درو کې او د نورو اوبو سرچینو ته نژدې د کرنیزو ټولنو هسکېدنې ښکاري ټولنې له یوې نوې

او هڅونکې موقع سره مخ کړې. ښکاريان چې د ماهي له غوښې سره عادي وو، شاید په اول وخت کې يې د بزگر له فصلونو سره علاقه نه وي ښوولې. د هغو پسونه او څاروي (غويه، غوا، خوسکي) به ورته اسانه غوښه ښکاره شوې وي. مونږ به دغه نتيجه د کرنيزو ځايونو د لومړيو دفاعي تاسيساتو له ظهور نه تر لاسه کړو. د بېلگې په ډول د اوسني اسرائيل د جريکو (Jericho) ارکيالوجۍ ښوولې چې هغه ټولنه چې د يوې دايمي چينې شاوخوا ميشته شوې وه شاوخوا يې يو دېوال درولی، خندق يې کښلی او د ساتنې لپاره يې له زېږدې نه تر اته زره کاله دمخه يو برج جوړ کړی و. يوازې د شاوخوا شپږو نه حملو به دوی اړکړي وي چې دغسې ډېر لگښتي او وخت ضايع کوونکي کارته ملا وتړي. نورو ټولنو په مصر او بين النهرين کې کرنې ته په اسانه مخه وکړه. ښکاري چې د نيل د وادي مصريان، چې په دواړو خواوو کې په ژورو ميرو سره محاط وو، په شمال کې په دلتا (delta، مصب) او په سهيل کې په لويو څړوبيو سره خوندي او مامون وو، تر زېږدې دمخه د ۲۰۰۰ په شاوخوا کې له نظامي گوانښ سره مخ شوي نه وو. په نتيجه کې د هغوی مدنيت له اول نه د جنگياليو تر اثر لاندې نه، بلکې د روحانيانو تر نفوذ لاندې شوی و، چې له هغو څخه يې واک تر لاسه کړی و، په دې عقیده چې خدايگوتو ته چې کلني سيلاوونه تنظيموي، شفاعت وکړي.

د بين النهرين مدنيت هم په اول سر کې مذهب واکي (Theocratic) و، چې ساحه يې په اوسني عراق کې د دجلې او فرات سينونو په مينځ کې پرته ده. روحاني - پاچايان يې موظف وو، چې هر کال د اوبو سيلاوونه تنظيم کړي او په نهرونو کې يې په کرنيزو محکو وويشي. خو د بين النهرين طبيعي دفاع د مصر - له دفاع څخه ضعیفه وه او په اسانۍ سره له دښتو او نژدې غرونو نه پرې

بریدونه کېدل او دا په دغسې حال کې وو، چې د هر کال د ویليې شویو واورو اوبو چې د مصر د نیل دسیلاوله اوبونه ډېرې سستې وې، لانجې پیدا کولې او فیصلېبې ضروري کولې.

نو دا د پوره پوهلوي ورډه، چې په داسې حال کې چې د مصر- اړکیالوجي مونږ ته د یوې اوږدې مودې لپاره د ارامې پاچایۍ قیصه کوي د بینالنهرین دا ان له زېږدې نه درې زره کاله دمخه د نظامي سیستم د انکشاف حکایه کوي، هم په لیکنو او هم په حصارونو او داسې هم د فلزي الو او وسلو په ظهور کې. د سیلاونو د میدان واړه ښارونه په خپلو کې سره جنګېدل، خو دا چې په څنګه منظم ډول مالومه نه ده. البته دا څرګنده ده چې نښتې استحکام ته منتهي کېدلې چې د هغو له امله د قدرت مرکزونه سره یو ځای کېدل په عین حال کې چې د وسلو سیستم په خاص ډول چې اسونو سره کشیدونکې جنګي بګۍ (Chariot) تر انکشاف لاندې وې، د بینالنهرین نظامي کولتور دیرغلیز جنګ په فکر شروع وکړه.

د اوروک (Uruk) د ښارواکمن گلګه مش (Gilgamesh) تاریخي حماسه د تاریخ د لومړنیو اسنادو له ډلې څخه وه، چې اټکل له زېږدې نه ۲۷۰۰ کاله دمخه لیکل شوې، او هغه بې له شک نه د یرغلیز جنګ نظامي نښتې قیصه ده. یوازې زر کاله وروسته له زېږدې نه ۱۳۰۰ کاله دمخه د اوروک پاچایي ځای د اثور (Assur) یا اسیریه (Assyria) پاچایي ونیوه او هغه په رښتیا چې یوه نظامي امپراتوري وه. اثوریان دغه وخت له دغه پړاونه اوبښتې وو، چې له خپلو پولو نه له دښتو او غرو څخه د وحشي- بریدګرو یرغلونه په شاووهي او په خپله په دښمنانو بریدونه وکړي. دا دوی وو چې د تاریخ د لومړنی پېژندل شوی پوځ یې

تنظيم كړ، چې د متخصصانو، انجینرانو، لوجستيكي سرتېرو او داسې هم بگۍ
والو او پليو سرتېرو تركيب و.

د جنگ له سرچینونه واوښتو. جنگ اوس د ژونديو واقعیت او هغه د یو بل
نوي واقعیت یانې دولت وظیفه وه. د جنگ او دولت تر مینځ څه اړیکې دي؟
حتمي ده چې دولتونه باید جنگونه وکړي؟ دا زما د بل لیکچر موضوع ده.

(^ 0 £ £ / g

` r + ®k

((جنگ دولت رامینخ ته کړاو دولت جنگ کوي.)) دا دغسې یوه وینا ده چې د سیاسي پوهو ټول زده کوونکي ورسره آشنا دي. د وینا لومړۍ برخه به په وگړو کې گروپر پیدا نه کړي. دوی به ووايي چې دولت سرچینې دوخت په غبار کې لیدل کېدلی نه شي. د وینا بله نیمایي چې د دولت غټه دنده جنگ کول دي. ممکن د حیرانۍ او شاید د اعتراض لامل شي. په مخکینيو لیکچرونو کې مې د جنگ سرچینې بیان کړې او خبره مې دېته ورسوله چې د جگړې تکامل څنگه په ټولنیزو ډلو او ملي دولت په انکشاف پورې تړلی دی. اوس به ددولت په رول اوږد وغږېږم.

دا به تناقص وي چې وویل شي چې هغه دولت چې عصري اروپایان او شمالي امریکایان ورسره آشنا دي یوه خیر رسونکې یا ښیګڼیزه موسسه ده، نه جنگیالی. هغه د ښوونځي او پوهنتوني سیستم د موسسو، روغتیايي خدمت او د اجتماعي مصنویت په تهیه کولو سره روزنه کوي، روغتیا پالنه کوي او خواږه برابرې او دغسې نور څیزونه کوي. دا یو ورکوونکی واحد دی، نه اخیستونکی او له هغو

دولتونو څخه په څرگند اختلاف چې په نولسمې پېړۍ کې وو او خلکو هغه په عمدۀ ډول له دې امله پېژندل چې د هغو زامن یې په پوځ کې نیول. نن ورځې ملي دولت د ټول هوساینې یا ښیګڼې (Welfare) دولت دی او پر هغه برسېره نور. نن ورځ چې په مدني خلکو کې دولتي دندې د لانجو لامل کېږي له دې امله ده چې دولت باید څومره ورکړي؛ خو چې وربې کړي، باید وایخلي او ټول مالیه ورکوونکي له خپلو عایدو څخه د مالیاتو له ورکولو نه سر ټکوي. نو د مالیاتو په اړه د دولت صلاحیت تر پوښتنې لاندې نیول کېږي، په خاص ډول د ډېرو لږو افراطي آزادۍ پالو (Libertarians) له خوا. لوی اکثریت د مالیاتو سیستم د ټولنې د ښیګڼې لپاره منلی دی. یوازې دغه موضوع لاندې پیدا کوي، چې که دولتي لګښت د فرد په خپلواکۍ، ځان بسیا توب او انتخاب باندې ناوړه اغیزه لري.

د پالونکي دولت له خوا د ناروغانو، زړو او خوارانو پاللو په اړه رضایت عام دی، خو د هغو پالنه چې په خپلو ځانونو باندې د مصیبت په راورلو مظنون دي، رضایت زیاتره ښه نه دی. دغه لاندې کله اخلاقي سطحې ته ورځي، چې ایا دولت باید د فرد دغه حق چې په خپله انتخاب وکړي تر لاسه کړي؟ ایا مالي سیستم باید په دغه ډول تنظیم نه شي چې فرد ته کافي مالي آزادي پاتې وي چې فیصله وکړي خپل ماشوم کوم ښوونځي ته واستوي، کوم معالج ډاکټر ته لار شي او څه ډول تقاعد تر لاسه کړي؟ خو موضوع چې د بحث په هره سطح کې وي داده چې دولت باید تهیه کړي، یا تهیه نه کړي، چې خلک په خپله دولت ته خدمتونه وکړي او هغه اخیستل وکړي؟ بې له دې چې هیڅ ورکړي. دغه فکر چې خلک دې په خپله دولت ته څومره خدمتونه وکړي او لا دغه تورت فکر چې

هغه باید تر لاسه کړي بې له دې چې ورپې کړي، بس نه راولاړېږي. بیا هم دولت نژدې وختو پورې د داخلي قانون اونظم د خوندي کولو له نامنظم خدمتونو له تهیه کولو نه پرته نور څه نه کول په داسې حال کې چې ځینې وختونه یې ډېرڅه اخیستل. په ۱۷۹۳ کې دفرانسې ولسمشرې داسې قانونونه وایستل چې په هغو سره یې له هر ځوان یا ځوانې نه وغوښتل چې ځان د دولت خدمت ته وسپاري او دغه انکشاف په قوت سره عملي کېده چې هر نارینه ځوان دې په پوځ کې خدمت وکړي.

چیرته چې د فرانسې دولت مخکښې کوله نور دولتونه یې په لار تلل. په نتیجه کې زیاتره اروپایي دولتونه د نولسمې پېړۍ تر پایه ددغسې پیاوړو پوځونو خاوندان شول چې له خپلو نارینه ځوانانو نه خدمتونه تر لاسه کړي چې له امله یې دولتونه د جنگ کولو بالقوه موسسې شوې او فکر کېده، چې لږ څه نور هم.

دغه پړاو په تاریخ کې لږترلږه په لبرل دموکرات دولت کې پای ته رسېدلی دی. له ۱۹۴۵ نه وروسته د عامه نظامي خدمت لپاره د دولت تقاضا ترک شوې او دغه میل په ۱۹۸۹ کې د برلین دېوال په نړېدلو سره نور هم پیاوړی شوی دی. د امریکا متحد دولتونو او برتانیې د خپل دفاع لپاره په وړو رضا کارو ځواکونو ډډه کړي او هغوی د نورو دولتونو لپاره نمونه شوي دي.

فرانسې څرگنده کړې چې په وروستۍ لسيزې کې به د جلب سیستم ترک کړي. دا هغه هېواد دی چې دغه سیستم یې په عصري شکل سره ایستلی او د اوږدې مودې په بهیر کې یې ټینګار کاوه چې یوازې په نظامي یونیفورم کې ولسمشرۍ ته خدمت کول د هغه ځوانانو ته مدني ښېګڼې ورکول کېدلی شي.

جرمني لا هم ټينگار کوي چې د جلب سيستم بايد همدغسې پاتې وي، ځکه چې نظامي خدمت ته هغه د ځوانانو جلب ددې تضمین کوي چې وسله وال ځواکونه به يې د موکراسۍ ته وفاپال پاتې وي.

دغه فکر په سطحي ډول د جرمني د تاريخ په نظر کې نيولو سره د پوهاوي وړ دی. د وجداني اعتراض لپاره د هغه دحق درک کولو ددغه سخاوت د منلو مانا دا کېږي چې دغه خدمت په واقع کې په رضا سره دی. حتی روسيه چې د پېړيو په بهير کې يې لوی جلبې پوځونه ساتلي دي، اوس د رضا کار پوځ طرز د غوره کولو په اړه خبرې کوي. په ټولې اروپا کې او د امريکې په لويه وچه کې پوځونه مخ په مړاوي کېدلو دي. يوازې په آسيا او افريقې کې لوی پوځونه لاهم ساتل کېږي او هغه زياتره د دکتاتورې رجيمنونو له خوا د ځان ساتنې لپاره دوسيلې په توگه. چيرته چې رايه ورکوونکي يا موکلان حکومت کوي، ډېری يې خپل رضایت د دولت له دغه حق ته سپموي چې د دوی زامن سرتېري کړي، دغه انکشاف دغه بحث ته نه يوازې يو څرگند نوی بعد ورکوي چې د دولت غټ رول جنگ کول دي. هغه ددغې فرضيې منطق هم تر پوښتنې لاندې نيسي چې دولت او د جنگ کول په يوې بې ساري ان نه بېلېدونکې اړيکې سره تړل شوي دي. عصري لبرل دموکرات دولت تر هغه قدرت نه چې سلف دولت ته يې ورکول کېده او مسوليتونه يې په غاړه اچول کېدل له ډېر قدرت نه کار اخلي او ډېر مسوليتونه مني. که هغه اوس خپلې نظامي دندې د خپلو هغو دندو تابع گرزوي چې د ټول هوساينې، پوهنې، روغتيا پالنې او زياتره خپلو خلکو ته د کورونو په تهيه کولو کې تر سره کوي، نه ښايي مونږ په هغې تاريخي مخينې له

سره نظر وکړو چې د هغې له مخې جنگ کول تل د دولت په مهمو فعالیتونو پورې تړلي وو؟

په برابره اندازه له هغو یو نیم سل هېوادونو څخه چې ډېری له ۱۹۴۵ څخه خپلواک شوي دي، په داسې حال کې چې تر هغه دمخه پنځوس خپلواک دولتونه شتون درلود، د جنگ کولو ټینګ ظرفیت نسبي، خو له هغه نه پرته نژدې هیڅ هغه دنده نه ترسره کوي، چې له دولت نه یې هیله کېږي. په لنډه توګه ددوی په دې د دولت دنامه مستحق کېږي، چې دوی جنگي ډول دولتونه دي. څنګه چې دولت ډېر عصري جنگونه هیڅ نه کوي، ایا نه ښايي مونږ په دغه فکر له سره نظر وکړو چې دا جنگ کول دي چې دولتونه تعریفوي؟

تاریخ په دې اړه ډېر شواهد ورکوي چې دغه فکر دمنلو دی چې د دولتونو حتمي برخلیک جنگ کول وو. په دې اړه به یوه غټه بېلګه وړاندې کړم. د مصر- د لومړنیو فرعونیانو د سین پاچایي شاید، یا احتمال لري، په زور سره یو موټیشوي وي. خو وروسته له هغه چې متحده شوه له مخزېږدې ۳۰۰۰ نه تر ۱۷۰۰ پورې نژدې یو نیم زر کاله له آرامۍ نه برخمنه وه. ددې لپاره ځانګړي جغرافیوي علتونه دي. دا ډېره ګوښه پاچایي وه، چې په آسانۍ سره پرې یرغل نه شو کېدلی او له دې امله چې دنیل سین ورته شتمني راورله مادي علت یې نه لاره چې په خپله په نورو یرغل وکړي. په اقتصادي ډګر کې شاید د ژوندي پاتې کېدلو په سطح کې له لاس نه تر خولې ژوند باندې قناعت کېده، لکه چې زیاتره په نورو محیطي لحاظ مساعدو ټولنو کې هم کېده، چې د پولینیشیا (Polynesia) ټاپوګان یې یوه غټه بېلګه وه. خو د مصریانو ته دغسې انتخاب میسر نه و. مصریانو د خدای - پاچایي په واکمنۍ کې دغسې لارې وایستلې

چې په هغو سره د پولې نیشیاد طرحې له غوره کولونه ډډه وکړي، چې خپل اضافي نفوس یې په تشدد سره کېوال کېدلو ته اړ کول. مصریانو د هغه پرځای دغسې وسیلې پیدا کړې، چې د هغو له لارې کرنیز حاصل ډېر کړي او په عین حال کې هغه انرجي چې دننه په جگړو کې ولگوي د هنري لویو آثارو په رامینځ ته کولو کې ولگول شي، چې هغه له ټولو هغو هنري آثارو چې په لرغونې مدیترانې کې رامینځ ته شوي دي، سیالي وکړي، بلکې له هغو نه په ستر توب کې واوړي او هغه تر اوسه هم د نړۍ عجایب شمېرل کېږي. د فرعونیانو دواکمنۍ په وخت کې د عادي مصري ژوند هغسې نه و، چې ما او تا ته به مناسب و. هغه وخت ټولنه په څرگند ډول آزاده نه وه او فرد ته چندان ارزښت نه ورکول کېده، که څه هم هغه به ډېر شتمن و. بیا هم دفرعونیانو د وخت مصر دسیاسي پوهې په اصطلاح د تناقض و چې په ډېره لوړه سطحه کې کلتوري فعالیتونه کېدل او مصریان دپته اړ نه وو، چې په هغومره اوږدې مودې کې چې اروپا عیسوي شوې ده، جنگ ته لاس واچوي. یوازې هغه وخت چې یرغلگرو په دې پیل وکړ چې دنیل په شمال کې نفوذ وکړي په شاوخوا مخزېږدي ۱۹۰۰ کې د مصر پاچایي خپل معماري فعالیتونه ودرول. باندنيانو چې د جنگي بگیو (Chariot) تکنالوجي تر لاسه کړه او له مخزېږدي ۱۶۰۰ نه وروسته دنیل په ښکته برخو کې ښکاره شول، فرعونیان په پای کې اړ شول چې د جنگ مشران شي.

په دې ډول دولت له جنگي کلتور نه پرته حتی بې د دایمي پوځ له شتون نه یو پوره عملي سیاسي واحد دی. ایا دغه تناقص په سرچپه ډول عملي دی؟ ایا پوځ د دولت د نه شتون په حال کې رامینځ ته کېدلی شي؟ په ډېرې آسانی سره، که مونږ د منځنۍ آسیا د پراخو بوټو لرونکو وچو دښتو (Steppe) د اس

لرونکو ولسونو تاریخ په نظر کې ونیسو. اس تر څلور زره کاله دمخه پورې په زیاته اندازه د خوړلو لپاره ساتل کیده. له هغه وروسته د تکاملي تحول (Mutation) یا د انتخابي روزنې له لارې د اسانو دغسې ډولونه را څرگند شول چې تر دې حده پیاوړي وو، چې بگۍ کش کړي او زر وروسته انسان پرې سپرېدلی وشي. د اهلي شوي اس نظامي ارزښت زر وپېژندل شو. جنگیالیو ارستوکراتانو په جنگي بگیو سره په ټول منځۍ ختیځ، چین او اروپایي مدیترانېکې قدرت تر لاسه کړ. دوی دغه کار په مخزېږدي دوه زره کلونو کې تر هغه وخت چې په عین مهال مخزېږدي ۲۰۰۰ کاله له ورسپنې نه جوړو وسلو تر څرگندېدلو پورې په لاس کې ونیو، اس سوړو د مفرغ پرېښت نظامي انحصار قوت مات کړ. بیا نورو انکشافاتو، په عمده ډول په اروپا کې، ددایمي پوځونو او په چین کې ستراتیجیکي حصارونو، د اس جنگیالیان بېرته ورشوگانو ته په شا کړل، له زر کلونو نه زیات هلته پاتې شول. په دغې سیمې کې اس شاید د لومړي ځل لپاره اهلي شوی وي. په لوېدیځې اروپا کې دوی هغه وخت ښکاره شول چې د هونانو اتیلا (Attila) په زېږدې پنځمې پېړۍ کې د روم په امپراتورۍ یرغل وکړ. د منځنیو پېړیو په اولو کلونو کې څو ځلې بېرته راغلل، خو دغه وخت د نا ارامه کوونکي ترټني په څېر، نه دتخریبي خطر په توگه. خو په دیارلسمې پېړۍ کې تر دغه وخت نه اورېدل شوېاس سواره خلک د چنگیز خان مغول، د منځنۍ آسیا د بوټو له سمندر نه ښکاره شول او په میشتو مدنیتونو باندې یې یرغلونه او فتوحات وکړل، دغسې فتوحات چې تر دغه وخت پورې هیڅ نه ووشوي. چینګیز خان، زامنو او لمسیانو یې د یوې پېړۍ په بهیر کې د اسلامي خلافت او چین ځواکونه نسکور کړل او دغسې امپراتوري یې د لاس لاندې ونیوله چې له ارام سمندر نه تر تور سمندرګي، له سایبیریا نه تر هماليي

او د پارس له خليج نه تر جاپان پورې غزېدلې وه. د مغولي فتوحات تاريخپوهانو د لاندې شويو ولسونوپه تابع كولو كې د مغولو د نظامي پوهې او مهارت په اړه ډېر څه ليكلي دي. په ډېكې هيڅ شك نشته چې دوى كوم هغه اداري طرزونه چې وموندل ورنه يې دوام وركړ او امنيت يې پكې خوندي كړ، خو چې وويل شي دوى سياسي خلك وو او امپراتوري يې يو دولت و. ماته بې مانا ښكاري. د مغولو فتحې يوازې يو مطلب درلود او هغه دا چې په زور سره ماليات تر لاسه كړي، ددې لپاره چې د پوونده جنگياليو په شان په شتمنۍ سره ژوند وكړي، نه په غريبۍ سره.

دوى په خپل هوډ چې اس سواره پاتې وي دغومره ټينگ وو، چې په چين كې پراخې سيمې د څرېدونكو حيواناتو د څرېدلو لپاره بېرته په ورشوگانو بدلې شوې او له ملكيت نه محروم شوي بزرگان قتل عام شول. په خپله چينگيز ويلي وو، چې په ژوندانه كې تر ټولو ښه خوند دادى چې ((دښمن پسې واخلم، لاندې يې كړې، شتمني يې چور كړې، په اس يې سپورشي او مېرمنې يې په وير پرېرېدې او له جسمونو يې د كاليو په شان كار واخلم.)) بيانو دا عجب نه ښكاري چې د چنگېز دغه ډول نړۍ ليد په نظر كې نيولو سره د مغولو د پوهانو، سوچوالو، هنرمنو، يا متشبهانو په اړه ليكنې نه شته او دا چې دوى په خپل وخت كې په ټولېنړۍ كې تر ټولو پياوړي وو، د دوى له واكمنۍ سره هيڅ سياسي، كلتوري يا عقلايي كارنامه نه ليدله كېږي. د دوى ټولنې د هغه چا لپاره ځاى نه لاره، چې جنگيالي نه وو او دوى تر پايه پورې هغسې په اس سپور پوخ پاتې شو، لكه په اوله كې چې و.

که مونږ ومنو چې تاریخ دولتونه هم بې له منظم پوځ څخه او پوځونه بې له دولت څخه راښيي مونږ بیا دغې فرضیې ته تازه نظر اچولی شو، چې جنگ په ځانگړي توگه ددولت دنده ده او دولتونه لزوماً جنگ کوونکې موسسې دي. د فرضیې لومړنۍ برخه په یقین سره رد کېدلې شي. جنگ په څرگند ډول دولتي فعالیت نه دی؛ نه پخوا و او نه اوس لکه چې د بېلگې په ډول د بالقاناتونا دولتي جنگونه یې په دردناک ډول واضح کوي.

د فرضیې دویمه برخه لانجمنه ده. دولت باید په واضح ډول په داخل کې د ارامۍ اقل حد خوندي کړي، ددې لپاره چې هغو ته د منلو وړ وي، چې تر واک لاندې یې ژوند کوي. داسې هم هغه باید په برابره اندازه د باندنیو یرغلونو پر وړاندې د خپلو پولو ساتنه وکړي. نو ایا دغه دوه مسولیتونه هغه په اساسي ډول یو نظامي واحد تعریفوي؟

هغه دولتونه چې د تاریخ په کتابونو کې ډېریادېږي – د لرغوني یونان، د روم ولسمشري او له هغو نه وروسته اسلامي خلافت او چيني امپراتوري ډېر نظامي دولتونه وو. د یونان ښاري دولتونه او وروسته دروم ولسمشري او امپراتوري د پاتې کېدلو په مقصد جنگ قبول کړ او په ټینگه یې وکړ. خو چيني مدنیت له اول نه جنگ کولو ته په ښه سترگه نه کتل لکه چې د کنفیوسیسیس (Confucius) دغه لېنده وینا ښکاره کوي چې ((د عقل خاوند خپل مقصد بې له تشدد نه تر لاسه کوي.)) په داسې حال کې چې د عیسویت او اسلام موحدو دینونو د اروپا او منځني ختیځ خلکو ته، چې منلي یې وو، ارشاد کاوه چې د خدای تعالی د بندگانو د وژل کېدلو په اخلاق ناراضي اوسي.

اسلام چې په لوېدیځ کې ښه پېژندل شوی نه دی، په اول سر کې یو نیونکی مذهب و. خو د هغه سپېڅلی کتاب د هغو پروړاندې تشدد منع کړی و، چې ورته تسلیم کېدل، ددې لپاره چې غیر معتقدان چې اسلامي واکمنو به تسلیم کېدل، هم د خپل دین شعایر په آزاد ډول ترسره کړي او هم د هغو له دښمنانونه خوندي شي. له لومړنیو عیسویانو نه ډېرو یې انجیل (New Testament) د تشدد پر خلاف د سوله غوښتونکي⁽¹⁾ (Pacifist) کتاب باله، که څه هم لومړنیو عیسوي دولتونو په عمل کې هغه بل شان گانه. دغه فکر چې لس ارشادات (Ten Commandments) باید لږترلږه د عیسوي خلکو تر مینځ اړیکي تنظیم کړي، د یو لږمفصلو حقوقي لایحو په شکل وارول شول.

د هغوله مخې د عیسوي وینې د جبران لپاره توبه وټاکل شوه: څلوېښت ورځې توبه د یوه عیسوي د ټپي کولو په بدل کې، د هیسټینگز (Hastings) له فتحې نه وروسته د رومي اشراف (Knights) له خوا او د عیسوي د دوېې په موسمونو کې ایډونټ (Advent) او لنټ (Lent) کې له جنگ کولو نه ډډه کول. اسلام تر دېنه لا د مخه ولاړ. په جنگ کې د مسلمانانو په مینځ کې د حضرت محمد (ص) ارشادات د غومره ټینگ ونيول شول چې د لومړۍ دورې د خلافت په کورني جنگ کې د جنگي خواوو، د کاپرو غلامان اجیران نیول چې د هغو لپاره وجنگېږي.

تر هغو چې دولتونو لوړ واک مقام ته، روحانیانو ته او دین ته چې دوی یې تبلیغ کاوه خاص احترام کاوه، دوی له دغه اخلاقي مشکل نه چې په تشدد کې ښکیل وییچ وو. څنگه چې ددنیايي واک سرچینه خدای تعالی و او دهغه روحانیانو ښوونه کوله، چې له هغه نه څنگه کار واخیستل شي یا وانه خیستل

شي دولتونه يا لږترلږه د هغو سروالان مجبور نه وو، چې په دې اړه غور وکړي چې له تشدد نه کار اخيستل د دوی اصلي دنده ده او مقرر وي دغه موضوع د دوی له لاس نه وايستله او مشروع دولتونه يې په اخلاقي لحاظ لاندې سطح ته کوز کړل. دغو ټولو څيزونو لږترلږه په لوېديځې اروپا کې د ديني اصلاحاتو (Reformation) په دوره کې د عيسويت په ويشل کېدلو سره تغير وموند. په دغه وخت کې په خپله مذهبي صلاحيت د نښتو عامل وگرزېد. له هغه وروسته پروتستاني دولتونو د عالمي کليسا دغه حق نه مانه چې د دوی په اعمالو قضاوت وکړي. له بلې خوا کاتوليکي دولتونو دغه انکار د دوی پر ضد د جنگ دليل گانه. نتيجه ددېرش کلونو جنگ و، چې تر هغه وخته د اروپا په تاريخ کې ترټولو بد جنگ و. په دغه جنگ کې، د اولسمې پېړۍ په زياتره موده کې منځنۍ اروپا ډېره ورانه شوه او د جرمني ويونکو خلکو درېيمه به وژل شوې وي. د عالمي او لوړ واک د صلاحيت سقوط پايلو د يوه نوي حقوقي بنسټ دموندلو لپاره څېړنه وهڅوله، چې د هغې له مخې د دولتونو ترمينځ نوې اړيکې حقوقي بنسټ کېدلې وشي. دغه بنسټ د بين المللي حقوقپالانو په نوي تخصص سره وموندل شو. دوی دغه نظر وړاندې کړ، چې څنگه چې دولتونه سره جوړه نه شي کولی، چې د لوړې واکمنه سرچينه چيرېده هر يوه بايد واکمني ولري او دوی دې دواکمنيو په شان د خپلواکو اخلاقي واحدونو، يا ښه ده وويل شي، له اخلاق نه دباندې (Amoral) واحد په شان شتون ولري چې هر يو د خپلې گټې لپاره په څه ډول قضاوت وکړي.

اخلاق ته دبې پروا دولت له ايديا نه، چې نیکولو ماکياولي (Niccolo Machiavelli) يې د رنسانس (Renaissance) په پيل کې وړاندوينه

کړې وه، هغه دولت ته فاصله لږه وه چې په قصدي ډول او شاید په اول سر کې د جنگ کولو ماشین و. د فرانسې لومړۍ ولسمشرې په اروپا کې بد مثال پرېښود او هغه دا چې د خپل پراخ یرغل لپاره یې دلیل وړاندې کړ او ځان یې په خپله موظف کړ، چې د نورو سیمو خپل شویو خلکو ته آزادي او برابري خوندي کړي.

په هغه بري سره چې خپل ایډیالوجیکي جنگيې پر مخ بېوه، د پروس (Prussia) نظامي متخصص کارل فان کلازوتز^(۱۳) (Carl von Clausewitz) یې وهڅوه چې د جنگ دغسې مضره فلسفه راوباسي، چې تر هغه وخت پورې هیڅ نه وه وړاندې شوې. هغه وویل چې جنگ د سیاست له دوام څخه پرته بل څه نه دي. هغه د سیاست لپاره جرمني کلمه (Politik) راوړې ده، چې مطلب یې شاید سیاسي چلند (Policy) وي، خو هر څه چې ده د هغه اصلي مفهوم نا څرگند دی او هغه باید یوازې هغې سیاسي گټې ته محدود شي، چې په اوله کې په هماغه مفهوم استعمال شوی دی.

په لنډه توګه جنگ (په دې ډول) له اخلاقي ډګر نه دباندې ارزښت څخه آزاد فعالیت کېږي. ددې مانا دا کېږي چې سیاست هم همدغسې دی، ځکه چې له تشدد او زور نه کار اخیستل یو دوام لرونکی کار کېږي او پیل یې دخپلو خلکو مجازات وي، چې له حکمونو نه یې سر غړوي. بیانو هیڅ څیز نه شي کولی او نه یې باید وکړي، چې له تشدد نه دولت له خوا د کار اخیستلو حق محدود کړي، بې له دې چې په وړاندې یې له لاپیاوړي تشدد نه کار واخیستل شي.

زه کلازوتز ډېر مضر بولم، په دې چې د هغه سياسي فلسفه د ټولواک دولت (Totalitarian State) فلسفه تاییدوي. مهمه ده چې دا هم وویل شي چې یوازې دهغه نوم د هټلر په هغې سياسي وینا کې یاد شوی، چې هغه شپه دمخه هغه وخت ولیکه، چې ده د ۱۹۴۵ کال په اپرېل کې د دولت د خرابیو په مینځ کې ده دغه حال ته رسولی و، د برلین تر مخکه لاندې کلا (Berlin Bunker) کې ځان وواژه.

تر هغه وخته پورې تاریخي پېښو د کلازوتز وینا دوه ځله باطل کړې وه، چې جنگ خپل ځان که په اخلاقي لحاظ نه وي، په عقل سره په اتومات ډول د دولتي گټې په نظر کې نیولو سره محدود کوي. لومړۍ نړۍ وال جنگ په ۱۹۱۸ کې د جرمني واکمنو له کنترول نه ځان خلاص کړ او هغوی یې پرې نه ښودل چې له ملي مصیبت څخه د ژغورنې لپاره د خبرو اترو لار پیدا کړي. خو دا چې د فاتحانو ټولو غوښتنو ته غاړه کښېږدي. تر ۱۹۴۵ پورې د دولت د سروال په توگه د هټلر د سر زورۍ پایله چې د دولت په گټه د خبرو اترو لار ونیسي په خپله دواکمنۍ اختتام شو. په داسې حال کې چې له اخلاق نه دباندي له دولتي قدرت نه کار اخیستل د هغه ولس په اوږدې مودې کې دیوه تابع ملت حال ته محکوم کړ.

حتی هغه وخت چې کلازوتز متمدن فکر ککړ کاوه چې جنگ څنگه وشي یا څنگه کېدلی شي، د هغه پرخلاف نور فکرونه د ټوکېدلو په حال کې وو. د فرانسې انقلاب او د ناپیلین امپراتوري د نظامي زور زیاتيو په غبرگون کې له ۱۸۱۵ نه وروسته د اروپا لویو دولتونو کونښس وکړ، چې د اروپا لویې وچې سیستم (Continental System) رامینځ ته کړي، ددې لپاره چې د غړو تر مینځ یې د

جنگ مخه ونیسي۔ او هغه په دغه ډول وکړي چې واکمني د سولې خوندي کولوته تابع کړي، چې د ټولو گډ ارزښت دی. دغه سیستم پنځوس کاله وچلېد. ددغې پېړۍ تر پایه پورې د جنگ احیا ته په ښه سترگه نه کتل کېدل. د ۱۸۹۹ کال د هاگ بین‌المللي کانونشن (Hague Convention) لاسلیک کوونکو نه یوازې دوسله وال کېدلو محدودیت د خپل هدف په توگه ومانه، له ملي واک نه پورته یوه بین‌المللي محکمه یې هم جوړه کړه، په دغه مقصد چې په منځکرتوب یا حکمیت سره د جنگ مخه ونیسي. بل کانونشن په ۱۹۰۷ کې وشو او درېیم یې ۱۹۱۵ ته پلان شوی و.

د هاگ سیستم تر هغو چې له دېرش کاله جنگ نه وروسته د یوه لا ډېر بد جنگ (لومړي نړیوال جنگ) تر سیوري لاندې راغی، خو روحیه یې ژوندۍ پاتې وه. له ۱۹۱۸ نه وروسته حقوقپوهانو دغه موضوع له سره ونیوله چې دولتونو تر مینځ اړیکې څنگه تنظیم شي. په داسې حال کې چې له ۱۶۴۸ نه وروسته د هغو سلف دولتي واکمني لومړۍ سطحې ته رسولې وه، اوس نا محدود واکمني د سولې دښمنه وپېژندل شوه. د امریکې ولسمشر وډرو ولسن (Woodrow Wilson) حتی د جنگ له پای نه د مخه د ملتونو لیگ (League of Nations) وړاندیز وکړ، چې هغه له دغسې لوړ واک نه کار واخلي چې د مذهبي اصلاحاتو په وخت کې له لاس نه وتلی و. داسې هم په ۱۹۲۸ کې د امریکې او فرانسې په تړون سره چې ډېرو ملتونو پکې گډون وکړ، جنگ یې (د پالیسی د وسیلې په شان) مردود وگاڼه. هټلر په ۱۹۳۹ کې د ملتونو لیگ او داسې هم د کیلاگ-براینډ تړون (Kellogg-Briand Pact) توگه وگڼله، خو هیڅ یو به ورک نه شي. په ۱۹۴۵ کې د ملگرو ملتونو موسسه د موافقې او یوه منشور

له مخې جوړه شوه. دغې موسسې نظامي واکمني ځانله تابع وگرزوله او په خپله جنگيې، له دفاعي حال نه اخوا غیر قانوني اعلام کړ؛ مگر په هغه حال کې چې په خپله یې تصدیق کړی وي.

په نتیجه کې نړۍ اوس هغه بین المللي سیستم ته بېرته تللې، چې دولتونو په دې پیل وکړ، چې د موحد دین لوړ قدرت ومني. دولتونه نور نو نظامي واکمني نه لري، لکه هسې چې هغه دولتونه چې د اروپا په سیاسي اتحادیه کې له سیاسي نظر نه واکمني نه لري، که څه هم دغه اتحادیه هغسې چې ډېر ټینګ ملاتړ یې ادعا کوي، په اصل کې د جنگ پر ضد جوړه شوې نه ده. دولتونه اوس ددغسې قدرت تابع دي چې قوت یې تر هغو څخه ډېر پیاوړی دی او په یقین سره دوی د دولتي گټې یا د سیاسي ضرورت له مخې د جنگ کولو ادعا کولی نه شي.

یو عادي فرد چې شک لري د دولت غټه دنده د هغه په خاطر د جنگ کول دي، په پای کې حتی که له اوږدې مودې نه وروسته هم و، په حق ثابت شو. دغه میراث څنگه د یوه فرد په توگه دهغه ژوند متاثر کړ، زما د راتلونکې موضوع لکچر دی.

(^ 0 £ ú / s a Ú

+ 0 T®k

ډاکټر جانسن ويلي وو، چې ((هر هغه څوک ځان لوړ حس کوي چې سرتېری نه وي، یا سمندر ته نه وي تللی.)) د هغه وینا زیاتره په ناسمه توگه راوړله کېږي، په دې ډول چې ((هر څوک په ځان ویاړي چې ښه سرتېری وي.)) په هر حال مونږ پوهېږو چې د هغه مطلب څه و. دا به یو ډېر نادر سړي وي چې نظامي خدمت یې کړی وي، له هر ډول نه چې وي ځان ښه ونه گڼي، که څه هم دټوپک ډز به یې نه وي کړی، چا چې یونیفورم په ځان کړی وي، نظامي تمرین یې کړی وي، د نظامي ټولني ډسپلین ته یې غاړه اېښې وي، په خاص ډول دهغه وخت په یاد اوزیاتره د وخت په تېرېدلو سره ځان ورته غټ ښکاري.

دا په خاص ډول په برتانیه کې صدق کوي، چې د عسکري ټولي د کښتۍ ملگرتوب او ترټولو زیات دواړه نظامي واحد ټولنه یې پیاوړې ده. د هغو په بېرته یو ځای کېدلو کې، چې په دوهم نړیوال جنگ کې یې برخه اخیستلې وه، ډېرگډون کوي که څه هم دغه جنگ ښایسته دمخه تېر شوی دی. د ډي-ډي (D-Day)^(۳۷) یرغل په پنځوسمو کالیزو کې چې اروپا یې آزاده کړه او هغه په

خاص ډول د ۱۹۴۵ په سولې بدله شوه، بيخي ډېر کسان جلب کړل. د بيخي زياتو کسانو خوښي او د کورنيو او ملگرو شخصي مبارکۍ يې هم له ځان سره راوړې. هغه ددې لامل شو چې پخواني سرتېري، د سمندرو هونکي او هوايي نظاميان په ځان ووياري، حتی دهغه نسل غړي هم چې د جنگ خاطره يې هيڅ نه لرله. په تېرو ليکچرونو کې د جنگ د سرچينو او د جنگ په کولو کې د دولت له بدلېدونکي رول نه وغږېدم. خو سره له دې هم په جنگ کې د فردونو رول او په دوی باندې د جنگ اثر تر هغه هم ډېره پاملرنه غواړي، چې دادی په دغه څلورم ليکچر کې پرې غږېږم. دا چې په برتانيې کې پخوانيو نظامي خدمتگارو ته په ډېره ښه سترگه کتل کېږي، خاص لاملونه لري. دوی هغه لومړني نارينه او ښځينه وو، چې د ماتې مخه يې واړوله، هغه ماته چې په ۱۹۴۰ کې نزدې مالمېده او بيا يې په يو حيوان صفته زورواک باندې پوره بری يقيني کړ. پر هغه سربېره دا دغسې بری و، چې په لومړي نړيوال جنگ کې د انسان په ډېرو تلفاتو سره هم نه وگټل شوی. دغه تلفات په کافي اندازه ويرجن کوونکي وو، نزدې څلور لکه عملياتو قرباني، خو دا د هغو نزدې نيمايي وه چې په ۱۹۱۴-۱۹۱۸ کې تلف شوي وو.

پردې برسېره ددغې قربانۍ په ارزښت سره دويرجنو غم رفع شو. ((دوی بېځايه مړه شوي نه دي)) د يوه ځل لپاره د هغو تورو يوه ښه شوه چې بې مانا نه وه، په داسې حال کې چې برتانويانو په خاصه مودبه طريقه هر هغه فرد يه ښه شان ياد کړ چې په جنگ کې مړ شوی او په مالوم ډول د نړۍ په گوټونو کې د جنگ په مرموزو هديرو کې خښ شوی، چې دا دملت کونډو او يتيمانو لپاره يوه ډاډينه وه. روسان چې نزدې څلور مليونه يې په نظامي عملياتو کې له

لاسه وركړل، دغسې ډاډینه نه لري. د دوی د پخوانیو نظامي كسانو بیا یو ځای کېدل تر اوسه هم هغه نارینه او ښځې ویرجنې کوي، چې د خپلو مېړو یا زامنو نښه لټوي، بې له دې چې یې تر لاسه کړي، چې پنځوس کاله دمخه په ستالین گراد یا کورسک (Kursk) کې له مینځ نه تللي وو. د جرمنانو د جنگ د نسل قسمت، که څه هم د لږې خواخوږۍ وړ دی، تر ټولو بد دی. ستالین د شوروي اتحاد په خاوره کې د هر ځانگړي جرمن د گور دورانولو امر وکړ. په شوروي اتحاد کې له څلورمليون جرمنانو نه ډېر یې هلته پرزېدلي وو او هغه جرمنان چې له جنگ نه ژوندي پاتې شوي دي، د بیابوځای کېدلو لپاره دلیل نه لري. دوی داسې څه نه لري چې جشن یې ونیسي او ډېر څه د بې عزتۍ په گډون لري چې له یاد نه یې وباسي.

سره له دې هم نارینه لویان، چې د هټلر سرتېري وو، له شخصي بې عزتۍ څخه تنستي. دوی په خپل وخت کې وطنپالونکي وو او وطنوال یې د هغه له امله درناوي کوي او دوی لکه چې د دوی دشمنان یې په آزاد ډول مني، په عمومي ډول زړور وو. دوی د انسانانو له هغه زړه سواندی څخه استفاده کوي، چې د ټولې شلمې پېړۍ د هغو ځوانانو په اړه یې لري، چې دولتونو یې د دوی د سولې له عادي ژوند نه وایستل، نظامي یونیفورم یې ورواغوست او د زیاتره مرگونې دندې د تر سره کولو لپاره یې واستول. د قربانۍ په شان دعادي سرتېري فکر د هر هېواد چې وي او هر ډول جنگ چې وي او په هر دلیل چې وي، زموږ په کلتور کې ډېر پیاوړی دی. جنگ زموږ په وخت کې ډېر قربانیان انتخاب کړي، خو یو هم نه هغومره ډېر لکه عادي سرتېري. د قربانۍ لپار دعادي سرتېري ایډیا د تاریخ په ډېرو اوږدو دورو کې زموږ ډېرو تېرو شویو ته نا اشنا وه. دوی

ته به د پوهاوي وړنه وه، چې ډاکټر جانسن د کومو دليلونو له مخې سوچ کاوه چې نظامي يا سمندري سرتېري انسانان په دې فکر کړل چې ځان لاس ته وگټي. مونږ به داسې وگڼو چې هغه سرتېري يا سمندري سرتېري دغسې يو فرد درک کړ او هغه شايد افسران دغسې گڼل چې په خپله رضايې د ټينگ انضباطي خدمت دننه د مرگ خطر منلی وي. د اتلسمې پېړۍ د سرې کړتۍ او شنه جاکټ پوځيانو به د شفرونو ماتوونکي په بې رحمۍ سره په قمچينو وهل او له قانون نه سر غړوونکو ته به يې په زور او ټينگه جزا ورکول کېده، دوهلو، چور کولو او جنسي تېري په گډون. د هسپانوي هاليند خلکو ته د اتيا کلونو د جنگ په موده کېاو جرمنيانو ته ددېرش کلونو د جنگ په وخت او فرانسويانو ته دسل کالو د جنگ په بهير کې به د پوځ ښکاره کېدل د چور او په ښځو د تېري علامه گڼل کېدله، د منځنيو پېړيو او رنسانس اروپا کې سرتېري يوه کرغېړنه څېره وه، چې د بروگيل (Breugel) او کالات انځورونه يې په څرگند ډول ښيي؛ د کرکې وړهم وو. سرتېرو د وگړو په تاوان څښل او خوړل کول، بې له دې چې افسران يې کنټرولولی وشي؛ دوی په خپله دغسې بېباک کسان وو، چې کوم څه به يې خوښېدل، په زور به يې اخيستل، د جنسي غوښتنو په گډون او هرڅه به يې وړيا تر لاسه کول او که مقاومت به ورسره کېده کړول او وژل به يې کول. له بلې خوا به چې څه وختوگړو چانس وموند، بدل به يې اخيست. د کالات انځورونه د وگړو په وړاندې هم د سرتېرو وحشت او د سرتېرو پر وړاندې دوگړو انتقامونه ښيي، چې کله له خپلو ټولپوښه دباندي په لاس ورتلل. پردې برسېره د يوه سرتېري څېره د يوه مجرم يا ځپونکي په شان په ډېرو وختونو کې او په ډېروځايونو پورې اړه لري. د انجيل د وخت د روم سرتېري، يانې هغه وخت چې دوی تر حکم لاندي وو، له يو سل مشر افسر (Centurian) سره د عيسی (ع)

مکالمه نه یوازې د هغه کړونې او وژنې ښيي، خو که له سرتېرو څخه د سان پال (St. Paul) غوښتنه چې له غصب کولونه ډډه وکړي، د هغو د سلوک په اړه کوم شی رانښيي، هغه دادي چې دوی په چل ول بډې اخیستونکي او ډاره ماران وو.

یو فردي سرتېری به ولې په اوږده موده او په ډېرو ځایونو کې یوه کرکجنه او کرغېړنه خپره وه؟ کرکجنه ځکه وه، چې هغه بد سلوکي کوله او کرغېړنه په دې چې په عمومي ډول دی هغه کس و، چې د ټولنې له ډېرو ټیټو خلکو نه به غوره کېده، یانې هغه څوک چې په تقوا سره یې ژوند کولی نه شو، یا هغه څوک چې د تقوا پروا یې نه کوله؛ د حرامي پلار به کېده چې ساتلی به یې نه شو او غلا او وژل به یې کول. دی په سرتېري کېدلو سره له قانوني ژوند نه تښتېده؛ په خپله پوځونو به تحمیل کېده. د چین په نرمه ټولنه کې سرتېري په خاص ډول ډېر دلیل گڼل کېدل ان تر دې چې هغوی به د بدلمنو او مجرمانو په قطار کې شمېرل کېدل.

حتی د ملکې وکتوریا د وخت برتانیه کې چې د ټامي اټکنز (Tommy Atkins) له خوا مدني بد سلوک نه زغمل کېده عام سرتېري د ټولنې نه خوښېدل. څنگه چې هغه له دېنه منع و، چې له اجازې نه پرته واده وکړي او په هر حال عاید یې دغومره نه و، چې ښځه ساتلی وشي، هغه په یوې درنې کورنۍ پورې تعلق لرلی نه شو. د راتلونکي فیلډ مارشال ویلیام رابرت سن (William Robertson) مور وویل چې زویه ((غواړم په گور کې دې خښ ووینم، نه په سره کرتۍ کې.)) ده چې هغه وخت یې په یوه کور کې نوکري کوله، غوښتل یې سرتېری شي، دی بیا فیلډ مارشال شو. د هغې د کلي صافې روحيې اعتراض وکړ. چې ښه ده پلي سرتېري وینه سور حتی په هغه وخت کې هم چې

د ونډو سرکونډې پوځ (Widow of Windsor Army) په هغسې ټينگ انضباط سره اداره کېده، لکه ويکشني ورځ کليسا چې اداره کېدله.

بيا نو څنگه ډاکټر جانسن په دغه فکر شو چې پخواني نارينه سرتېري ځانونه ښه گڼي؟ ددغې معما حل کول به مشکل نه وي. دلور قدرت تر لاسه کول د ناوړه چلند کولو لپاره يوه دايمي لمسونه وه او مونږ په دغه اړه په خپلو ورځپاڼو او تلويزيوني مخونو کې پياوړي شواهد لرو. زورور کله نا کله ناتوانان وژني، لکه چې دا د انساني طبيعت قانون وي، چې د قربانۍ ناتوانيد وژني لامل کېږي. زما ملگری ډان مک کولين، چې يو ستر عکاس دی او په لبنان او نورو ځايونو کې يې ټول وژنې ليدلې دي، وايي چې له وسله والو نارينه ووسره چې د وژلو نيت يې کړی وي، دليل ويل هغوی په ټينگه له دې نه اړوي چې رحم وکړي.

خو د انسان په طبيعت کې دهغه پر خلاف ميل هم شته دغسې تمايل چې هغه هم مونږ د يوه عمومي قانون په شان پېژنو او هغه دا چې د ناتوان پر وړاندې د زورور له خوا له زور نه کار اخيستل په طبيعي ډول يو زړه بدونکي عمل دی. دا يوه عامه خاصه ده چې هغه دوجداني نا ارامۍ او پښېمانۍ لامل کېږي؛ مونږ هغه څوک چې دماغي خلل لري دغسې کس گڼو چې د پښېمانۍ يا وجداني نا ارامۍ وړتيا نه لري. داسې هم په برابره اندازه دا يوه اصلي ځانگړې خاصه ده چې هغه تمايل چې د پښېمانۍ له موقعې نه ډډه کوي، هم په فرد او هم په هغه کلتور کې چې دی ورپورې اړه لري د باانصاف جنگ د اخلاق مانا کېږي. سپورت په دې اړه يو ښه مثال کېدلی شي، غالب ټيمونه د پېژندل شويو مغلوبو ټيمونو په لاندې کولو سره قناعت نه کوي. دوی له برابرو ټيمونو

سر مسابقه غواړي، چې که پرې غالب شول د سرلوړۍ احساس کوي او که پرې غالب نه شول، عزت من مغلوبیت ته غاړه ږدي.

داد نظامي عزت ایډیا یا فکر دی چې د ډاکتر جانسن د قضاوت شرح کوي. په جنگ کې دعزت لټون تاریخي ریښې لري او دا غیر طبیعي نه ده چې هغه د انسان په روحیه کې ژور ځای لري. د لومړنیو غیر خونړیو جگړو په مراسمو کې ځوانانو مسابقه کوله چې خطر منونکي ولیدل شي. په لاپېچلو ټولنو کې د خطر لټون له ټولنیز دریځ سره په دوه سمتونو پورې تړلی و. بریالي جنگیالان اعلی وسلې غواړي. دوی به چې په دغسې وسلو سمبال شول، یوازې له هغوسره به یې جنگ غوښته، چې د دوی په شان به په ښو وسلو سمبال وو. د برونز (Bronze) دوخت چین د جنگي بگیو چلوونکو له عامه پلویو سرتېرو له جنگ کولو نه کرکه کوله او که یې په وسه وه کوشن یې کاوه له ورته بگیو چلوونکو سره جگړه وکړي.

د هومر (Homer) ایلیاد (Iliad) چې د لویدیځې نړۍ په ادبیاتو کې د جنگیوه پیاوړې قیصه ده، نزدې یوازې دعزت په اړه ده. یونانیان نه یوازې د عزت په موضوع کې تړای (Troy) ته لارل. همدا چې دوی هلته ورسېدل اتلان یې وهڅېدل چې د تړای له اتلانو سره په هغه اندازه چې د بري لپاره جنگ وکړي، د عزت لپاره وجنگېدل.

هومري ایډیالونو په لویدیځ تاریخ کې نفوذ کړی دی. په مخزېږدي ۳۳۴ کې په پارس باندې یرغلونه د لوی سکندر له لومړیو عملیاتو څخه یو دا و، چه له یوه معبد نه هغه وسله تر لاسه کړي چې د تړای په جنگ کې یونانیانو

ترپنه کار اخیستی و، چې ده هغوی خپل اسلاف گڼل، په داسې حال کې چې دوه زره کاله وروسته دغه فکر د لرغون پوهانو ډېرو افسرانو ته الهام بشونکی و، چې دوی له هغې عملیاتي قوې نه چې گالي پولي (Gallipoli) ته روانېدل ترای ته نژدې له الوتکې نه ښکته شي.

سره له دې هم د هومري ایډیالي عزت عصري کسبي سرتېري ته ډېر نیمگړی ښکاري، د هغو ارستوکراتو شوالیې (Knights) تېر شویو ته خولا څه کوې. په هومري جگړه کې غالب به په مات شوي دښمن هیڅ رحم نه کاوه. هغه عبارت چې په هغه کې آکیل (Achilles) (د هومرد قیصې اتل) د خپل پرزول شوي دښمن هیکتور (Hektor) جسد خپلې جنگي بگۍ تر شا په ویاړ سره کش کاوه، شاید د ایلید په ټوله قیصه کې تر ټولو هیبتناک وي. عزت به ډېر وحشي هم وي لکه چې د عیسوي مذهبي هیساتونو د زروړتیا هغه رپوټونه یې په څرگند ډول ښيي، چې د شمالي امریکې هندیانو په خپلو مغرور ویرغملو باندې حواله کاوه. د عزت تمرین یوازې په لوړو اخلاقي مقررورسره نرم شو، په خاص ډول په عیسویت سره چې جنگیالیو زده کړه، چې د خپل دښمن عزت وساتي حتی د ماتې په وخت کې هم.

شوالیه توب (هغه صفتونه چې یونایت یې باید ولري لکه مېرانه، عزت، له کمزوري سره مرسته، د زخمي او ښځو درناوی) د یوې مقررې په توگه د عیسوی اروپا په تاریخ کې یوازې د شتمنو لپاره وروسته وټاکل شو. خو څنگه چې هغه په نولسمې پېړۍ کې، لکه په څوارلسمې پېړۍ کې، له حد نه ډېر د میتالوجۍ یا افسانې په شکل ستایل شوی، په دې کې شک دی چې هغه به د عالمي اخلاقي مقررې شکل لرلی وي؛ خو په دې کې شک نشته چې هغې هم

پخوا او هم وروسته د نظامي عملیاتو په ډگر کې د بې وزلو او داسې هم په اجتماعي لحاظ لوړو جنگیالیو سلوک متاثر کړی وي. هغه ضوابط چې د بېلگې په ډول د درجې یا مقام له توپیر نه پرته یې له ټولو بندیانو سره دښه چلند غوښتنه کوله، دمخه په اتلسمې پېړۍ کې په کسبې پوځونو کې رواج درلود. کوم څیز چې په شمالي امریکا کې د برتانیې او فرانسې په جنگونو کې دواړه خواوې ډېر په غضب کړې داو چې متحدو هندیانو نیول شوي عادي سرتېري، نه د هغو افسران وکړول او هغه له هغو نه په څرگندې سرغړونې سره، چې متمدن معیارونه گڼل شوي وو.

د نولسمې پېړۍ تر پای پورې اروپایي پوځونو چې تر ډېر حده نه یوازې د ژنیو د انسان پالنې په کانونشونو سره اغیزمن شوي وو، د ښه چلند مقررې پوره عملي کړې، چې د صفوفو له خوا یې پوره منل شوي وو. نه یوازې اروپایي پوځونه: د روسیې - جاپان ۱۹۰۴-۱۹۰۵ په جنگ کې باندنیو مشاهدانو د دواړو مانچوریا د ملکي وگړو او هم ددښمنو پروړاندې د جاپاني سرتېرو د ښه سلوک په اړه راپور وړاندې کړ.

د سامورای^(۱۸) (Samurai) طبقې چې د جاپان د نوي لويديځ ډول پوځ افسري کوله، په بزگر جلبیانو باندې یې خپل د شوالیه توب ضابطي عملي کوله. یوازې د ۱۹۳۰ په لسيزې کې چې متعصب نشنلستي افسران په کار شول د جاپان وسله وال ځواکونو په دې پیل وکړ چې له جلبیانو سره په روزنې کې د ځناورو په شان چلند وکړي، ددې لپاره چې هغوی بیا خپل له کرکې نه ډک زړونه په باندنیو تش کړي. په نتیجه کې د متحدینو په لس گونه زره جنگي بندیانو هغسي مصیبتونه ولیدل لکه هسې چې ملیونو چيني ملکيانو وزغمل.

په یوه مخکیني لیکچر کې په نولسمې پېړۍ کې د اروپا په نظامي کېدلو وغږېدم. بې له شک نه دا د دغې وچې د انکشاف واقعیت و، لکه د جاپان په لوېدیځ کېدلو کې چې و. نتیجه یې په ۱۹۱۴ کې جنگ ته د هغو لویو پوځونو مارش و. دغسې پوځونه د نظامي عملیاتو لپاره تر انضباط لاندې نیول شوي وو، لکه هسې چې د ښه نظامي سلوک له مقرر او ضوابطو سره روزل شوي وو. دغو کوډونو اثر وکړ. ددغه ستر جنگ پوځونو نه دیوه بل اونه دملکیانو پروراندې بې رحمې وکړه. یوازې جرمنانو په بلجیم کې په اول سر کې او په قصدي ډول ویروول وکړل دوی ښځې بې عزته نه کړې، چور یې ونه کړ او له تپیانو او جنگي بندیانو سره یې ناوړه سلوک هم ونه کړ. داسې هم د کاتولیک او پروټسټان پوځیانو هغسې چلند ونه کړ. لکه چې دوی په جرمني کې ددېرش کلونو په جنگ کې کړی و.

دبرتانیې د گړندي عملیاتي ځواک په اړه مالومات به دغې پوښتنې ته دځواب په ورکولو کې مرسته وکړي. دغو کوډونو یا د ښه چلند مقرر ترهغو پورې ملکي او داسې هم نظامي رېښې تر خپل سیوري لاندې کړې وې. کومې هغه رضاکارې لواگانې چې په ۱۹۱۶ کې سوم (Somme) ته دمرگ لپاره ولاړې، په ځان باندې یې په خپله د یو څه خنداور نومونه ایښي وو، (دکلیسا هلکان، د گلاسکو ترام وي، اکرنگتین انډیوالان، لومړی فوټبال). دا هغسې نومونه وو، چې نه یوازې د وطنپالنې احساسات بلکې د ویکتوریا د مهال او دهغه د ټولو موسسو د حیثیت تمثیل یې کاوه، لکه کلیسا، کارځای، د صنعتي ښار د نزدې توب او سپورتي وروري.

دا به عجيبه ښکاره شي، چې فکر وشي، خو سره له دې هم دا حقيقت دی چې د برتانيې د کارگرې طبقې نارينه چې دغه لوی جنگ ته لارل، د هغو خپرونو په اثر وو چې دوی په ځوانۍ کې لوستلې وې، بې له دې چې پوه وي چې په هغو کې د با انصافی لوبې، يا دښوونځي احترام د ښه کولو او له ناتوانو او ښځو سره د ښه چلند یادونه ډېره شوې وي. هغو افسرانو چې د هغو قومندانې يې کوله دپته ضرورت نه لاره، چې هغو ته دعزت د کوډ مقررې ور زده کړي، کومې چې دوی د وول ويچ (Woolwich) او سند هرست (Sandhurst) په ښوونځيو کې زده کړي وو. دغو کوډونو د مخه ددغو رضا کارو سرتېرو په سينو کې ځای نيولی و. د فرانسې، جرمني، استريا- هنگري او روسيې پوځونو هغو ته د ورته کوډونو رعايت کاوه، که څه هم هغه زیاتره په مذهبي شکلونو وو، نه په سيکولر يا دنيایي شکل. دا د عزت ايډيا يا مفکوره اوله هغې سره تړلې د وظيفي او د ځان د قربانۍ ايډيالونه وو چې لومړي نړۍ وال جنگ ته يې انرجي ورکوله.

په څه ډېر هيبتناک اثر سره؟ پخوانيو بېلو ټولنو ددغه کوښښ بې اغيزې توب پېژندلی و، چې هر نارينه سرتېری کړي، لکه هسې چې اروپا په ۱۹۱۴ او بيا په ۱۹۳۹ کې دغسې کوښښ وکړ. پخوانيو ټولنو شايد هيله لرله، چې ټول نارينه به جنگيالي وي؛ ډېرو يې له سختو بدويانونه پرته، په نظر کې نيوله چې جنگ په دغه ډول وکړي، چې جنگيالي يې له ډېر سخت حال سره مخ نه شي. د تاريخ په اوږدو کې پرمختلليو ټولنو درک کړې وه، چې د سرتېري ژوند د ټولو لپاره نه دی. جنگ نه يوازې جسمي قوت او د زغم صفت غواړي؛ جذباتي پياوړتيا هم غواړي، چې ډېر يې نه لري. په نتيجه کې سوداگري شتمنو ټولنو زیاتره وخت اجيران يا منظم سرتېري نيول چې د دوی لپاره جنگ وکړي. اسلام چې په اول

کې يوه پياوړې مبارزه ټولنه وه، وروسته د وچو ميروځنډو ته لاره چې سرسخت پوونده ونيسي چې د دوی له پولونه دفاع وکړي. د روسيې زارانو يا تزاريانو، خپل اضافي سرفان يا نيمه مريان ددغه کار لپاره ونيول. لوی فريد ريك (د پروس پاچا) خپل ټول نارينه په خپل پوځ کې ونيول. درېيم جارج (د برتانيې پاچا) د جرمني له وړو ټولنو څخه پوځونه په اجوره ونيول، چې د هغه له ياغي امريکايانو سره جنگ وکړي. يوازې په معاصر مهال په واقع کې په شلمې پېړۍ کې دولتونو د لرغوني يونان هغه تمرين سرچپه کړ چې ټول نارينه يې د جنگ ډگرته استول. ډېرې ددغه کار لپاره مناسب نه وو.

دا ولې دغسې وو؟ يو دليل يې دمعاصر جنگ اوږدوالي دی. دا به ډېرو ته عجيبه ښکاره شي که څه هم چې هغه بايد په رښتيا له يادنه ايستلی شوی نه وي، چې د لرغوني يونان جنگونه ډېر لنډ وو، زياتره د يوې ورځې عملياتو عمليات هم لنډ وو. ديوه ساعت وژل کېدل، چې په هغه کې به يوه يا بله خوا ماته شوه او مغلوبان به کورونو ته په شاشول او غالبانو به وژل شوي ځين کړل. د شلمې پېړۍ لوی جنگونه کلونه اوږده شول او عمليات له يوې مياشتې تر بلې پورې. وردون (Verdun) په معمولي ډول د شلمې پېړۍ د ډېر نادر نظامي عمل په نامه يادېږي، چې د ۱۹۱۶ له فبرورۍ نه ترنومبر پورې اوږدشو او ډېر فرانسوي سرتېري څو ځله ور واستول شول. هغوی چې په وار وار دز خمونو يا دمرگ له خطر نه روغ ووتل او له فرانسوي سرتېرو نه چې جنگ ته لارل په نهو کې دوه يې تلف شول د تقدير او په پای کې د ناهيلي توب له مکررو مرحلونو نه تېر شول. ۱۹۱۷ په پسرلي کې د فرانسې په پوځ کې چې په جنگ کې د تلفاتو شمېر يې، له هغه قوت سره چې د سفر پر وخت کې يې لاره برابر شو، د پوځ

اراده ماته شوه. د نظامي فرقو له نيمايي نه ډېرو سرتېرو په اعتصاب کې گډون وکړ او د بيا حملې له کولونه يې ډډه وکړه. د همدغه کال په پای کې وو، چې ايټاليایي او روسي پوځونو هم معنويات له لاسه ورکړل او په ۱۹۱۸ کې د جرمن پوځ له ماتې سره مخ شو.

په لنډ ډول د جنگ اوږدوالی د فرد ژوندي پاتې کېدلو عقدي چې د احصايې د احتمال په محاسبه کې چې ((زه به نه يم)) له مينځ نه يووړ په عين مهال کې، د هغه فرد تجربه تر هغو چې ژوندي پاتې و، تر هر بل وخت نه ډېره کرغېړنه او ترخه وي، د عمومي غير مصونيت، چيغو او نارو او د زخمونو او ټوټه کېدلو په ليدلو سره جنگ لا هم بد او کرغېړن شوی و. د ټولو نتيجه د روحاني تلفاتو ډېرېدونکې نښې وي. دا دغسې حادثه وه چې په لومړي نړيوال جنگ کې لږه او په دوهم جنگ کې په ضروري ډول وپېژندل شوه.

مونږ بايد د ډاکتر جانسن وينا په بل ډول ادا کړو: ((هر نارينه به ځان ښه وگڼي چې سرتېري يې کړې وي، هغه به فشار وزغملی شي.)) زموږ په عصر کې ليدل شوي دي چې د ولسي پوځونو لوی اقليتونه يې نه شي کولی. افراد له ويرې او ځينې وخت د ويرې له انديښنې نه، ماتېږي، لوی پوځونه هم، په تېره هغوی چې د دوهمې يا درېيمې درجې انتخاب وي. په پر مختللو دولتونو کې دغه نوي ميل چې د پوځونو د شمېر له ډېرولونه ډډه کوي يوازې له دې امله نه ده، چې د خدمت په وخت کې دهغو ساتل او وسلې ورته تهيه کول ډېرې اقتصادي ستونزې لري. هغه ددې انعکاس هم دی چې له نويو پوځونو نه د استفادې په اړه شکونه پيدا شوي دي. زه اوس دا ويلي شم چې په لومړي نړيوال جنگ کې د لويو پوځونو عمده وظيفه دا وه چې له هغو نه د وسيلې په توگه کار

واخيستل شي، چې ملكي خلكو ته چې د جنگ ملاتړ يې كړى وي، ډېر تاوانونه ورسوي، زه په خپل لومړي ليكچر كې د تيلگراف له هلك نه وغږېدم، چې د كليو په كوڅو كې په بايسكل گرزېده، په دې ډول چې هغه پلرونو، ميندو او مېرمنو ته په واقع كې د ترور شگون شوى و.

حتى په دوهم نړيوال جنگ كې هم د ټكنالوجيكي انكشاف او صناعتي پراختيا له امله د خلكو پرگنۍ ددښمن دوسلو پر وړاندې وسله والې كېدلې شوې، د ډېرو رول په ساده ډول دا شو چې ددښمن د فيركولو لپاره هدفونه برابر شوي وي. دا يوازې زمونږ په عصر كې وو، چې له لوى نظامي ماشين سره د هغو انسانانو مقابله بې گټې مالومه شوه چې دغسې ماشين يې نه لاره. دغه تمايل په ۱۹۹۱ كې د خليج په جنگ كې ښكاره شو چې د عراق ناتوان او په خرابو وسلو سمبال پوځ ته همدا چې ښې علامې ښودل كېدلې تسليم كېدل.

نو مونږ به ومانو چې جنگ او فرد له ملگر توب نه لاس اخلي. يوازې په غير عادي حالاتو كې چې دواړه د وخت او ځاى په لحاظ سره ليرې وو، دغه اړيکې د اكثریت لپاره وي. اوس دا دغسې ارتباط دی چې لږ ترلږه په لوېديځې نړۍ كې په واقع كې د لږه كې لپاره دي. دغه لږه كې هم زمونږ د سملاسي او هم د نړۍ دراتلونكې ښيگنې لپاره ډېر مهم دي او زه به په خپل وروستي ليكچر كې د جنگ دراتلونكو نتايجو په اړه وغږېم.

په داسې حال كې چې جنگ اوس د شمتنو دولتونو له مادي او جذباتي نظر څخه له حد څخه ډېر تاوان لري، چې ډېر تخنيكي او انساني ظرفيت يې ورته ممكن كوي، د هغه پر خلاف د غريبو دولتونو او ددولت د مفكورې د

دېښمنواو داسې هم دننه په دولت کې د ډلو لپاره ارزان او مرگکي او په هغو دولتونو کې چې په خپلو اجزاوو ویشل کېږي، ارزان گرزولي دي. په خپل سرواکمن، ترهگر او د بنسټ پالنې غورځنگ، قومي يا مذهبي ډلې ټولې د عصر د ارزانو او پرېمانو وسلو له امله د مدنيت لپاره دغسې دښمنان شوي دي، چې دمخه هيڅکله ورسره مخ نه وو. هغه خطر چې دوی يې وړاندې کوي هغو مسوول دولتونو ته، چې د سولې خونديتوب ته ژمن دي، حتمي کوي چې د ډېر لوړ صفت ځواکوته، انساني وي يا ټکنالوجيکي په هر وخت کې بايد د نړۍ په ټولو برخو کې په کار واچوي.

په دغسې ځواکونو کې غړيتوب د لوړو مهارتونو بری حتمي کوي. داسې هم هغه يو خاص اخلاق يا د ځان په تاوان د فرد آماده توب غواړي چې د عنعنوي ارزښتونو لپاره به جنگيالي جنگېدل، بلکې په خپله د سولې دداعیې لپاره وجنگيږي. د عزت من سرتېري عزت نوی مفهوم پيدا کړی دی. دهغه په ترسره کولو سره به ټول هغوی چې ترسره کوي يې په دې چې سرتېري يې کړې ده، ځان ترنورو ښه وگڼي، زمونږ لپاره حتمي ده چې دهغو عزت وکړو.

(^ 0 £ ú Ë k ç

l x r l % % @ ç ® k y

په مخزېردي پنځمي پېړۍ کې د لرغوني يونان د افيسوس (Ephesus) هيراكليټس (Heraclitus) وويل چې ((مونږ بايد پوه شو، چې جنگ په ټولو کې مشترک دی او ټول څيزونه په جگړې سره مينځ ته راځي او له مينځ نه ځي.)) دغه ژور کلاسيکي نظر د يوناني نړۍ د پرله پسې جنگونو محصول و، هم د يوناني او يوناني تر مينځ او هم د يونان او د پارس د امپراتورۍ د قدرت تر مينځ. دا دغسې نظرو، چې د هغه وخت ډېر آزاد يونانيان پرې معتقد وو. هغه خلک چې ځانونه يې جنگيالان گڼل، لکه هسې چې يې بزگران، فيلسوفان، تاريخپوهان گڼل او دوی منلې وه چې د ژوند په بهير کې به په پلو پوځونو يا سمندري پوځونو کې د نېزې ويشتونکو په شان خدمت کوي.

ايا نن دغه نظر رښتيا کېدلی شي؟ په داسې حال کې چې په تېرو ليکچرونو کې د جنگ د سرچينو او د فرد او د دولت د بدلېدونکو رولونو په اړه غږېدلي

یم، اوس په دغه وروستي لیکچر کې باید د راتلونکي په نړۍ لید باندې نظر واچوم. ایا جنگ ته به پای ممکن وي؟

د جگړې دغه کلاسیکي نظر د انسان ژوند ته د مرکزي ټکي په شان د لرغونې نړۍ له حدود څخه د باندې هم ډېر وپایید. په داسې حال کې چې هم عیسویت او هم اسلام دغه فکر ته په ښکته نظر نه کتل متقي مسلمانان معتقد وو، چې لوی جهاد یا مقدس جنگ د نفس پر ضد جنگ دی. خو هغه په نولسمې پېړۍ کې په قوت سره بېرته ژوندی شو. دا هغه وخت و، چې ساینس د چارلز ډارون د اثر له لارې دغه تعبیر ته مخه وکړه چې په خپله ژوند د جنس نوع دننه او تر مینځ شخړه یا جگړه وه. د هغه د تر ټولو پیاوړې طبیعي انتخاب تیوري د فلسفې، ټولنیزو پوهو او د سیاست پوهې ډگرونو ته انتقال وکړ او ددغه انتقال خطرناک نتایج د سوشلزم ډولونه او په خاص ډول د لینن بولشویزم او د هټلر ملي سوشلزم شو.

د حیرانۍ ځای نه دی چې د عصري نړۍ په بهیر کې د کمونزم او فاشیزم او دهغو د ټولو کارنامو دیوه نوښتگر او سم کوونکي قوت په حیث د جگړې په ضرورت باندې د هیراکلیتس د نظر رد هم دی. مونږ په دغسې عصر کې ژوند کوو، چې جگړې ته په ښه سترګه نه کتل کېږي، دغسې عصر- چې د همغږۍ، روغې جوړې او تر هر څه ډېر د حشر- او ګډکار د ایډیالونو په لار روانه شوی دی. اوس د سوشلزم او کاپیټلزم تر مینځ درېیمه لار یا د ګډې ټولنیزې روحيې لار (Communitarianism) یو سیاسي غورځنگ دی. دا دغسې غورځنگ دی. چې د ډېرو نومونو او شکلونو له لارې دموکرات سیاستمداران په زیات شمېر ځانله کشوي. په موکلانو یا رایه ورکوونکو کې هم پیاوړی ملاتړ لري.

داسې ښکاري چې اوس یو عادي رایه ورکوونکی په دې نظر دی چې ((مونږ په خپل عصر کې په کافي اندازه جگړه لرلې او څه څیز چې مونږ یې غواړو هغه به له جگړې نه ژوند دی.))

دا هغه موخه ده چې ورته رسېدل هم شوني دي، په تېره ددغه هېواد رایه ورکوونکو ته. برتانیې له ۱۹۴۵ نه وروسته یوه مبارکه نړۍ لرلې ده. له دوه هیبتناکو جنگونونه وروسته چې په دوهمې کې یې مونږ د عزت وړ برخه اخیستې وه، مونږ نږدې له هغې ستونزې نه په امان وو، چې د نړۍ نور لوی دولتونه یې له پایلو سره مخ وو. هو له امپراتورۍ نه زموږ په وتلو سره جگړې وې، خو مونږ دغه انتقال ددغسې جنگ له پارولو نه پرته تنظیم کړ، چې په افریقا کې دپورنگال او په الجیریا کې د فرانسې له انتقال سره هېڅ د پرتلې وړ نه دی. مونږ له هغه ډول ستراتیجیکې مداخلې نه ډډه وکړه، چې امریکې په ویتنام او شوروي اتحاد په افغانستان کې وکړه.

زمونږ یوازینی یو اړخیز جنگ دفاک لینډ جنگ هم قانوني او هم بریالی و. د کوریا او خلیج په جنگونو کې زموږ گډون هم قانوني او هم د ستاینې وړ و. مونږ ټینګ دښمنان نه دي خلق کړي او په داسې حال کې چې د ملگرو ملتونو تر بیرغ لاندې مود کړې په هره برخه کې په ډېرو نښتو کې برخه اخیستلې ده، یو عادي برتانوی ښه دلیل لري چې ووايي زموږ په عصر کې دښې دپیلوماسۍ او په معقول ډول د سنجول شوي ځواک له لارې جنگ تر کنترول لاندې راوستل شوي دي. بدمرغه، ښه نه اداره کېدونکي او ښه نه دفاع کېدونکي هېوادونه بل ډول او غمجنې تجربې لري. خو ټولیز ملي نظر به استدلال وکړي چې چیرته چې مونږ لارښوولې، نور پرې روانېدلې شي. یو برتانوی به سوچ وکړي چې جنگ

عادل نه دی او جنگ ټولو ته هیڅ مشترک نه دی. دا ارام کوونکي فکرونه دي؛ خو تېرايستونکي هم دي. له هغه مرکزي واقعیت سره چې مونږ ژوند کوو او زمونږ راتلونکی باید ورسره د تل لپاره ژوند وکړي، ذروي وسلې دي. دغو وسلو د دوهم نړیوال جنگ په بهیر کې هغه لار چې نړۍ پرې روانه وه، د تل لپاره بدله کړه. بین المللي ټولنې حتی له لومړي نړۍ وال جنگ نه د مخه شاید ددغسې سیستم لپاره لټون کاوه چې په هغه سره بین المللي موافقه د وسلو ځانگړتیاوې کنترول کړي، چې په جنگ کې به له هغو نه قانوني ډول کار واخیستل شي او هره هغه کشاله چې جنگ پاروي ممکن له کوم ډول ملي دایرې نه دباندې کوم ډول منځگړتوب ته غاړه کېږدي.

خو دا یوازې هغه وخت و چې له ۱۹۴۵ نه وروسته نړۍ له دغسې وسلې سره مخ شوه، چې زیانونه، یې له گټونه، په نا پرتله بیز ډول ډېر ول او د هغو دولتونو په مینځ کې یې چې دغه وسلې لري، د جنگ د مخنیوي ضرورت په مطلق ډول حتمي کړ. دغه ضرورت لا هم شته او دوام به وکړي. که څه هم دا د ساړه جنگ په عصر کې د ترور بېلانس یا انډول و، چې د ذروي جنگ مخه یې ونیوله، ایا د ذروي جنگ مخه به د تل لپاره نیول کېدلی وشي؟ زه ښه لیدونکی یم. انسان تشدد ته متمایل او خطر منونکې نوعه ده؛ خو عقلاني هم ده. له ۱۹۴۵ نه وروسته د ذروي وسلو سره زمونږ په اړیکو باندې هغومره چې معقولیت غلبه لرلې ده د تشدد او خطر منلو میلان نه ده لرلې. هو یو واقعي هستوي بحران و، چې په ۱۹۶۲ کې په کیوبا کې د شوروي د هستوي توغندیو ځای پرځای کولونه پیدا شوی و، خو دا هغسي بحران و، چې په خبرو سره له مینځ نه یوړل شو. ددغې پېښې په برابر کې مونږ باید وپېژنو چې د بحران له هوا نه اخوا په

موافقي سره دغسې ډېرې پرېکړې شوې دي، چې دهغو دولتونو شمېر محدود شوی، چې اجازه لري هستوي وسلې ولري؛ چې د هستوي وسلو شمېر چې هستوي دولتونه يې شايد ولري محدود شوی دی. داسې هم د هستوي وسلو نوعه چې په خاصو سيمو کې ځای پر ځای شي او هغه سيمې چې دغسې وسلې پکې ممکن ځای پر ځای شي هم محدودې شوې دي.

خلا يا تشه د بين المللي موافقي له مخې غير نظامي شوې، لکه د شمال قطب چې شوی دی. اروپا د منځني واټن د ځای پر ځای کولو لپاره منع شوې سيمه ده. امريکا او پخواني شوروي اتحاد په تړونونو سره ژمنه کړې، چې د هستوي وسلو شمېر يې محدود کړي او نور يې هم محدود کړي. تر ټولو مهمه داده چې د نړۍ ډېر دولتونه د هستوي پراخېدلو د تړون لاسليک کوونکي دي. دوی ژمنه کړې چې هستوي وسلې به د تل لپاره ونه لري. د نه پراخېدلو دغه تړون هيله بښوونکی دی، په خاصه توگه چې د همدغې پېرې (شلمه پېرۍ) په سرکې دوروستي ستر وسله وال کېدلو سيستم د ډېرو درنو وسلو جنګي پېرۍ په نظر کې ونيولی شي. د ۱۹۱۴ او ۱۹۶۰ کلونو تر مینځ يولس دولتونو د برتانيې لار ونيوله چې ددغسې درنو وسلو خاوندان شي، چې په ډېرو حالاتو کې هغه بې گټې او بې مقصده و. د ۱۹۴۵ او ۱۹۶۰ کلونو تر مینځ يوازې څلورو دولتونو د امريکې لار ونيوله چې د هستوي وسلو خاوندان شي، په داسې حال کې چې ټولو د هستوي وسلو دنه خپرېدلو پرنسيپ ومانه. په دې ډول اوس د هغو دولتونو شمېر محدود شوی دی.

د هيلې وړ ددغه ټکي په دوام به هغه بری هم ياد کړو چې د هستوي وسلو په محدود کولو کې ترلاسه شوی دی. بې وسلې کېدل دغسې يوه افاده ده چې په

ښه سترگه ورته نه کتل کېږي؛ ښه غبرگون نه پاروي، ممکن له دې امله چې د هاگ ۱۸۹۹ او ۱۹۰۷ کانونشنونه ناکام شوي وو، چې ملکي هدفونه باید بمباري نه شي. په شلمې پېړۍ کې د ملکي هدفونو بمباري کېدل د مصیبتونو له لویو عواملو څخه وو. خو په عین حال کې د ۱۹۲۵ د ژنیو پروتوکول چې د جنگ په بهیر کې یې د هاگ د موانع په څېر د غاز استعمال منع اعلام کړل، د دوهم نړۍ وال جنگ په بهیر کې دهغه پوره مراعات وشو. په لومړي نړیوال جنگ کې دهغه رعایت نه و شوی. دوه ځله ترېنه سرغړونه شوې ده. یو ځل په ۱۹۳۶ کې په یتوپیا (حبشستان) کې د ایټالې له خوا او بل ځل دننه په عراق کې د صدام حسین له خوا خو دغه دواړه سرغړونې سختې وغندل شوې.

تېر کال یو بل بین‌المللي توافق لیک دانسان- ضد ماینونو (انټي-پرسونل ماینونه) په نامه د نړۍ نژدې هر هېواد له خوا لاسلیک شو او زه فکر کوم چې هغه به وروسته هغسې منع شي، لکه د کیمیاوي عواملو استعمال چې منع شوی دی. زه غواړم یوه بله وړاندوینه هم وکړم چې یو وخت به نورې هیبتناکې وسلې لکه رانده کوونکي لیزرونه (Lasers)، وړې توغندي (Cluster Missiles) او پیاوړې ټوټه کوونکې گولۍ (Projectiles) هم منع اعلام شي.

خو مونږ باید د جاري جنگ د واقعیت په اړه واقع لیدونکي واوسو او هغه لازمه کوي چې هم ښه لیدونکي او هم بد لیدونکي واوسو. د بد لیدلو لپاره خاص علتونه د غریبو هېوادونو په مینځ کې د جنگ له ډگر نه راوړېږي چې د خپلو پیسو لگولو لپاره ښې لارې ولټوي او دهغه پروړاندې جگ شي چې اوس د غیر دولتي جنگ په نامه یادېږي. دواړه نه انکار کېدونکې حادثې دي. په داسې حال کې چې پخواني تاسیس شوي دولتونه، په خاص ډول د لوېدیځې اروپا او شمالي

امريکا، دولتونه له جنگي ماهيت نه خیر رسونکو واحدونو ته تحول کوي، ډېر نوي هسک شوي دولتونه، په تېره هغوی چې د اروپايي امپراتوريو له مينځ نه تللو نه وروسته خپلواک شوي دي، نه دي توانېدلي چې له هغو داخلي دښمنيو نه ځان وژغوري، چې يې له استعماري دورې نه د مخه لرلې، يايې له پخوانيو هغو استعماري گاونډيو سره لرلې، چې د استعماري امپراتورۍ تر کنترول لاندې

۰۹۹

هغه اروپايي ايډيالوجي گاني چې د استعمار په دوره کې ترلاسه شوې، د هغو داخلي او خارجي دښمنيو بل علت و، لکه په کمبوديا کې چې د مارکسزم په افراطي شکل معتقد کېدل چې د دوه مليون خلکو د وژل کېدلو لامل شو. هلته د هغو وژنې ته پېلامه د هغو له خوا چې دوی يې له سياسي نظرنه بېلارې گڼل د يوي بلنې په شکل وو، چې ((مونږ ته د نورې مطالعې لپاره راشي.)) په نورو ټولنو کې د اقتصادي او سياسي هيلو ناهيلي توب چې د آزادۍ نتيجه وه، په متجاوزو او په خاص ډول د لوېديځ پر ضد شکل د مذهبي عقيدې له سره تعبير بدل شول. ترهگران چې په اسلامي بنسټ پالنې سره وهڅول شول ځانونه يې په دې قانع کړل چې ددوی ټولني چې له اقتصادي ستونزو سره مخ دي، د لوېديځ د توطيې له امله ده چې غواړي دوی غريب پاتې وي. تراجيدي داده، چې دغسې فکرونه لکه په الجزاير کې شايد په خونړي جنگ سره فيصله شي، د هغو فرقو تر مينځ چې د عصري کېدلو له لارې ملي بېرته ژوندي توب غواړي او دهغو تر مينځ چې عصري توب گرد سره ردوي.

خو دا يوازې اقتصادي اسوده گي نه ده چې د جنگ علتونه زېښي. ډېر دوام لرونکي جنگونه په ډېرو پخوانيو او په قومي لحاظ گډو سيمو کې راولاړ

شوي دي، لکه په پخوانۍ یو گوسلاویا او قفقاز کې. په دغو سیمو کې د لوړ واک له مینځ نه تلل خلک بېرته هغه حال ته تېل وهل، چې که څه هم انټروپولوژیستان په یوه خوله نه دي چې هغه بدوییا لومړني جنگونه دي، هغه په یقین سره له متمدن ژوند طرز څخه په شا کېدل دي. له سیمې نه وتل، ټول وژنه، د کلتوري سمبولونو قصدي سپکاوی، په منظم ډول د ښځو بې عفته کېدل چې د بالقاناتو او د قفقاز په تازه جنگ کې ټول پوره څرگند دي، په نه انکار کېدونکي ډول په نړۍ کې د تېري د دورې نه له پاتې شویو خلکو سره ورته والی لري، هغه هم په ډېره وحشي بڼه.

داسې ښکاري چې اقتصادي غریبي یا بې ثباتي او کلتوري بې مصونیتي هر یو د دغسې دولتونو جنگي اشتها پیاوړې کوي. خو مونږ ته ښایي د جاري جنگ د ځانگړتیاوو تر څنګه هغه وسیلي هم په نظر کې ونیسو چې په هغو سره جنگ کېږي. جنگ وار په وار دغسې فعالیت کېږي، چې نظر دېته چې شمتن دولتونه یې وکړي غریب دولتونه یې کوي. نه غیر دولتي جنگ او نه د غریبو دولتونو تر مینځ جنگ د نړۍ وجدان زوروي یا یې ثبات تهدیدوي که دا د ارزانو او په اسانۍ سره دوسلو د تر لاسه کولو له امله نه وی. څنګه چې په عمومي ډول دا غریب دولتونه دي چې د جنگ لامل کېږي د ارزانو وسلو شتون د اوسنۍ نظامي وضعې ډېر خطرناک عنصرونه شوي دي. درې زره کاله دمخه د جنگي بگیو له عصر نه د درنو وسلو بېړیو پورې جنگونه چې ددغې بېړۍ په سر کې راغلل او لاپړ نظامي قدرت د هغوو، چې وسلې یې تر لاسه کولی شوې. نن ورځ بیخې ډېرې ارزښتناکې- وسلې له هستوي وسلونه پرته د ډېرې لږې استفادې وړ دي، البته له ډېرو خاصو حالاتو نه پرته. د بېلګې په ډول تر غږ نه گړندی

جیت الوتکه هوایی امتیاز په برخه کوي خو هغه یوازې هغه وخت چې هوایی امتیاز ډېر اساسي وي او هغه وخت ډېر نه وي په جنگ کې انسان ته د تلفاتو په ورکولو کې له غږ نه گړندی جیت الوتکه ډېر لږ ارزښت لري. دهغه رول د گړندیو موټرونو په مسابقه کې د سرک د ترافیکي تلفاتو د شمېرنې د لمبر یو فارمول سره برابر دی.

د ډزو ټوپک چې په خورا ډېر شمېر جوړیږي او بیه یې هم د یوې جیت الوتکې د یوې ملیونې بېې په اندازه ده، دهغه په خلاف یو عام افت دی. د هغو پنځوسو ملیونو خلکو نه د ډېرو مرگ چې د شلمې پېړۍ په دوهمې نیمايي کې شوي، په همدغه ارزان ټوپک سره شوی دی. هغه په لوړه اندازه ډز سره د ډېرو د وژل کېدلو لامل دی، په داسې حال کې چې د هغه سپک والی او په اسانه په هغه سره ډز کول حتی ناروزل شوي تنکي ځوانان قادر کوي چې دغومره ډېر وژل وکړي چې پخوا مجربو کسانو هم هغومره وژل کولی نه شول او په دغسې حال کې چې د نن ورځې په غیر رسمي پوځونوکې له هغو نه بیخي ډېر کار اخیستل کېږي.

دغه وسلې دغومره پرمانه او دغومره ارزانې دي چې زما په نظر مونږ باید اوس د یوې عاجلې موضوع په شان فکر وکړو چې د بې وسلې کولو په بین المللي کوښښ کې بل نوښت باید د هغو د توزیع او په پای کې دهغو د تولید د تحدید لپاره وي. دا رښتیا نه ده چې د ارزانو وسلو سوداگري یوه خصوصي تجارتي معامله ده. ډېرې ارزانې وسلې د حکومتونو له خوا بازار ته وړاندې شوې دي او زیاتره یې د سیاسي مقصد لپاره دي نظر دېته چې د سوداگري لپاره وي. باید ومنلی شي چې دوسلو په سوداگري کې ځینې دولتونه د پخواني شوروي اتحاد

غریب دولتونه دي چې غواړي له خپلو زرو وسلو څخه د نقدو د تر لاسه کولو په مقصد ځان خلاص کړي، یاد خپل بې لزومه صنعت تولیدات وساتي. نورو چې اقتصادي وضع یې چندان ښه نه ده درک کړې چې د ارزانو وسلو لپاره تقاضا یوه تشه رامینځ ته کړي چې دوی یې ډکولی شي.

هر څه چې وي - د وسلو سوداګري که سیاسي یا اقتصادي محرک ولري، په ډېره اندازه حکومتي فعالیت دی او چې حال همدغسې دی او دا چې د وسلو د سوداګرۍ نتیجې ټولې بدې او ناوړې دي، لا مصون، لا نفوذ ناک او لا مسوول حکومتونه باید اوس سره لاس یو کړي چې کنترول یې کړي. دا چې د کیمیاوي وسلو د تولید مخه نیول شوې او اوس چې احتمال لري، انسان -ضد ماینونه هم کنترول شي، د وړو وسلو د سوداګرۍ محدود کېدل هم ممکن شوي دي.

البته مونږ باید ځان تېر نه باسو، چې یوازې د وسلو د تولید او توزیع تحدید به نړۍ له جنگ څخه وژغوري. په دغه لور بې وسلې کول ضروري گام دی، لکه په هغو دولتونو کې چې د وسلو د شخصي ملکیت په منع کېدلو سره د وژنې سطح ټیټه شوې ده. په هغو سیمو کې چې د وسلو په کنترول، بې وسلې کولو او د وسله والو پوځونو په تحدید کې مهم گامونه اخیستل شوي دي، دوسله وال جنگ لږوالی او په واقع کې د هغه پوره نه شتون د پام وړ دی. دغسې سیمې پراخې دي اولاهم پراخېږي. په دغې پېړۍ کې د کرې نظامي نقشه، د هر پخواني وخت په پرتله، لږ جنگ او ډېره سوله ښيي. هغو چې په ملي، بین المللي او له ملي سوېې نه د باندې د بې وسلې کولو غورځنگ ته ځانونه وقف کړي دي، د درناوي وړ دي.

خو مونږ باید دا هم ومانو چې هغوی چې غواړي وسله ولري، په معمولي ډول یې ترلاسه کولی شي، د جوړولو له لارې یا په تور مارکیت کې په سوداګرۍ سره او په سیاسي ترفیک سره او په نتیجه کې هغوی چې غواړي جنگ وکړي، کولی یې شي. دغه وضع په وروستي وخت کې په قوم دېبمني سیمو کې رښتیا شوې، لکه په روندا (Rwanda) کې چې له اته لک توتسي (Tutsi) قوم نه ډېر یې ووژل شول. داسې هم په هغو سیمو کې چې سیاسي گډوډي پکې پیدا شوې ده. په پخوانۍ یوګوسلاویا کې، یا په هغه هېواد کې چې دخپل دوسعت په تناسب یې ډېرې وسلې لرلې، کورنی جنگ په هغو وسلو سره وشو. چې له ملي زېرمه تونو څخه په چور یا له ښکیلو بانډنیو خواوو څخه تر لاسه شوې.

په دغسې حالاتو کې او تر هغوی چې د ارزانو وسلو خپرېدل تر دقیق کنترول لاندې کېږي، د جنگ مخالفان باید څنگه عمل وکړي؟ حتمي ده چې دوی باید عمل وکړي ځکه چې هغومره چې د لوړې درجې جنگ دمستوولو حکومتونو په گټه نه دی، د ښکته درجې جنگ هم په هماغه اندازه نه دی. زما په فکر دوی باید دا ومني چې د جنگ د شکل لپاره مسوولیت، هغسې چې په نزدې تېره کې زیاتره وخت تر یوه حده په دوی پورې اړه لرله، د حاضر وخت لپاره هم په دوی پورې اړه لري. د لویو قدرتونو هغه فیصله چې د هټلر پر وړاندې وشوه چې گوریلایان او پارټیزاني قوتو نه یې وسله وال کړل او هم یې دهغه د ماتولو لپاره کورنی جنگ وهڅوه په اسانۍ سره یو سر مشق شو، لکه هسې چې په ټولې نړۍ کې د آزادۍ ملي غورځنگونه شوي وو او اوس بنسټ پالان او قومي افرایان همدغسې کوي. دستراتیجی له مخې د وړانکارۍ هڅونه یوه دغسې لنډپاري ده چې د اوږدې مودې تاوان یې اوس تادیه کېږي.

تاوان یې د جنگیالي د عزت د ایډیال له صفت نه تېرېدل شول. دا دغسې تېرېدل وو، چې جنگ یې یوځل بیا غیر عادي کړ او سبوتاژ، سیاسي وژنه او ټول وژنه یې په جنگ کې د یوې وسیلې په شان د منلو وړ وگرزوله.

جنگ یو استحاليوي فعالیت دی. له دېنه مې مطلب دا دی چې جنگ خپل شکل ته تغیر ورکوي. په دغه ډول د هغه وړاندوینه زیاتره وخت نه شي کېدلی له همدې امله ده چې ما په دغو لیکچرونو کې له هغه کوښښ نه ډډه کړې، چې د ماهیت تعریف یې وکړم جنگ د ناروغۍ په شان د استحالي دغسې ظرفیت ښيي چې د هغو کوښښونو پر وړاندې چې کنترول یې کړي، یایې له مینځ نه یوسي خپله بڼه په ګرندې ډول اړوي. جنگ د کوم ټولیز مقصد لپاره ټولیزه وژنه ده. زه بس په دغه ډول هغه تعریفولی شم. دوهم نړی وال جنگ ددغسې وسلې په استعمال سره خپل معراج ته ورسېد، چې د نهایی وسلې په نامه یادشو او د هغې طرحه داسې وه، چې د ډله ییز وژنې منطقي مقصد یې ګردسره له مینځ نه یووړ. هستوي وسله په واقع کې د اخري زهرموري یا زهردارو (Antidote) په شان ولیدل شوه او هغه تر اوسه د هغې داستعمال پرضد د بالمثل علاج د زهردارو په شان ثابت شوی ده. هغه د نورو وسلو د استعمال پروړاندې هسې چې له هیروشیما نه وروسته استحاليوي شکلونه نیولي دي، د زهردارو په شان ثابت شوي نه ده.

نو مونږ کومو زهردارو ته سترګې واړوو؟ باید په یاد ولرو چې جنگ اوس غیر قانوني دی، خو په هغه حال کې چې د ځان په دفاع کې وي، یا دملګرو ملتونو یا د بین المللي قانون په تفسیرولو سره چې متاثر کوي یې تایید شوی وي، چې جنگ ګټور لوری دی چې په خواږې حرکت وشي. په هاګ کې د بین المللي

محکمې تاسیس چې ددې صلاحیت لري جنگي مجرمان محاکمه کړي یو مثبت انکشاف دی. د ملگرو ملتونو موسسې د سولې د خوندي کولو او سولې کولو مخ په انکشاف پراختیا په خپله ډېرې مهمې زهرمورې دي. ملگري ملتونه منتقدان او ناکامۍ گاني لري او د عراق پېښو د هغه په اړه نوې پاملرنه جلب کړې ده، خو ددغه ماشین له هغو صلاحیتونو نه پرته چې په منشور کې ورته ورکړل شوي دي، نړۍ په ډېره لږه مجهزه وي چې د جنگ مخه ونیسي او کنترول او محدود یې کړي.

څنگه چې مونږ پوهېږو چې هغه غریب دولتونه چې کمزوری کلتوري هویت لري ددې احتمال ډېر دی چې جنگ ته مخه وکړي، یا د غیر مصوونیت د محصول په شان د قومونو تر مینځ د جنگ تجربه وکړي، په دغسې حال کې څه باید وشي چې د هغو هویت او اقتصادي اسوده گي خوندي شي؟ ایا مونږ څه مرسته کولی شو، چې دغسې بې تجربې دولتونه د سیاسي مصوونیت او اقتصادي خپلواکۍ پاڅه او ثابت حال ته ورسېږي؟ نو د جنگ پر وړاندې زموږ په جنگ کې ډېره اساسي وسله باید د مرستې او انکشاف په پروگرامونو کې زیات والی او له نورو ملتونو سره پیاوړې اتحادیې وي، چې ددغسې دولتونو اقتصادي جوړښتونه پیاوړي کړي او مرسته وکړو چې سیاسي بې مصوونیتونه یې بې اغیزې شي چې حکومتونه یې د هغو پروړاندې تل مبارزه کوي. یوازې هغه وخت مونږ ورسره مرسته کولی شو، چې د هیراکلیتس هغه عقیده رد کړو، لکه چې کړې موده، چې وایي جنگ یوازې عادل او سموونکی ځواک دی. ځکه چې په نهایت کې دا به نه قانون او نه دهغه د تعمیم یا مدیریت ماشین وي چې د نړۍ سوله به خوندي وساتي او که جنگ زموږ له کوشنونو سره دمدنیت څنډې یا

له هغې نه اخوا ټیل وهل شو، دا به له دې امله وي چې ملگري ملتونه اراده لري له غیر قانوني قدرت سره په قانوني ځواک سره مخ شي او هغه حکومتونه چې هغې ته دځه وخت لپاره قانوني ځواکونه ورکوي، چې د عزت او درناوي سپریان وروزي، معاش ورکړي او وسله وال یې کړي چې حکومونه یې پرځای کوي. د عزت غږ دروند او زیاتره وخت خطرناک وي او تل په بد ډول ورته جایزه ورکوله کېږي.

هغوی چې دغه غږ ته ځواب وايي او زه هغوی ښه پېژنم ځکه چې ما خپل ټول بالغ عمر د دوی په ملگرتوب کې تېرکړی دی. دوی په معمول ډول ښه پېژندل شوي هم نه دي. څه وخت چې دوی جنگ کوي، چې دوی یې باید وکړي، دوی ته د ډېرو له خوا په شک سره کتل کېږي، چې دوی گواکې په جنگ کې خپل مقصد غواړي. هیڅ څیز له واقعیت نه دغومره لیرې نه دی، لکه دغه شک چې دی. له دوی نه پرته هیڅ یو د جنگ گټې ته په دغسې شک نه گوري، لکه یو کسبي جنگیالی چې ورته گوري. هیڅ څوک په فعال ډول ترېنه اوږه نه خالي کوي، لکه دوی یې چې کوي. ((تشدد کله کله یو څیز فیصله کوي.)) دا هغه د یادونې وړ کلمې دي چې مې اورېدلې دي، ځکه چې هغه ماته ددفاعي منصب والو آمر اورولې چې پخوا زموږ د هېواد تر ټولو مشر نظامي خدمتگارو. په برابره اندازه موږ دواړه پوهېږو چې کله داسې څیزونه وي، چې هغه وخت چې د تشدد گواښ ناکام کېږي هغه به یوازې د تشدد په استعمال سره فیصله شي.

تشدد یا له زور نه کار اخیستل، ډېره هیبتناکه وسله ده چې د قانون حاکمیت یې استعمال ته زړه کوي. که موږ هیله کوو، چې جنگ خپل اخري

حد ته کش شي بايد له دېنه ډډه ونکړو چې د عواملو چاره يې وشي. په برابره اندازه مونږ بايد تشدد له استعمال نه ډډه ونکړو، هغوعزتمنو جنگياليو ته ددرناوي له کولونه ډډه ونکړو چې د سولې د خوندي کولو لپاره له قوت نه کار اخلي.

(پای)

m + r i , r _k + r

" (* & !!

ø r o y %

(یادښت: دغه لیکنه د پروفیسر مایکل هاورډ د کتاب یو فصل دی، په نامه د جنگ او لبرل وجدان. پروفیسر مایکل د انگلستان په اکسفورډ پوهنتون کې تاریخ استاد او د ډېرو آثارو لیکوال دی، دغه اثر رت ګرن پوهنتون په ۱۹۸۶ کې خپور کړی دی. کاکړ)

احتمال لري نارینه وو، یا لږ ترلږه ځینو نارینه وو او زیاتره ښځو د انساني ټولنې له پیل نه یو وخت بل وخت د جنگ د شتون له امله ویر کړی وي، خو نه په هغو ټولنو کې چې توانېدلي وي، هغه په مذهبي مناسکو یا په خالصې ګټې سره عوض کړي. حتی هغو هم چې جنگ یې مضر عمل ګڼلی وي، ضروري مضر عمل به یې ګڼلی وي، دغسې پېښه چې مسوولیت یې د بل چا په غاړه اچولی، یا یې د خپل مذهب او کلتور د ساتنې یا خپرونې لپاره حتمي فعالیت ګڼلی وي. په عمومي ډول د عیسوي کلیسا دریځ د تاریخ داوړدې مودې په بهیر کې همدغسې و. هغو عیسویانو چې د خپلو عقیدو او د خپلو ټولنو د عمل تر مینځ نه یوځای کېدونکې درز موندلې و، د خپلو عیسویانو په مینځ کې یوه وړه ډله وه. د انجیل (Gospel) تعلیمات په دې اړه په کافي اندازه ناڅرګند وو او د عیسویت لپاره د کلیسا سیاست دغومره تحول کاوه چې دغه درز د کلونو په اوږدو کې د بشریت د لویو جنګي دینونو په شان پاتې شو. د کلیسا تعلیمات یوازې هغه وخت مخ په اوښتو شول، چې شاوخوا یې اجتماعي فکرونو

تغیر وکړ. څه وخت چې په اتمې او نهمې پېړۍ کې د لویو یرغلونو په مهال د اروپا جنگیالی- ټولنه ژوندۍ پاتې شوه په دې یې پیل وکړ، چې دمه وکړي او ډول ډول شي، یانې هغه وخت چې د سولې هنر ممکن او مطلوب وگرزېد؛ هغه وخت چې جنگ د پاتې کېدلو لپاره د ټینګ ضرورت په توګه له مینځ نه لاړ، او یوازې د کلتوري عادت په شان شواو هغه وخت چې جنگیالی خواص یا مخکښان نورنو حتمي ساتونکي نه ګڼل کېدل او په زیاتېدونکې اندازه د ځپونکي قوت په شان ګڼل کېدل.

ددغسې انتقادي وضعې له لومړیو لیکنو څخه یوه یې هغه ده چې د شپاړسمې پېړۍ په پیل کې د هالیند د یوه روحاني ایراس موس (Erasmus) په لیکنو کې موندل کېدلی شي. د جنگ پرضد د ایراس موس په ترڅو انتقادونو کې هغه هیبتناک ضمني تلفات هم یادشوي دي، چې هغه نامعمول نه وو. په خپله هغه د جنگ کومه مهمه تجربه نه لرله. هغه ددغسې یوې نښتې بیان کړی چې د اوکسیلو (Uccello) له انځور سره ورته دی. د ایراس موس لیکنې د هغه د کوم ملګري د یوه لیک په الهام دي چې په ۱۵۱۲ کې د فرانسې پر ضد د انګلستان د اتم هنري پاچا نظامي عملیات بیان شوي دي.

((...هغه وحشي ملګري چې د هغوی څپرې او چيغې په زړونو کې هیبت غورزوي؛ یا هغه په وسپنې پوښل شوي پوځونه چې د جنگ په لیکو کې قطارشوي، د وسلو ویروونکي ټکر او پرکهار د ډېرو راټول شویو له کرکې نه ډک شور او زوږ، ترټونکې څپرې، زیره ترمونه، د ترومونو ګونګري، لېونی چیغوي، د عملیاتو قهر جن آواز او بیاله یوه سره قصابي، دوژونکو او وژل شویو بې رحمه مخونه، د وژل شویو خرې، وینې بهېدونکې صحنې، د انسان د وینو سینونه.))

له جنگ نه به د ایراس موس کرکه په زیاته اندازه د شخصي پارېدنې او جذباتي شوک نتیجه وي، چې زیاتره وخت همدغسې وي: دهغه د یوه گران زده کوونکي مړینه د سکاټ لېنډ د څلورم جیمز پاچا زوی، چې یو ښکلی، هوښیار او پوه ځوان و چې له خپل پلار سره یو ځای د فلودن عملیاتو کې ووژل شو. په ویرنېکې یې ورته کره چې ((ووايه چې تا د مارس (Mars) له خدايگوتو سره چې تر ټولو احمق دی څه کار و، ته چې موسی(ع) لپاره سپېڅلی شوی وي، نه د عیسی(ع) لپاره ستا ځواني ستا ښکلا ستا مودب طبیعت، ستا رښتیني ذهن د ترومونو له ځلېدلو، ویشتلو او تورو سره څه کارو.))

((د خدايگوتو تر ټولو احمق)): دا په رښتیا یوه نوې افاده وه، جنگ حماقت و، جنگ غیر عقلاني و، نه پرتمین او نه ضروري و. هغو چې پر مخ یې بېوه، د ستاینې وړنه وو، د کرکې وړ وو. ایراس موس له وسله وال کسب نه دغسې کرکه لرله، چې هغه بیا روڼ اندو نسلونو ته سرمشق شو. ایراس موس هغوی په دغه ډول یادول: ((نظامي احمقان، غبي جنگ مشران، حتی نا انسانان مگر په ظاهر کې.)) هغه سرتېري هم په زیږو کلمو یادول: ((په سرتېرو کې هغوی چې په وحشي ډول وژل وکړي، هغه دي چې فکر کېږي، په بل جنگ کې د کفتاني وړتیا لري.)) دا دغسې فکر دي، چې د معاصر کلتوري له بنسټ سره وران دی. ده ویل چې له جنگ نه پرته ((د انسان شان دا خولا پر ځای پرېږده، چې د عیسوي د شان ته بل ډېر مصیبتناک، بل ډېر پراخ وړاندوونکی، بل ډېر ژور نښلېدونکي او بل کرکجن څیز نه شته.)) دغه لومړیتوب په زړه پورې دی. دا په اوله درجه بشریت په خاطر دی، چې ایراس موس جنگ محکوموي. خو ده د جنگ پر ضد عقلاني دلیلونه هم وړاندې کړي دي، چې وروسته په نه تشدد سره د سولې

غوښتونکو لبرلانو- ته عام سرمشق شو. ده دغه نظر وړاندې کړ چې هغه پاچایان چې غواړي خپل پرتم او قدرت وښيي، ښه به داوي چې د خپلو رعیتونو لپاره ښېگنې او خدمت وکړي، نظر دېته چې د خپلو پولو پراخولو لپاره خپل خلک په مصیبتونو اخته کړي. دده په نظر جنگ ((غیرطبیعي)) و. څاروي له یوه بل سره جنگ نه کوي. ((کوم چالیدلي چې سل زره څاروي به په گډه منډې کړي، چې یو بل قصابي کړي، لکه سپړان یې چې هر چیرې کوي.)) جنگ یوه پرده ده چې شاته یې حکومتونه په خپلو خلکو باندې خپل قدرت خپرولي شي، ځکه چې ((همدا چې د جنگ اعلام وشو، بیا د دولت چارې دیوڅو تنو د اشتها تر طرح لاندې کېږي.)) ده ته حتی عادل جنگ هم دمنلو نه و، په هغو دلیلونو سره چې اوس هم صدق کوي. ده ویل چې ((که د ملکیت ادعا د جنگ کولو لپاره کافي دلیل وگڼل شي، بیانو د انسانانو په نا ارام حال کې، چې څومره ډېر تغیر کوي، هیڅ څوک به نه وي چې دغسې ادعا ونه کړي. هغه به کوم خلک وي چې یو وخت یا بل وخت له خپل ملک نه شړل شوي نه وي، یایي نور شړلي نه وي.))

دا هغه دلیلونه دي چې وار په وار به بیا راوړلی شي. جنگ هم غیر طبیعي او هم غیر عقلاني دی؛ هغه د بدو موخو لپاره له ودانۍ نه دورانۍ لپاره د منابعو ضایع کوونکی انتقال وي. هغه د حکومتونو له خوا انجینري کېږي، ددې لپاره چې خپلې ناوړې موخې تر سره کړي. حتی د ستاینې وړ هدفونه هم هغه وسایل ښه ثابتولی نه شي، چې په جنگ کې ترېنه کار اخیستل کېږي. ایراس موس په واقع کې دا نه منله چې دغسې حالات به رامینځ ته شي چې هلته به د جنگ لپاره دلایل پیدا شي او که یو څوک دهغو جنگونو ماهیت په نظر کې نیسي، چې

دده په وخت کې په اروپا کې وشول، دهغه په نظرونو به ښه پوه شي. د منځنيو پېړيو ايډيال يا ارمان چې قدرت به د عيسوي نړۍ او دهغې دننه د خدای تعالی د عدالت د خوندي کېدلو لپاره په کار واچول شي، د قوت د عصري مفکورې د استعمال ضرورت نوی مخ په هسکېدوو، هغه هم په فرعي ډول يوازې د ماکيولي په اثر کې. جنگ په اروپا کې د شپاړسمې پېړۍ په سباوون کې ترزياتي اندازې په ناوړي او فسخ شوي شکل د ستاينې د نمايشي مسابقي موضوع شوې وه.

ايراس موس د هغو ټولو ناوړو پايلو سره سره له دغو سطحي خاصيتونو نه اخو څېړنه ونه کړه. هغه له خپل ټول نبوغ سره سره يو ژور سياسي تحليل گړنه و، داسې هم هغه هيڅکله د قدرت چلولو تمرين نه درلود. خو هغه دانسان پالنې د سوچ والو د اوږده لړ لومړنی سوچ وال و، چې ورته کافي وه، د جنگ مصيبتونه قطار کړي. ددې لپاره چې محکوم يې کړي. دی له هغو سوچ والو څخه و، چې د يوه چا انسيافي او احساساتي موافقه به خپله کړي، خو لږه توصيه به وړاندې کړي، چې له دغسې پېښې سره څه وشي چې دوی يې طبيعت او عقل ته ډېر د کرکې وړ بولي.

د ايراس موس د ملگري تاماس مور (Thomas More) لار بله وه. تاماس مور د سياسي مسوليت تمرين کړی او په نتيجه کې ممکن د جنگ په پيچلتوب پوهېده. دی له ايراس موس سره يو خوله و، چې د جنگ په اړه کوم د وياړ څيز نه شته. دی په خپل اثر يوتوپيا (Utopia) کې وايي چې ددغه ايډيالي دولت خلک ((له جنگ نه د يوه څرگند وحشت په توگه کرکه او نفرت لري... د نژدې نورو ټولو ولسونو د دود پرضد دوی داسې کوم شرمناک څيزنه گڼي لکه

هغه وياړ چې د جنگ په گټلو کې يې گڼي.) د يوتوپيا خلک جنگ ته په احتياط او زړه نا زړه لارل؛ خو دوی جنگ ته له يو لړ دليلونو سره لارل. د هغو زياتره د عادل جنگ (Jus ad bellum) مفکورې نه راوتلي وو، کوم چې د منځنيو پېړيو په وروستيو کلونو کې معمول شوی و.

جنگ ددښمن د يرغل پر وړاندې ديوه چا يا دهغه دملگرو دسيمې ددفاع لپاره مجاز و، ((چې ځينې بېچاره خلک له ظلم نه ډک ځپلو او مريې توب نه آزاد کړي، چې له ملگرو سره مرسته وکړي، نه يوازې په دفاع کې، د ظلمونو په انتقام اخيستلو کې هم.)) په دغو دليلونو باندې چې زياتره يې د منځنيو پېړيو په حقوقي منشورونو کې هم موندل کېدلی شول. د يوتوپيا خلکو يو نوی حيرانوونکی او پرځايي دليل هم پرې اضافه کړ. ((دوی دا د جنگيو پرحق دليل گانپه چې که يوولس داسې مخکه لري، چې شاره او په خپل حال پاتې وي او دوی دا نه مني چې نور يې تر لاسه کړي او وکړي، هغه خلک چې د طبيعت د قانون له مخې په هغه ژوند وکړي.)) په دې ډول تاماس مور د وروستيو درې پېړيو استعماري جنگونو ته مخ پر وړاندې په ارامۍ سره کتل. خو د رښتين توب دليلونه چې هرڅه وي، دی په دې فکر و چې جنگونه بايد په هغه ډول ونه شي، لکه د رنسانس خلکو چې وکړل، لږترلږه لکه هسې چې د شمالي اروپا خلکو وکړل. په جنگ کې بايد هيڅ وياړ نه وي او چې څومره کېدلی شي لږه وينه بايد پکې تويې شي. جنگ بايد دسياست دوام وياو د نورو وسيلو د ډېر لږ مخلوط په استعمال سره.

په نتيجه کې تاماس مور او دهغه د يوتوپيا خلک په زړه سواندې بېرحمۍ سره جنگونه کوي. هغه ويل چې دوی ((په جنگ کې دغه يوازنی مقصد لاره چې

هغه څه ترسره کړي چې که دوی هغه بې له جنگ نه په خوښۍ سره ترلاسه کړي وای چې که په وخت کې یې عادل شرطونه منل شوي وای.)) دوی په جنگ کې زیرکۍ ته جایزه ومنله، نه زړورتیا او ویاړته. دوی داخلي ډلې وپارولې او که دغه چارې اغیزناکې نه شوې ((بیا نو دوی د غلیم پر وړاندې گاونډی ولس پارول او هڅول یې چې خپلې پخوانۍ ادعاگانې وړاندې کړي، هغه څه چې پاچایانو ته یې کمی نه و.)) او که شونې و دوی له اجیرانو څخه کار اخیسته، نظر دپته چې په خپله جنگ وکړي. خو که دوی بیا هم اړشول ((دوی په زړورتوب جنگ کوي، ددغسې احتیاط په قوت سره چې په مخنیوي کې یې کوي... په جنگ کې د دوی مهارت د دوی زړورتیا ډېر وي او هغه سالم فکرونه چې دوی ته په ماشومتیا کې په روزنه کې اورول کېږي او د کامنولټ په ښې موسسې سره د دوی زړورتیا نوره هم ډېروي.))

تاماس مور تر ایراس موس نه لږ انسان پالونکی نه و، دا خو پرځای پرېږده چې لږ عیسوی نه و، خو دی پوهېده چې د جنگ له مصیبتونو نه ژغورنه یوازې د شکایت په کولو سره نه کېږي. دی پوهېده چې جنگ به حتی د یوتوپیا خلکو ته هم یوه ستونزه وي. ده دا ومنله لکه دوه پېړۍ وروسته پوهانو ومنله چې اروپایي ټولنه ددغسې دولتونو په سیستم کې تنظیم شوې ده، چې که یو گډ حقوقي مقام نه وي، دا اختلافاتو له لیرې کولو لپاره له جنگ نه خلاصی نه شته؛ نو چې حال دا وي دا د بشريت، د دین او سلیم عقل لپاره یوشان ضرورت دی، چې جنګونه په دې ډول وشي چې څومره کېدلی شي، تاوان یې لږ وي. ډېر وخت نه و تېر شوی، چې د دغې فلسفې جزیات د اولسمې پېړۍ نویو حقوق پوهانو له خوا شرح شول لکه گروتیوس (Grotius)، پوفندورف (Pufendorf) او

واټل (Vattel). ښه يا بد جنگ دغسې يوه موسسه وه، چې له بين المللي سيستم څخه بيرون کېدلی نه شوه. ټول هه څه چې په دې اړه کېدلی شول، داوو چې منطقي بنسټ يې تر قانون لاندې راوستل شي او وسيلې يې متمدنې شي.

په دې ډول نژدې دوه پېړۍ تېرې شوې، بې له دې چې د جنگ پر ضد اعتراضونه پورته شي او يو څوک به تعجب وکړي، چې ولې دغسې وشول. د اروپا په لويه وچه کې پوهان او د قلم خاوندان شايد د تورې تبې (Black Death) مصيبتونو بې زړه کړي وي، په داسې حال کې چې جنگ په انگلستان کې له حد نه زيات د رقابتي سوداګرۍ د پروسې يوه برخه شوې وه، چې په زياته اندازه له اروپا نه دباندې کېده. په دغه حال کې په دغې اوږدې مودې کې انسان پالنې ته پاملرنه ونه شوه. خو ددېرش کلونو دجنگ په اړه ځينې اوازونه جگ شول. گروتیوس په ۱۶۲۵ کې په خپل يوه اثر کې د ((جنگ په کولو کې جواز)) محکوم کړ او ويې ويل چې ((له هغه نه به حتی وحشي ولسونو هم خجالت کړی وای.)) د امريک کروسې (Emeric Cruce) په نامه يوه فرانسوي روحاني، چې تر اوسه هم يادېږي، په زياته اندازه دهغه وړانديز له امله چې يې په خپل يوه اثر کې د ملګرو ملتونو اسامبلې په نامه کړی و، ددې لپاره چې د يوه اجباري منځګرتوب له لارې بين المللي کشالې هوارې کړي. هغه هم د ايراس موس په شان جنگ محکوم کړ. هغه د جنگياليو ژوند د متمدنو ولسونو د شان وړ نه باله او ويل يې چې ((مونږ بايد دغسې وحشي عادتونه پرېږدو او انسانانو ته د انسان پالنې او رښتيايي وياړ طريقه وښيو، ددې لپاره چې دوی دغسې وحشي ژوند کول پرېږدي.)) هغه د ايراس موس په شان خو د تاماس مور او گروتیيس پر خلاف، فکر نه کاوه، چې د جنگ لپاره به هيڅ وخت عادل دليل

نه وي او جنگونه د غرور او ځناورتوب له دغو دوه گونو بديو څخه ولاړ شوي دي. دی دا هم وايي چې تاسې دغه دوه بدي گانې له مينځ نه یوسئ، جنگ به د تل لپاره ترک شوی وي. خو کروي د جنگ د اصلي علت په اړه ډېر ژور تللی له دېنه ډېر چې ممکن دغه ساده تحليل يې ښکاره کړي. دی دهغو پوهانو له لومړيو ډلې څخه و، چې درک يې کړه چې د جنگ حادثه ممکن دټولني له جوړښت سره تړاو ولري او دا چې دغه جوړښت ممکن بدل شي. ده داسې وگڼله چې جنگ ځکه کېږي، چې ((سړي په خاص ډول د جنگ سرکښان په طبيعي ډول له ارام حال سره بې طاقتي کوي. بيانو د جنگ د له مينځ نه وړلو لار دا کېږي چې د اجتماعي جوړښت توازن ته په سوله ييز کسبونو سره تغير ورکړل شي - کرنه، سوداگري او مېخانیکي او لبرلي هنرونه. خوده دا هم ومنله چې ((د جنگياليو روحيې به په پوره ډول له مينځ نه وړل کېدلی ونه شي، خو هغه به ددغسې واړه پوځ په خدمت کې اچول کېدلی وشي، چې اساسي وظيفه به يې د سمندري غلو او وحشيانو پروراندې جنگ وي.)) په پای کې دغه سوله ييز کسبونه به د سوداگري په پوره آزادي سره په ډېر ښه ډول وهڅول شي. سوله به سوداگري وهڅوي او سوله به سوداگري ته وده ورکړي. ((د تک راتگ اړیکې بايد په ټولو ځايونو کې سره برابري وي، په تېره په عالمي سولې کې چيرته چې موضوع له ټولې نړۍ سره د ښو اړیکو خوندي کېدل وي.))

دلته د لومړي ځل لپاره دغسې موضوع راپورته شوه چې په دوه وروستيو پېړيو کې يې د جنگ په اړه په لبرلي تفکر اثر وکړ. جنگونه چې وشول په سبب د بين المللي ناپوهۍ او په سبب د جنگي طبقې لاس بری و. د دواړو لپاره ځواب په بين المللي سولې کې وموندل شو- سوداگري چې جنگ ته دمتمايلو

ارستوکرانو په تاوان به د ټولني د سوله خوښوونکو او توليدي پرگنو شتمني اوقوت ډېر کړي، ځکه چې سوداگري به د ډول ډول ولسونو خلک له يو بل سره تل په تماس کې کړي. دغسې نژدې کېدنه چې ټولو ته به د دوی د ټولني اساسي گټې څرگندې کړي.

په دغه ډول کروي په اقتصادي انکشاف کې هغه څه وليدل چې وروسته ادم سمت (Adam Smith) هغه ((دنه ليدونکي لاس)) په نامه يادکړل، په اوږده موده کې د جنگ کشالي هوارول. ده تر هغه دمخه د ايراس موس يا ترهغه وروسته د کابډن (Cobden) نه زيات د هغو ستونزو درک ونکړ، چې په خپله په دولتي سيستم کې نغښتې وي- هغه سيستم چې ممکن دوام وکړي او د واکمنو له مخالفت نه غير هم چې په ځانگو کې به يې خدمت کوي، د جگړو او نښتو لامل وگرزي. ډېر عنعنوي سوچوالان حتی د نبوغ دغسې وتلي کسان لکه فرانسس بيکن (Francis Bacon) او جان لاک (John Locke) هغه دغسې يو مسلم خيزوگانه چې په خپلو آثارو کې پر هغه د يوې اخلاقي مسألې په شان ونه غږېدل. دواړو هغه د يوې گډې محکمې په نشته توب سره چې ملتونه ورته رجوع وکولى شي، يو پوره عقلاني فعاليت وباله. لاک دغومره وويل چې ((د يوه با صلاحيت منځکړي په نشته توب سره ټول انسانان د طبيعت په حالت کې داخلېږي)) او دا چې ((په يوه کس باندي د ناحقې قوت که يو قاضي وي يا نه وي د جنگ حالت رامېنځ ته کوي)) حکومتونه نه يوازې حق بلکې وظيفه لري چې ((د ټولني له قدرت نه کار واخلي... په خارج کې دباندنيو مصيبتونو چاره او مخنيوی وکړي او خپلې ټولني له يرغلونو نه خوندي کړي)) په دې ډول سياسي سوچ والو تر اتلسمې پېړۍ پورې جنگ ددغسې يوې ضروري بدۍ په شان وليد

چې له اجتماعي جوړښت نه راوړلېږي، چې هغه په خپله د نورو غټو بديو د مخنيوي لپاره ضرور گڼل کېده. د همدغې پېړۍ په بهير کې وو، چې دغه نظر ته په مهارت سره تغير ورکړل شو. جنگ به د ټولنيز جوړښت پايله وگڼله شي خو دا بايد د ټولنې محکومولو ته يو علت وگڼل شي، نه د جنگ په حقه ښودلو ته. مانتسکيو (Montesquieu) د خپل روح القوانين (۱۷۵۰) په پيل کې دغه ټکی وړاندې کړ چې جنگ غير طبيعي دی، ځکه چې د تاماس هابس د نظر پر خلاف انسان د طبيعت په حال کې تر ټولنې نه د مخه له حد نه دغومره ډېر ډارن وي، چې جنگ ته لاس واچوي دی د يوه کس په شان په ټولو څارويو کې يو ډېر بې دفاع موجود دی. خو ((دی همدا چې د ټولنې په چوکاټ کې ننوځي خپل د ناتوانۍ احساس له لاسه ورکوي؛ برابري له مينځ څخه ځي او بيا د بېلو ټولنو تر مينځ د جنگ حالت رامینځ ته کېږي.)) مانتسکيو په خپله دا يو حتمي څيز وباله او هغو نتيجو ته ورسېد، چې تاموس مور دمخه ورسېدلی و: ((دولسونو قانون په طبيعي ډول په دغه پرنسيب بنادې، چې د سولې په وخت کې مختلفو ولسونو ته ښايي يوبل ته هغومره گټه ورسوي چې بې په وسه کې وي او د جنگ په حال کې بې له دې چې خپلې اساسي گټې له نظر نه وغورزوي، هغومره لږ ضرر ورسوي، چې ممکن وي.)) د جنگ په حق توب له ضرورت او محدود عدالت نه راووت او ((که هغوی چې وجدان يا د پاچايانو شوراگانې اداره کوي، ددغه پرنسيب رعايت ونه کړي پايله به يې ډېره خطرناکه وي: څه وخت چې دوی په خپلې خوښې سره د خپل حيثيت، اسانتيا او گټې پر پرنسيپونو وړاندې درومي د مخکې پر سر به د وينو سيلاوونه روان وي.))

خو ژان ژانک روسو د خپل برابري په نه شتوب اثر کې يوه بله پایله په گوته کړې ده. دی له مانسکیو سره په دې اړه يوه خوله دی، چې انسان په اصل کې سوله خوښوونکی او ډارن و، او يوازې عادت او تجربې هغه ته ممکنه کړه چې جنگ وکړي: ((دا وروسته له هغه ده چې ديد ښاري يا د مدني حقونو څښتن (Citizen) شي، سرتېري کېږي.)) د هغه په نظر جنگ د يوه ناخپاي هيجاني وضع موضوع نه ده ((بلکې ددایمي حالت (موضوع ده)... چې ثابتې اړیکې يې پخوا له پخوا موجودې وي.)) نو دا يوازې د اجتماعي کسانو په مينځ کې ممکن کېږي يانې چې ((د اخلاقي کس چې يو څوک يې واکمن (The Sovereign) بولي چې هغه د ټولنيز قرار داد پر بنسټ هسک کېږي او هغه غواړي د قانونو نوم ولري.))

خو روسو دا نه منله چې جنگ به په کوم عقلي ((ملتونو قانون)) سره کنترول ياله مينځ نه يووړل شي. ډېر يا هيڅ نه شي کولای د قدرت لپاره رقابتي مبارزه سپکه کړي کومه چې دولتي سيستم په جوړښت کې نغښتې وي. د حل لار تر هغه لاکم په هغه ډول بين المللي سيستم کې موندل کېدلی شي چې ابي سان پرې (Abbe Saint-Pierre) د هسپانيې د ځای ناستي جنگ نه وروسته په خپل يوه اثر کې وړاندې کړې ده، چې هغه ددوه اړخيز امنيتي قرارداد له لارې د موجودې وضعې د دوام لپاره يو کوښښ و. روسو ددغه اثر په يوه چاپ کې د سان پيري وړاندیزونه د هغه تر ليکونکي نه په ښه وضاحت سره شرح کوي، خو بيا يې په يو څو ضربو سره هغه ټول له مينځ نه وړي دي. ده ويل چې ښه نه ده چې دغسې وړاندیزونه وشي چې د اروپا د هر حکومت د څرگندو گټو پر خلاف وي. بدي بايد له بيخ او ريښې نه له مينځ نه يووړل شي – په خپله ټولنيز قرار

داد. ((که ټولنیز قرارداد په یوې ضربې سره له مینځ نه وړل کېدلی وشي، نور به جنگ سمله لاسه نه وي. دولت به په یوې ضربې سره ووژل شي، بې له دې چې یو کس هم مړ شوی وي.)) دا به هسې ناکراري خلق نه کړي چې هابس ترېنه ویرېده. روسو فکر کاوه چې د ((هابس او فیلسوفانو تېروتنه دا ده چې طبیعي خلک یې له هغو خلکو سره گډ کړي، چې د دوی تر سترگو لاندې وو او هغه سیستم ته خلک انتقال کړي، چې په یوه بل کې اوسېدلی شي.)) جنگیو اجتماعي شرارت و او علاج به یې یوازې د هغو اړیکو په پرېکولو سره وشي چې ټولنه یې سره تړلې ده.

روسو بې له شک نه د خپل دغه حل پروړاندې کولو سره ملنډې وهي، خو دا هغه حل و، چې په هر نسل کې خوښ ايسېدونکی یا ناهیلو ته جذاب و، که څه هم هغه ددغسې علاج د نسخې په شان و، چې د ساینس (Sinus) د ناروغتیا علاج د سر په پرېکولو کې ویني. حتی که یو څوک په خپله د روسو دلیلونه هم مني دهغه لومړني انسان ښېگڼې چې په طبیعي حال کې اوسېده، هر څه چې و، هغه سمله لاسه هغه چاته د نوي په شان ښه ښکاره شي، چې دهغو اجتماعي اړیکو په له مینځ نه وړلو سره چې د هغه د خپل بیان له مخې انسانانو ته منحصر کړي او دوی له هغه ورځې نه چې ټولنه یې تنظیم کړي، فاسد کړي دي. له همدغو نیمگړو مخلوقاتو سره و، کوم چې هابس تر ((خپلو سترگو لاندې نیولی)) او دهغه له نیمگړتیاوونه یې عمومي حکمونه کول، چې یو سیاستمدار باید ورسره چلند وکړي او ددغسې خلکو هغه ظرفیت چې په هغه ((طبیعي)) حال کې، کوم چې د روسو په فکر هغه ته بېرته ورتگ وشي، ډېر مشکوک ښکاري. د روسو د نورو حیرانوونکو فکرونو په شان دا هغه فکر دی، چې د ډېر

دقيق امتحان طاقت نه لري او په خپله روسو لومړی کس و، چې د هغه درک يې وکړ.

روسو د حکومتونو، پاچايانو او دهغوی د وزيرانو د ذاتي گټې په محکومولو سره د لبرلي تفکر له عمومي بهير سره چې په خاص ډول د اتلسمې پېړۍ په بهير کې په فرانسې کې مخ په قوت و، ملگرتوب وکړ. دغه فکر چې جنگ د اجتماعي اړيکو له ناقصې طرحې څخه نه، بلکې د سياستوالو، نظاميانو، پاچايانو او ديپلوماتانو له قصدي دسيسو څخه پيدا کېده، تاريخي ريښې لري. لکه چې مونږ وليدل هغه لږترلږه ايراس موس ته رسېدلی شي. په فرانسې کې د تنور په دوره کې هغه په دوه څرگندو دليولونو د روڼ اندۍ نژدې منل شوې عقیده کېدله.

لومړی دا چې ددرې گونې عنعنيزې طبقې (روحانيان، اشراف او عوام) د نفوسو نامتازې ډلې چې زياتره فيلاسوفان (Philosophes) له هغې څخه راولاړ شوي وو، دغسې يوه ډله وه چې له واقعي سياسي قدرت نه بې برخي وو، په يقين سره د نظامي پالیسۍ او باندنيو چارو له تر سره کولونه. دا هغه وروستی انحصار و، چې د محکمې له خوا لغوه شو. دا هم يقيني وه، چې د ارستو کراسۍ سلوک ترتيبونه او ترڅه حده د کسب او کار چانسونه د جنگ منلو يا عمومي ذهنيت له خوا ديوې نورمالې اجتماعي حادثې په شان شکل وموند او جنگ لکه هسې چې په اروپا کې د اولسمې پېړۍ له نيمايي نه وروسته انکشاف کړی و، د همدغې طبقې لپاره ډېر د منلو وړ و او ويل کېدلی به وشي چې د هغو د عادي ژوند طرز د نا ارامۍ توسعې نه ډېر ليري و. استدلال به کېدلی وشي، چې د اروپا ځينو طبقو د وستفاليې سولې^(۳) (Peace of Westphalia)

نه وروسته د اولسمې پېړۍ له پیل راهسي جنگ د گډوډۍ په لړولو کې او د یوه معقول نظم په رامینځ ته کولو کې ښه بریالی رول ادا کړ. له یوه نظر نه هغه پراخ دیپلوماتیکي رسم یا پروتوکول چې د څوارلسم لويي نه وروسته انکشاف کړی و، د قدرت د انډول د مفکورو پر بنسټ د سیاست محاسبات او جنگونه چې په ډېرېدونکو اندازو د کسبي پوځونو له خوا کېدل او دوی به چې کله جنگ نه کاوه، له یوه بل سره به یې مودب سلوک کاوه- دا ټول یې د عقل، مدنیت او نظم د بري په شان لیده په تېره هغو چې پخواني سلوکونه یې په نظر کې نیول. خو هغه داسې هم د هغو له خوا چې پکې یې گډون نه کاوه د کرکې وړ او د غیر ضروري لوبې په شان کتل کېدل چې بل مقصد یې نه لاره پرته له دې چې قدرت وساتل شي او د لوبو کوونکو ته اجوره ورکړل شي. فیلاسوفانو خوښي نه ښووله چې جنگ به په نسبي ډول یوه متمدنه عملیه شوې وي. دوی اعتراض کاوه چې دغه وحشي عمل څنگه دغومره ډېر دوام کړی دی.

دوهم دلیل داو چې په ډېرېدونکې اندازې مالومېدله چې د اتلسمې پېړۍ په اروپاکې، په خاص ډول فرانسې ته جنگ په گټه نه تمامېدو. کولبرټ (Colbert) د څوارلسم لويي په وخت کې په فاتح کوونکي ډول ویل چې جنگ، شتمنیاو دولتي قدرت نژدې یو مفهوم لري. انګلیس اقتصاد پوهانو هم په همدغه ډول ان تر اتلسمې پېړۍ پورې استدلال کاوه، په داسې حال کې چې پاچايي سمندري ځواک د کریبیا په ټاپوګانو کې هسپانوي انحصار له مینځ نه یووړ او فرانسویان یې له هندوستان او لویدیځ انډیز (غرب الهند) څخه په زور بیرون کړل. خو د کولبرټ سیاست اروپا وپاروله او د ۱۶۸۹ او ۱۷۱۳ تر مینځ د پنځه ویش کلونو جنگ کې فرانسې ته ډېر تاوانونه ورسېدل. بیا نو دا عجیب

نه و، چې د فرانسې اقتصاد پوهانو خپله لهجه بدله کړه. حتی پخوا له دې چې ادم سمیت او فزیوکراتان^(۴) خپلې مهمې خپرونې وکړي د مرکنتلزم (Mercantilism) ټول سیاستونه د ډېرولیکوالو له خوا تر انتقاد لاندې ونيول شول. دغو سوچ والو په ټینګه ویل چې د جنگ او سوداګرۍ روحيې سره په تضاد کې دي او هیڅ څوک له جنگ نه ګټه کولی نه شي. البته له څو قراردادیانو او دوسلو له جوړونکو نه پرته. دوی ویل چې څنګه چې اقتصادي سیالۍ د جنگونو د قوي مرستیال علت وي، سوداګري باید آزاده وي. د اتلسمې پېړۍ تر نیمايي پورې ټول هغه څه چې په فرانسې کې فرانسوا کوزني، تورګو او فزیوکراتانو ته او په انګلستان کې ادم سمت او دهغه پلویانو ته میسر وو، هغه دوی په یوې جامعي تیورۍ کې ځای کړل. د طبیعت قوانین همکاري، همغږي او توافق غواړي. آسماني قدرت انسانان د دوه اړخیزو ضرورتونو په ځنځیر سره تړلي او پخوا له پخوايې د اقتصادي ګټو ټکر ناممکن کړی دی. د دغسې ګټو ناسم درک و (چې مارکسستانو وروسته د ناسم شعور په نامه یاد کړ) چې نتیجه یې جنگ شو. بیانو کوزني په ټینګار وویل چې دا باید د ښه حکومت مقصد وي چې د جنگ ټول ممکن علتونه له مینځ نه یوسي او تر څو چې کېدلی شي په ځانګړې توګه د شتمنۍ په تولید تمرکز وکړي.

خو تر هغو چې حکومت د جنګي طبقو په لاس پاتې وي، دغه سیاست به څنګه دوام وکړي په داسې حال کې چې هغوی غواړي د فیوډالي فکرونو په لرلو سره خپل ژوند طرز اوږد کړي؟ حتی مانتسکیو خپل د جنگ تحلیل چې هغه د انسان د اجتماعي حالت نتیجه ده په یوې زړورې او غیر تاریخي وینا سره مقیده کړه او هغه دا چې ((د پاچایۍ روحیه جنگ او د پاچایۍ پراختیا ده؛ سوله

او اعتدال د ولسمشرۍ ملگري دي.) دغه فکر په پروس کې ایمانویل کانت د تلپاتي سولې (Perpetual Peace) په نامه اثر کې څرگند کړ. د هغه په فکر د دولتونو تر مینځ د تلپاتي سولې لومړی شرط دادی چې ((مدني اساسي قانون باید په هر دولت کې ولسمشري وي... که دمدني فردونو رضایت ضرور وي هیڅ خیز دغومره طبیعي نه دی چې دوی به پخوا له دې چې په دغسې هیبتناکې لوبې پیل وکړي خورا ډېر فکر وکړي))؛ په داسې حال کې چې واکمن ((په خپلو مېلو، چرچو سپورتونو، د مانیو اسودگي، یا د دربار جشنونو کې د جنگ په وخت کې کمی نه راوړي او جنگ لا په یوې وړې پارونې سره هم د یو ډول ساعت تېری په څېر اعلانوي.))

د جنگ او سولې په اړه د کانت نظرونه تر هغې نه چې دغه لنډه وینایې څرگندوي، ډېر دقیق وو او ناممکنه ده چې په دغه لنډقول نقل ورسره عدالت وشي. له یوې خوا هغه د طبیعي حالت په اړه، د مانټسکیو د نظر پر خلاف، د هابس دا په نظر کې ونیوله او ویې ویل چې ((د سولې حالت د انسانانو په مینځ کې چې سره یو ځای اوسېږي طبیعي حالت نه دی؛ ځکه چې طبیعي حالت دجنگ حالت وي، یانې که حالت د څرگندو جنگونو نه وي بیا هم هغه ددوام لرونکي تهدید حالت دی. د سولې حالت باید حتماً مینځ ته راوړل شي.)) له بلې خوا کانت په دې نظر و، چې جنگونه په خپل ذات کې په اوږده موده کې ددغسې سولې مقصد ته خدمت کوي، ځکه چې ((...له حد نه ډېر او د هغو لپاره دغه عملي شویو ترتیبونو له لارې، د نه شته توب له لارې چې له هغه وروسته به هر دولت حتی د سولې په مینځ کې د هغه احساس کوي، طبیعت هر انسان هڅوي چې کونښبونه وکړي، که په پیل کې کافي هم نه وي، د

وحشیگری د بی قانونی حالت ترک کړې او د ملتونو په اتحادیې یا لیگ کې شامل شي، چیرته چې هر دولت، حتی ډېر کوچنی به هم د خپل مصوونیت او د خپلو حقونو هیله وکړي—نه یوازې له خپل قدرت نه، یا دهغه له حقوقي نظرونو نه، بلکې یوازې د ملتونو له دغه ستر لیگ نه، له یو موټي شوې قدرت نه او د قوانینو له مخې د متحدې ادارې له پرېکړې نه.))

نو د کانت په نظر ((یو نه لیدونکی لاس)) کوښښ کاوه چې که حتی د جنگ له لارې هم وي، په پای کې یو همغږی ((دایمي سوله)) راولي. خو په نتیجه کې هغه جنگ داسې نه ګاڼه چې په هر مفهوم وي، پر حق به وي. د هغه پر خلاف جنگ هغه ته د اخلاقي قانون پرضدو. د ((جنگ قانون)) د هغه په فکر ځان—نفي کوونکی و. داسې هم د هغه په نظر د جنگ حتمي توب هغه دمنلو وړ نه ګرزوي، ځکه څنګه چې تلپاتې سوله تر ټولو لوړ ښه توب دی ((دا زموږ وظیفه ده، چې ددغسې موخې د ایديال لپاره عمل وکړو (چي عقل یې غواړي) حتی که دهغه لپاره ډېر لږ احتمال هم نه وي چې تر سره به شي.)) په واقع کې هغه غوښتل چې ((د سولې عام او تلپاتې رامینځ ته کول، نه یوازې یوه برخه بلکې هغه د سوچه عقل په چوکاټ کې د حقونو د تیوری ټول انجام او موخه تشکیلوي.)) نو د کانت په نظر د سولې لپاره کوښښ په خپل ذات کې یو اخلاقي مطلق شرط دی. په دې ډول کانت د ((ولسمشرۍ اساسي قانون)) یا هغه چې نن ورځ یې مونږ د ((مسوول حکومت)) په نامه یاد کړو ((د سولې حالت)) د تاسیس یوه اصلي برخه ده؛ دغسې یو اساس چې له هغه نه انسان نه یوازې د دولتونو د بین المللي سیستم په لور چې د قانون پر بنسټ به چلېږي، وړاندې تللی شي، بلکې دغسې بین المللي ټولنې ته (هم) چې ټول انسانان به یې آزاد حقوقي غړي

وي. خو روسو د ((مسوول حكومت)) په ملاتړ يو بل دليل وړاندې كړ، هغه چې ايراس موس د مخه وړاندې كړی و، كه څه هم هغه پايلې يې نه وې واضح كړې، چې هغه روسو دسان پير د يوه اثر په اړه ويلي وو، چې ((د پاچايانو ټول كارونه، يا د هغو چې دوی يې موظف كوي، يوازې د دوه مقصدونو په اړه دي، چې دباندي د هغو واكمني پراخه كړي، يا دننه په وطن كې يې نور هم مطلق وگرزوي.)) د دوی لپاره جنگ حتمي وو، چې په خلكو باندې خپله واكمني ټينگه كړي.)) په نتيجه كې ((فاتح پاچا زامنان جنگ كوي لږترلږه هغومره په خپلو خلكو باندې، لكه په باندنيو دښمنانو باندې.)) كه دا رښتيا وای چې د مطلقيت مقصد د جنگ د ختم مانا كېدلای بيانو سرچپه يې هم سمه كېدلای شوه. د جنگ الغا به د وجود دليل (Raison d'etre) او د حكومتونو د كنترول ميكانيزم ته دغسې يوه اخلاقي څپېړه وي چې هغوی به هيڅكله پرې رضایت ښكاره نه كړي. بيانو روسو ددغسې طرحو، لكه د سان پير د دولتونو ليگ ته دغسې راتلونکی نه ليدله چې هغه به غوره شي، خو يوازې د انقلاب په نتيجه كې. ((ددغسې گڼې)) له مخې هغه د يوې وچې تبصرې په ډول وويل چې ((له مونږ نه به څوك زړه وكړي چې ووايي چې كه دغه اروپايی ليگ به زيات مطلوب يا د ډار وړ وي.))

په دې ډول د اقتصاد پوهانو دغه ايديا چې جنگونه د هغې ناکامۍ نتيجه وي، چې د طبيعت د اساسي همغږۍ درناوي وشي او چې د هغو ټولو اړخونو ته قانوني رنگ ورکړل شي. فلاسوفانو (Philosophes) له نظر سره يو شو چې جنگد واكمنو طبقو، يا ددرېيمې طبقې پر ضد د ارستوکراتو په گټو كې ريښې لري او چې هغه به هيڅكله له مينځ نه لاړ نه شي، خو هغه وخت چې دغه طبقې

نسکورې شي. ددغې وروستي ښوونځي تر ټولو افراطي او ټينگ غړی کاندورسي (Condorcet) و، چې تل يې دغه نظر وړاندې کاوه چې ((خلک)) تل سوله غواړي او هغوی يوازې دواکمنو له خوا جنگ ته مجبورېږي. ددغه حال مسووليت په اوله درجه دديپلوماتانو په غاړه دی. تر اوسه دوی ددې پرځای چې د جنگ مخه يې نيولې وي، پارولي يې دي. د هغه ديوه هم مهال په نظر دديپلوماسي ((يو پټ هنر دی، چې په دوسيو کې ځان پټوي اوله دښه ويرېږي چې وليدل شي او عقیده لري چې د رمز په تياره کې بريالی کېدلی شي.)) د کاندورسي په نظر اتحادیې ((يوازې وسيلې دي چې د دولتونو چلونکي دهغو له لارې خلک جنگونو ته کشوي چې له هغو نه دوی گټه تر لاسه کړي يا د خپلو تېروتنو په پټولو سره د آزادۍ پر ضد خپلې دسيسې پرمخ بوځي.)) په يوې نوې نړۍ کې چې په عقل او اخلاقو سره به اداره کېږي دديپلوماسۍ ته به بيا اړتيا نه وي.

په همدغسې حال کې د اتلانتيک اخوا يو نوی دولت مخ په هسکېدلو و. په کال ۱۷۸۱ کې جان ادمز د امریکې متحدو دولتونو سفیر د شپاړسم لويي په دربار کې د فرانسې باندنيو چارو وزير ته خبر ورکړ چې ((د شمالي امريکا حيثيت په ديپلوماتيکي تشریفاتو کې يا ددربار په هيڅ مراسمو کې نه دی؛ هغه يوازې په عقل، دالت رښتین توب، د انسانانو په حقونو او د اروپا د ولسونو په گټو کې ځای لري.)) داسې ښکارې دلته چې د فلاسوفانو خوب رښتيا شوی دی؛ دلته په پای کې دغسې ولسمشري هسکه شوې وه، چې پاچا واکي او ارستو کراسي يې په لغته وهلې او تجویز يې کړی و، چې خپل سياست په عقل او سولې بنا کړي، دغه حقيقت چې هلته به دغسې ولسمشري نه وای چې که هلته يو

اوږد جنگ نه وای او دا چې دغه جنگ ممکن له فرانسې سره د اتحاد نه پرته وړل شوی نه وای، چې هغه په دقیق ډول په دغو تشریحاتي رسمونو رهبري کېده، چې فلاسوفانو محکوم کړي وو، دغه وخت داسې نه ښکارېدل چې هغه به خلک نا ارام او وارخطا کړي.

دغه عقیده چې دامریکې متحد دولتونه به د نړۍ لپاره یو نوی نظام وړاندې کړي، د اروپا ډېر څرگند غبرگون د تاماس پین (Thomas Paine) هغه اثر شو چې د انسان د حقونو (The Rights of Man) په نامه خپور شو (۱۷۹۳). پین په هغه کې دغه نظر وړاندې کړ چې ((حکومت د زاړه سیستم له مخې د قدرت تر لاسه کول دي، د خپلې واکمنۍ د پراختیا لپاره؛ د نوي سیستم له مخې د ټولنې د عامه ښېگڼې لپاره د قدرت سپارل دي)) لومړني د سیستم د ساتلو سره دخپل ځان ملاتړ کوي؛ وروستي د ولس د شتمن کولو لپاره د رښتینې وسیلې په توګه د سولې سیستم ته وده ورکوي. هغه څرګنده کړه چې دغه نوی سیستم اوس یوازې له اتلانتیک نه اخوا موندل کېدلی شي. ((هغه چې اتن په واره ځان او امریکا به په غټ توب سره دي. یو یې دپخوانۍ نړۍ تعجب و، بل یې د اوس حیرت دی.)) یو څوک د انسان حقونو اثر کې دهغو فکرونو ترکیب مومي چې مونږ په دغه څپرکي د هغه تکامل بیان کړی دی، چې هغه دې په دغسې صراحت او په دغومره ډېر قوت سره یو ځای کړي چې په واقع کې هغه لبرل او سوشلسټ چې تر هغه وروسته یې د باندني سیاست په اړه لیکنې کړې دي د پین په لومړنیو ترخونیوکو به یې لږ څه نور اضافه کړی وي. پین د کوزني په پلوي استدلال وکړ چې د انسان د عمومي خواری او بدحالی علت ((د مدنیت د پرنسیپونو په نیمګړتیا کې پروت نه دی، بلکې د همدغو پرنسیپونو د

عمومي پلي کېدلو په مخنيوي کې دی؛ چې پایله یې د جنگ دايمي سیستم او لگښت دی، چې هېواد وچ کوي او هغه عمومي ښکېرغې مغلوبوي چې د مدنیت د هغه مستعد دی.)) د ادم سمیت په پلوي د پین ځواب په سوداگرۍ کې و: ((که سوداګري په عالمي اندازه وشي، چې مستعد یې دی، هغه به د جنگ سیستم له بیخ نه وکارې او د نامتمدن دولت په حکومتونو کې به انقلاب راولي.)) د روسو په پلوي دهغه په نظر ((د زاړه جوړښت پر بنا د حکومت سیستم (کې ده ځکه) چې هغه دښمنۍ چې ملتونه یې دیوه بل پر وړاندې کوي، نورڅه نه دي، خو هغه چې د دوی حکومتونو سیاست یې پاروي ددې لپاره چې ددغه سیستم روحیه ژوندۍ وساتي. هر حکومت هغه بل په خیانت، دسیسې، غدر تورنوي. د یوې وسیلې په توګه چې د خپلو ملتونو خیال تود وساتي او دښمنیو ته یې په غضب کړي. انسان د انسان دښمن نه دی، خو د حکومت د بد سیستم د وسیلې له لارې.))

پین د مانسکیو او کانت په پلوی په دې عقیده و، چې د ولسمشرۍ په موسسه کې هیله پرته ده. په ۱۹۱۷ کې یې ولیکل چې ((په هغه شېبه کې چې په فرانسه کې د حکومت بڼه بدله شوه، په نوي حکومت کې د ولسمشرۍ د سولې او د داخلي شتمنتوب او اقتصاد پر نسیپونه ښکاره شول اود نورو ملتونو لپاره به هم همدغسې پایلې ولري. دیو کال وروسته په دې فکر شو چې سباوون راتلونکی دي.)) (په انسان باندې د حکومت په موضوع کې د عقل دغسې سباوون راتلونکی دي، چې دمخه نه ولیدل شي. څنگه چې د اوس مهال د زړو حکومتونو وحشت له مینځ څخه ځي د ملتونو اخلاقي حالت به دیوه بل

پروراندي تغير وكړي. انسان به په دغسې وحشي فكر سره ونه روزل شي چې خپل نوع دښمن وگڼي.))

ددغو كلمو له خپرېدلو نه لا څو مياشتې نه وې تېرې شوې چې فرانسې او گاونډيانو يې د پنځه ويشت كلونو په بهير كې دغسې هيبتناك جنگونه سره وكړل او د اروپا په بېلو ملتونو كې يې دغسې ژوره كركه وپاروله چې مثال يې تر هغه وخته نه و ليدل شوى. كوم هغه سهار چې د فرانسې په انقلاب سره رابښكاره شو، هغه په يقين سره دعقل سهار نه و، دا خولاشه كوې چې د سولې سهار وي.

(پای)

q j ŝ / ‡ p e s + r q̂ j ŝ % † ç s

ó / r o y b %

(یادښت: دغه وړه لیکنه هم د پروفیسر هاوړډ ده، چې د هغه د یوه بل کتاب دیوه څپرکي نه را اخستل شوې. د کتاب نوم دی ((د سولې اختراع))، د جنگ او بین‌المللي نظم په اړه سوچونه. دغه اثر په ۲۰۰۰ کې د بیل د پوهنتون له خوا خپور شوی دی. کاکړ)

د شلمې پېړۍ په وروستۍ لسيزه کې داسې ښکارېدله چې د تنور دورې لبرل وارثان به یو ځل بیا سوله خوندي کړي. لیرې لیديې تر هر بل وخت نه روڼ ښکارېده. د هغسې گډوډیو او متضادو هدفونو نښې هم هیڅ نه لیدل کېدلې، چې په ۱۹۱۸ کې یې دیوې رښتینې فیصلې مخه نیولې وه. په ۱۹۴۵ کې د نړۍ پخوانی ویش هم نه تر سترگو کېده. د نړۍ د نظم لپاره بل سرمشق هم نه و. داسې ښکارېدله چې د کانت او دهغه دپلویانو ماډل په خپلو سیالو ډلو باندې بری موندلی دی. د پخواني سوشلسټي کامنولټ هېوادونو د رخې کولو پرځای د یو موټي کېدلو سیالي ورسره پیل کړه. حتی د چین ولسي-ولسمشری که څه هم هغه نظام یې ټینګ ساته، چې گوند یې پرې ټپلی و، له هغه نه په دغسې گټې اخیستلو پسې شو، چې خپل هېواد د امکان ترحد پورې عصري کړي، ددې لپاره چې په نوي عالمي مارکیټ کې اقتصادي سیالي وکړي. داسې ښکارېدله چې دغه عمومي خوبناوی د عراق د صدام حسین په چلینج سره نور هم ټینګ شوی و، یانې د هغه سیمه ییز جنگ مشر په چلینج سره چې په دې

لټه کې و، چې په زور او زړې لار سیمه ییز هژموني ټینګه کړي، چې بیا دامریکې په مخکین د ملګرو ملتونو تر چتر لاندې د ټولیز مصونیت په نامه د هغه پر ضد دغسې جنگ وشو، چې په ۱۹۵۰ کې تر هغه نه چې د شمالي کوریا د چلینج پر ضد شوی نور هم د اعتماد وړو. په پای کې آزادي په هغه مفهوم سره ښکاره شوه لکه د تنور د دورې خلکو ته چې ښکاره شوې وه: د سفر آزادي، د ایدیا وو د اطلاعاتو نوې آزادي او تر هرڅه ډېر مهم د سوداګرۍ آزادي. یوه خوښ لیدونکي امریکایي تحلیل گر لا دغه نظر وړاندې کړ، چې د نړۍ لپاره نه یوازې یو نوی نظام رامینځ ته شوی، بلکې په خپله تاریخ د خپل پای پولې ته رسېدلی دی. خو دهغه اروپایي همکاران چې د تاریخ له ظرفیت څخه یې یو څه تجربه لرله چې یې د مخکې له سطحې نه خپل ځان جک کړی او رېږونو ته یې سوکان ورکړي وو، لږ متیقن وو.

د هغو شک زر په یقین بدل شو. په یوې لسیزې کې عمومي حال تریخ شو او نوې زرمه له ویري سره مخ شوه، نظر دېته چې له هیلې سره مخ شوې وي. ددې لپاره دوه اساسي دلیلونه وو.

لومړی دادی چې حتمي نه ده دا اطلاعاتو آزادي او تر ټولو زیات د سوداګرۍ آزادي به سوله راولي. د کارل مارکس دغه خبرداری چې د عالمي مارکیټ اقتصاد کړکېچونه پیدا کوي لاهم د اعتبار وړ پاتی دی، خو د علاج لپاره یې دهغه نسخې دغسې نه دي. په عالمي پانګه والې ټولنې کې، لکه په داخل کې، تر ټولو ناتوان دېوال ته په شا کېږي. عالمي مسابقه زیاتره د محل د بربادۍ لامل کېږي. آن په نولسمې پېړۍ کې ټولو صنعتونو او د پېړیو پېړیو کرنیزو تولیداتو خپل حکومتونه تر فشار لاندې ونيول، چې د ډېرو پرمختللو بین المللي

رقيبانو پروړاندې يې ساتنه وکړې. د بين المللي پانگه والي د قوت په وړاندې غبرگون په خاص ډول د ختيځې اروپا په هېوادونو کې ټينگ او د مسکو او ويانا تر مينځ هر چيرې په عام ډول محسوس و. دغه ټينگ غبرگون د پرولتاريا له خوا څخه نه و، چې مارکس يې توقع کوله، بلکې په نساړونو کې د وړو بورژواگانو او په اطرافي سيمو کې د وړو مخکه والو له خوا وو چې باندني - ضد، يهود ضد، نشنلزم او زورواکي، مرگي مخلوط يې پياوړی کاوه، چې پايله يې لکه چې وليدل شوه، فاشيزم شو. د لومړي او دوهم نړيوال جنگونو تر مينځ هم فاشستي او هم کمونستي دولتونو له بين المللي مارکيټ نه د حفاظت لپاره حاکم اقتصادونه تاسيس کړل، چې په ۱۹۲۹ کې يې غټ بحران توليد کړی و او د دوی ظاهري بری په لويديځ کې په رخې سره ليدل کيده. خو په دوهم جهاني جنگ کې د محور قوتونو اقتصادونه له مينځ نه لاړل؛ خو دامريکې د متحدو دولتونو په پرېمانه مرستو سره بېرته په پښو ودرول شول. په هر حال په جرمني او ايټاليا کې د متشبثانو د پياوړو طبقو او په جاپان کې د پياوړي کارپورېټ کولتور په مرسته د مارکيټ اقتصادونو ته انتقال وشو. خو ۱۹۸۹ له وړانې نه وروسته هغه محافظتي موانع چې سوشلسټي هېوادونه يې د وسپنې د پردې شاته ژوندي ساتلي وو او يوڅه شتمن شوي هم وو، يوازې اقتصادي گډوډي او ډېره خواري خلق کړه. ښه ليدونکو هغه د انتقال دوره وگڼله، په لوبديځ کې د پانگه والي د اولو وختونو په پرتله؛ خو هغه څه چې په پای کې په واقع کې په پخواني شوروي اتحاد کې هسک شو، لکه د مخه چې د افريقا په ډېرو برخو کې ليدل شوی و، هغومره دموکراسي نه وه، لکه چې کلپټو کراسي (kleptocracy) [د ټگانو يا غلو واکمني وه]. پانگه والي يا د مارکيټ حکومت يوازې هغه وخت اغيزناک وي، چې هغه په کومو ټولنو کې پلي کېږي، هلته دغسې مدني ټولنې له

پخوانه موجودې وي، چې په با کفايته بيوروکراسيگانو او گډو اخلاقي ارزښتونو سره تړلي وي. دغه خيزونه په خپله مارکيټ توليدولی نه شي. دموکراتيکي انتخاباتو هغه اجتماعي پيوستون چې د مخه موجود و، زياتره وخت له مينځ نه وړی دی. په دغو شرايطو سره له کمونستي نه وروسته ټولنو کې هغه څه چې خلق شول هغه نظام او شتمني نه وه، چې لبرالانو يې توقع کوله، بلکې يو ډول باندني، ضد احساس، زورواکي او نیشنلرم و، چې يو نسل دمخه پرې فاشزم خپور کړي و. بدلیدونکي شايد په دې فکر شي لکه چې ويليم گولډنګ په خپل ناول (Lord of the Flies) د مچانو لارډ يا مشر يې په دې فکرشوی و، چې دا يوازې هغه حالت دی چې د انسان واقعي حالت دی.

دوهمه دا چې د نړۍ په هغو ډېرو برخو کې چې لوېديځ ارزښتونه او دعصري کېدلو ټوله اقتصادي پروسه چې ورپورې تړلي دي، له کولتوري اړخ نه محلي ارزښتونه او اجتماعي پيوستون ته بېگانه گڼل کېږي. په دغسې سيمو کې اعتراضونه ډېر پياوړي وي او هغه د هغو ديني مخکښانو له خوا تنظيم کېږي، چې ځانونه د عنعنوي نظام محافظان گڼي، لکه په نولسمې پېړۍ اروپا چې کاتوليکي کليسا همدغسې کول. په اسلام کې ځينې فرقې، په خاص ډول په ايران کې د هغې څرگندې بېلگې ليدل کېږي. په دغسې کولتورونو کې د نوي نظام د کولتوري مخکښ امريکا پرضد جذباتي مخالفت ښودل کېږي. دغه مخالفت له هغه مخالفت سره د پرتلې وړ دی، چې د نولسمې پېړۍ په جرمني کې دفرانسې د انقلابي کولتور پرضد ښودل کېده. د امريکې دستورو او ليکو بيرغ لکه ترهغه دمخه د فرانسې درې رنگه بيرغ د آزادۍ د سمبول په شان نه، بلکې د بېگانه ځپونکي په شان ليدل کېږي. خو له عصري کېدلونه خوابيدي د

عيسوي بنسټ پالو فرقو له خوا هم ښوول کېږي، په خپله په امريکې کې هم ډېر لږ نه. دغه مخالفت په عين دولت کې دننه د اطرافي سيمو او ښارونو ترمينځ وخت هغومره چې داخلي وي، بين المللي هم وي. د درېيمې نړۍ په ډېرو دولتونو کې زورواک رجمونه زياتره په دې بريالي شوي دي چې د عصريکېدلو پر ضد چې د لوېديځ کوونکو ښاري خواصو يا اتنيکي ډلو له خوا پلي کېږي، يا قدرت ترلاسه کړي يا يې خلک پر ضد وپاروي. په نورو ځايونو کې د افراطي ډلو ډېر سره تړل شوي بين المللي تنظيم دهغه ډول مذهبي تعصب له خوا هڅول کېږي چې په عصري شوي لوېديځ کې ډېر دمخه له صحنې نه وتلي وي. دوی چې په نويو عصري وسلو سمبال دي، ځانونه دېته وقف کړي دي چې امريکايي ډول سيکولر نظامونه له پښو نه وغورزوي او پرځای يې د مذهب واکمني (Theocracy) راولي، چې په لوېديځ کې له منځنيو پېړيو نه راپه دېخوا ليدل کېدلی نه شي.

دغه وضعه د دغسې پوښتنې له علامو سره نوره هم کړکيچنه شوې، چې اوس د لوېديځ د وسټ فال (Westphal) جهاني نظم د اصل او جوهر په اړه هم راپورته شوې، چې هغه په خپله د واکمن دولت په اړه دي. دا وار په وار په زياتېدونکې اندازه د درې بېلو تخريبي عواملو له خوا تر تهديد لاندې شوې: له پاس نه، له اړخ نه او له لاندې نه.

د عالمي کېدلو په فشار سره له ملت نه پورته دغسې واحدونه ورو ورو له قدرت سره هسک شوي، چې د واکمنو دولتونو په صلاحيت باندې حکم کوي. په پيل کې دغو واحدنو له اقتصادي موضوع گانو سره سر او کار لاره، خو وروسته يې په ډېرېدونکې اندازه خپل صلاحيتونه پراخ کړل، ددې لپاره چې په

اجتماعي قوانينونو کې هم رول ولوبوي. په اروپايي اتحاديې کې دغه پروسه ښه څرگنده ده، چې ددغې ليکنې په وخت کې کوشښ کوي په خپل يوه غړي (استريا) حکم وکړي چې د هغه د انتخابي حکومت ترکيب بايد څنگه وي، خو له دېنه بايد يو څوک غټو حکمونو ته لاس وانه چوي. امريکا په خاص ډول ددې اراده او ظرفيت لري چې په خپلې واکمنۍ باندې نژدې ترنه ټاکل کېدونکي حد پورې د مداخلو مخنيوی وکړي. خو يو دولت چې څومره ناتوان وي احتمال لري په هماغه اندازه واکمني يې له چلنجو سره مخ شي. په دې نژدې وختونو کې د ملگرو ملتونو د منشور هغه حکم چې غړي يې بايد د نورو غړو په دننيو چارواکې له لاسوهنې نه ډډه وکړي، په خاص ډول د امريکې او د هغې د متحدانو له خوا له نظر نه غورزول شوی او دوی د نورو واکمنو دولتونو په چارو کې د پياوړې آزادي حق تر لاسه کړی، په دې نامه چې د بشري حقونو نه ناوړې گټې د وچتولو مخنيوی کوي، حتی که دغه مخنيوی د ملگرو ملتونو په تاييد وي، يا نه وي. خو دا په هيڅ ډول کومه نوې ادعا نه ده. دغه ادعا له هغو دلایلو سره ډېر ورته والی لري، چې په ټولې نولسمې پېړۍ کې اروپايي دولتونه يې په ټوليز ډول وهڅول چې هم د عثمانيې امپراتوري په دننيو چارو کې گوتې ووهي او هم په فردي توگه د نړۍ په نورو ځايونو کې د مقدمې په توگه مداخله وکړي، ددې لپاره چې دغه په خپل سر سيمې د لوېديځ مدنيت په حدود کې دننه کړي. ددایمي پور په حال کې په مالي چارو کې د مقاييسې وړ مداخله وشوه، هغه څيز چې زمونږ په وخت کې د بين المللي پولي صندوق فعاليتونه يې مونږ ته په زړه کوي. دغه عالمي پېژندنه او د ضرورت په وخت کې ددغسې انساني نورمونو تنفيذ يو وخت په عام ډول د انساني پر مختگ ښه گڼل کېدله، خو اوس حتی په لوېديځ کې هم ځينې کسان هغه د کولتوري امپيريلزم ښې گڼي.

په یقین سره ویل کېدلی شي چې په داسې حال کې چې لا ډېر پیاوړي هېوادونه دخپلو گاونډیو هېوادونو په چارو کې له دغسې حق نه کار اخلي، یوازې یو څو دولتونه به په واقع کې واکمن او خپلواک وگڼل شي.

د عالمي کېدلو اړخیزو فشارونه شاید ترنورو ډېر مهم وي. د ختیځ هند کمپنۍ له وخت نه په سهیلي افریقا کې د سیسل روډ تر وخت پورې ډېرو پیاوړو سوداگري گټو دغه توان لاره چې د ناتوانه دولتونو حکومتونه یا په نظر کې ونه نیسي، یایې ترکنترول لاندې راولي. د نن ورځې د څو مليتي لویو شرکتونو ظرفیت د فعالیتونو په اړه شاید مبالغه شوې وي، خو حتی ډېر پیاوړي اقتصادونه هم د هغو له فشارونو څخه په امن کې نه دي. د یوه دولت دواکمنۍ هغه ډېر اساسي عنصر یانې اسعاري کنترول د پولې مارکیتونو د خصوصي کنترول له امله که پوره تخریب شوی نه وي، تر اثر لاندې یې کړی دی. پر هغه برسېره د اطلاعاتو عالمي زیاتوالی د خصوصي فشار ډلو د هغو غیر حکومتي موسسو لاسونه چې له محیطي، ایکالوجیکي او بشري چارو سره سر او کار لري ډېر پیاوړي کړي دي. کله کله تش په نامه واکمن حکومتونه د جنگله ډگرونو نه زیات چې غیر دولتي عاملان پرې نښتې کوي، نور څه نه دي.

خو ددولتي واک د خوړل کېدلو تر ټولو مهمه سرچینه له لاندې نه دهغه ملاتړ لږېدل دي. باید وویل شي چې له ۱۹۴۵ نه وروسته هغه ډېر دولتونه چې رامینځ ته شوي دي، په یوه ډېر اساسي دلیل یې ددولتونو په شان انکشاف نه دی کړی. دوی د بالغ کېدلو هغه ډېره اساسي دوره نه ده تېره کړې، چې هغه د خپلواکۍ لپاره د اعتبار وړ تیاری دی. د هغو استعماري بادارانو دوی وروسته له هغه چې یو څو سخت درسونه یې زده کړل له جنگ نه پرته په بیرته په خپله

پريښودل او دملت جوړونې يو څو وسيلې يې ورته برابرې كړې، پخواله دې چې د جوړېدنې لپاره يو ملت موجود وي. هغه وخت چې د خپلواكۍ لپاره مبارزې وشوې هغه يوازې د هغو وړو ډلو له خوا وې چې هغو په لوېديځ كې ډېر ملاتړ خواخوږي لرل، نظر دېته چې په خپلو خلكو كې يې ولري او دوى بيا له خپلواكۍ نه وروسته په دوام لرونكو كورنيو جنگونو كې ونښتل. ددغسې دولتونو خلك حكومتونو ته كومه خاصه وفا نه لري، چې هغوى زياتره د عصري كولو لپاره نامنلي پروگرامونه پرمخ بيايي؛ دوى په ژور ډول لوېديځ ته پوروي دي؛ پوره فاسد دي يا دغه ټول دي.

حتى په پوره صنعتي شويو او له صنعتي كېدلو نه وروسته دولتونو كې د لوى جنگ د احتمال په مراوي كېدلو او په يقين سره دهغسې جنگ د ټولو خلكو كوښښونه غواړي، ددغسې اجتماعي تجهيزاتو ضرورت له مينځ نه وړى دى، چې په نولسمه پېړۍ كې په اوله كې يې دولتونه رامينځ ته كړل او د عصري كېدلو له ترخو تجربو سره سره يې خپل پيوستون خوندي وساته. هغه ټينگ عامه ژمنتوب يې چې د ملتونو ترمينځ جنگونه وو او ددغو ملتونو جوړېدل يې ممكن كرزولي وو، د فردي ژمنتوب له مخې وو، چې كه څه هم فكري وو، هغه ديوه هېواد لپاره د ځان قربانول يا لږترلږه له هغو سره ځان شريكول يا له هغو سره ملاتړي وه، چې كله به ددغې قربانۍ لپاره پرې غږ كېده. جنگ د ملي اغيزمنتوب او مورال لپاره يوغټ محرک و، جنگ د حاكمو خواصو دمخكښ توب امتحان كاوه او دټولو طبقو د بالغ نارينه د روزنې لپاره يې ان د شلمې پېړۍ ترپايه پورې يوه پټه اجندا تهيه كوله. د ملت توب سمونونو، دودونو او رسمونو اجتماعي پيوستون په هغې ساحې كې چې تر فشار لاندې و، ټينگ كاوه؛

خو دشلمې پېړۍ تر پایه پورې دغه قربانۍ نور نو د اجتماعي قرار داد برخه نه گڼل کېدله. جنگیا دجنگ تل حاضر امکان نور نو یو موتی کوونکی قدرت نه تهیه کاوه، چې ټولنه به یې یو موتی ساتله او د پرتلې وړ کوم بل څیز لا هسک شوی نه دی، چې د هغه ځای ونیسي. په کوم ځای کې چې د جلب د سیستم پرځای پاتې و، هغه د اجتماعي او سیاسي دلیلونو له مخې و. هغه په نظامي لحاظ له گټې نه زیات تاوان اړوي. جنگ اوس د تنور دورې په شان پوره روزل شویو ماهرانو کاوه، دغسې ماهران چې جذب او ساتل یې وار په وار گران وي.

په دغسې شرایطو کې هغه ډول وطنپالنه چې د اروپا خلق یې قادر کړل دوه لوی جنگونه وزغمي اوس هغسې زړه ښکاري لکه د فیوډالي وفا پالنې په شان چې یې ځای نیولی و. ملي بیرغ نور دغسې سمبول نه دی، چې ویره او درناوی تحریک کړي، چې ډېر شي هغه اوس د یوې کمپنې د پېژندنې د نښې په شان دی، چې وظیفه یې په سهم لرونکو د گټې ویشل دي. هغو ته، لکه تر هغو دمخه برک (Burke) ته چې د سهم لرونکې کمپنۍ په شان د ملت په بې قدرۍ افسوس کوي، گرانه ښکاري چې د خپلو شکایتونو لپاره وظیفوي موجهه دلایل ومومي. دولت اوس باید دلویو واحدونو پروړاندې چې غواړي هضم یې کړي او د وړو واحدونو پروړاندې چې غواړي تجزیه یې کړي، خپل پاتې کېدل په حقه ثابت کړي، په پوره عملي دلیل سره چې خپلو سهم لرونکو (یعنې خپلو خلکو) ته تر هغو دواړو څخه ډېر ښه شرایط برابر کړي. حتی هغه وسلې چې طرح کېږي او جوړېږي له دغه نظر څخه دي، چې هغومره د ملي دفاع لپاره وي، د گټورو صادراتو لپاره هم وي. اوس په واقع کې اروپایي دولتونه په خپلو وسله والو ځواکونو باندې تر هغه نه چې ضرور دي، ډېر لگښت نه کوي، چې امریکا

وهڅوي چې دوی د گټورو متحدانو په شان دوظیفې د تر سره کولو ظرفیت لري.

البته دغه حکمونه د امریکې په متحدو دولتونو باندې صدق نه کوي؛ لا ډېر لږ په روسي او د چین په ولسمشرۍ باندې. د چینایانو لپاره وسله وال ځواکونه د ملت جوړونې په پروسه کې یو اصلي عنصر دی، په داسې حال کې چې د روسانو لپاره هغه ممکن و ملي احیا لپاره یو متحرک قوت وي؛ خو د امریکې متحد دولتونه یوه پیچلې موضوع ده. په نورې نړۍ باندې د امریکې نظامي لوړوالی اوس هم هغومره ډېر دی لکه چې یوه پېړۍ دمخه د ټولو اروپایي دولتونو و. امریکا د نړۍ د نوي نظم لپاره دغه چلنج وړ بیخ تهیه کوي. د امریکې خواص خپل ټول واکمني مسولیتونو ته ښه وینس پاتې دي، چې هغه د هغو داخلاقې ژمن توب او مادې گټو د ترکیب پر بنسټ ولاړ دي، کوم چې د مخه اروپایان ورته ژمن وو. د امریکې خلک نن جنگ ته هغه درناوی ښيي کوم چې د اروپا خکلو سل کاله دمخه ښوده. امریکایانو ته بیرغ د سوداگرې کمپنۍ له علامې نه بیخي ډېر دی او د هغو حال به ښه نه وي چې دغسې یې گڼي. د جیکسن مخالفت لا هم د امریکې د عامه کولتور یوه برخه ده؛ خوله دې سره هغه کراهت ملگری دی چې دلویدیځ په ښاري شویو ټولنو کې په گډه لیدل کېږي، چې ژور تاوانونه نظامي یا ملکي وي ورواوړي. هر خدمت کوونکي ته چې په جنگ کې ووژل شي، د ملي شهید په شان کتل کېږي او کورته راوړل کېږي او په پوره نظامي ویاړ خښ کېږي. هر هوايي افسر چې په جنگ کې راوغورزول شي، د امریکې په ډېرو لکښتونو سره د ژغورنې هیله کولی شي. دغه په ظاهر کې متناقض حال (Paradox) چې له قهرمانۍ نه وروسته دوره نومول شوې ده

په سمارت ټکنالوجی سره تر یوه حده پورې حل شوې ده، چې وایي دښمن ددښمن ددښمن سم وړانې له اوږدې فاصلې نه ممکن شوی. هغوی چې لا تیار نه دي خپل ځواکونه په خطرناک حال کې واچوي، د هغو پروړاندې به په نسبي ډول په خراب حال کې جنگ وکړي، چې یې غواړي. د تومهاک توغندي ممکن د هوا حاکمیت ولري، خو دا د کلاشنکوف ماشین گټې دي، چې تر اوسه هم په محکه حاکمیت کوي، دا دغسې یونانډول حالت دی، چې د نړۍ د نظم نافذ کېدل یې لانجمن کړي دي.

په ظاهر کې د ملي دولت دغه مړاوي کېدل، حتی که په خپله ددولت مړاوي کېدل هم نه وي، ممکن داسې ښکاره شي، چې د کانت پلویان یې باید هرکله وکړي. په رښتیا دا یوازې د ملي دولت ایډیالوجي وه، چې د شلمې پېړۍ دوه هیبتناک جنگونه یې ممکن کړل. هغه شکایتونه چې هم د ملتونو د لیگ او هم دملتونو پرضد کېږي، دادي چې هغه د دولتونو تر مینځ وو، نه دولسونو تر مینځ او دا چې که ولسونه د حکومتونو تر شا غونډ کېدلی وشي، دوی به په پای کې تلپاتې سوله خوندي کړي. دا هغه څه دي چې اوس په رښتیا له ملت نه پورته اطلاعاتو او دنړۍ د فشار په ډلو سره پېښېږي، چې د مخه یې ذکر وشو. ایا دا اوس په ټوله مانا یو نا مطلوب تمایل نه دی؟

ځواب یې البته هو دی، چې زر به ولیدل شي. خو اصلي مشکل دادی چې دولت نه یوازې جنگ ممکن کوي؛ هغه سوله هم شونې کوي. سوله هغه نظم دی چې که څه هم نیمگړی به وي، ددولتونو د موافقې نتیجه به وي او یوازې په همدغې موافقې سره دوام کولی شي. واضحه نه ده چې د سوله ییز نظم کوم بدیل جوړونکی یا ضمانت کوونکی به په دغې عالمي شوې نړۍ کې ددولت

ځای ونيولی شي. دولت سره له دې هم هغه یوازنی اغیزناک میکانزم پاتې دی، چې دهغه له لارې خلک ځانونه اداره کوي او هغه د خپل مشروعیت په حدود کې دغه ټکي ته ځان رسوي، چې خلک یې نور نو دخپلې ټولنې لپاره د خپل استازي په شان نه مني. څه وخت چې خبره دغه ټکي ته ورسېږي هغوی نوی دولت په پښو دروي. په دې ډول د دولت ناتوان کېدل به په غالب احتمال د نړۍ نظم پیاوړی نه کړي، بلکې ناتوان به یې کړي، ځکه چې په دغه حال کې دولتونه ددې توان لرلی نه شي، چې خپل هغه بین المللي ژمنې ترسره کړي چې بین المللي نظم پرې ولاړ دی. له ملت نه پورته دصلاحیت مقامونه هغه وخت اغیزناک کېدلی شي چې که هغوی وفا پالنه په میراث وگټي، کوم چې په حاضر وخت کې یې دولتونه له خپلو خلکونه تقاضا کوي او دکولتور او ارزښتونو هغه تجانس غواړي چې وده به یې نسلونه ونیسي. حتی هغه وخت هم دسیمه ییزو گټو په سرچنگونه دغه ټول جوړښت له مینځ نه وړلی شي، لکه چې د امریکې په کورني جنگ کې نزدې وو، چې همدغسې وشي.

نو کانت په حق و، چې ویل یې د جمهوریتونو شتون د سولې د خوندي کولو لپاره اساسي بنسټ دی، ځکه چې دغسې دولتونه د خپلو افرادو اطاعت ترحکم لاندې راولي، نظر دپته چې هغوی دغه اطاعت په ضروري ډول له جنگ سره د مخالفت له امله کوي. خو په واقع کې همدغه اطاعت حتی د کانت په خپل وخت کې ممکنه کړه چې هغسې جنگونه وشي چې د پاچایۍ د وختونو تر محدودو جنگونو نه ډېر هیبتناک وو. بیا هم هغه یوازنی بنسټ و، چې په هغه باندې سوله خوندي کېدلی شوه.

خو دا په خپل ذات کې کافي نه وه. لکه چې مونږ ولیدل چې سوله انسانانو ته یو طبیعي نظم نه دی. هغه مصنوعي، نازک او ډېر تحول منونکی دی. ټول ډول ډول مخکیني شرطونه، نه یوازې کولتوري تجانس (چې دگډې ژبې له لارې ډېر ښه افاده کېږي) ضروري دي چې هغه سیاسي پیوستون ممکن کړي چې په آزاد ډول د قانوني چوکاټ بنسټ او لږترلږه د پوهنې ښکته سطح، چې له لارې یې د کولتور انتقال کېدلی شي، ومنل شي. پر دې برسېره څنگه چې دولتونه انکشاف کوي، هغه ډېرو لایقو خواصو ته اړه لري، دغسې کسان چې وکولي شي د هغو پیچلي، حقوقي، تجارتي او اداري سیستمونه وچلوي او هم په ټولنې باندې د ملاحظې وړ اخلاقي صلاحیت ولري شي. چیرته چې دغه شرطونه نه وي، یا چیرته چې هغه د فساد په حال کې وي، هلته به د گټو گډون نه وي، چې داخلي یا بین المللي سولیز نظم رامینځ ته شي، یا خوندي وساتل شي. په دغه حال کې بیا د وسله وال جنگ احتمال ډېرېږي.

په دې ډول د عالمي سولیز نظم تأسیس د دغسې نړۍ والې نړۍ په جوړېدلو پورې تړلی دی، چې دغه خصوصیتونه ولري چې داخلي نظم ممکن کولی شي او هغه د هغو ټولنو له خوا چې دمخه یې لرلي، تر ممکن حده پورې پراخه توسعه ده. د نړۍ نظم یوازې په بین المللي موسسو او تشکیلاتو سره نه جوړېږي، بلکې د هغو غړو په کولتوري میلان او تاریخي تجربو سره په طبیعي ډول هسکېږي. د هغو جوړول او عملي کول لږترلږه د ملت نه پورته خاصانو شتون غواړي، چې نه یوازې هماغه کولتوري معیارونه سره په گډه لري بلکې معیارونه دننه په خپلو ټولنو کې د منلو وړ گرزوي او چیرته چې ممکن وي خپل

همکاران موافقې ته وهڅویاو د ضرورت په وخت کې هغه د منل کېدلو لپاره تعدیل کړي.

د دغسې ملت نه پورته خاصانو رول په منځنیو پېړیو په اروپا کې د کلیسا له خوا ادا شوی و. روحانیان یې په یوه ژبه گړېدل، یو گډ کولتور یې سره په شریکه لاره او په دغسې بین المللي نظام پورې یې تعلق لاره چې نورمونه یا معیارونه یې محلي سطحې ته په اغیزناک ډول نقل کېدل او هلته د محلي کولتوري تمرین په نظر کې نیولو سره تعدیل کېدل. د هغو دغه لوړوالی د مذهبي اصطلاحاتو (Reformation) په وخت کې ختم شو، خو ورسره نوي خاصان هسک شول. دغه خاصان په زیاته اندازه اشرافو کورنیو له ودونو څخه را ولاړ شول، چې د راهسکېدونکو دولتونو چارې یې تر سره کولې او په دغه کار کې باسوادو، له پوهنتون نه فارغ حقوق پوهانو او پوهانو ورسره په ډېرېدونکې اندازه مرسته کوله. دوی ټول بیا د تنور دورې لپاره بنسټ ایښودونکي شول. د واکمن پاچا د خدمتگارو په شان هغو ته د اطاعت له امله زیان ونه رسېد، لکه د هغو پر خلاف چې دمخه بکټ (Bucket) یا وولزي (Wolsey) یې برباد کړي وو؛ خو دوی هغه چوکاټ وایست چې د دولتونو په بین المللي سیستم چلېدل او د سولې خوندي کول یې ممکن کړل، که څه هم دغه کار وار په وار کېده. شاید لا هم د بانک والو او سوداگرو له ملت نه پورته ټولنه وه چې له سرحدونو نه اخوا یې خپل کارونه په کراره پر مخ بېول، چې هغوی زیاتره د جنگ او سولې موجودیت ته بې تفاوت وو.

دغه خلک تر اتلسمې پېړۍ پورې په خپلو زیاتره نالوستو ټولنو کې یو کوچني لږه کیوو؛ خو ښه درناوی یې کېده او په درنه سترگه ورته کتل کېدل. په

نولسمې پېړۍ کې چې دصناعتی کېدلو په نتیجه کې د خیر او ښېگڼې طرز کې اصلاحات راوستل شول او اروپا ښاري او عصري شوه، د هغو شمېر او اهمیت نورهم ډېر شو. په بین‌المللي ډگر کې له ډیپلوماټانو او بانک والو سره حقوقپوهان، د پارلمانونو غړي، متشبثان او د اختصاصي کسبونو هر ډول اشخاص یو ځای شول. د باندنیو ژبو زده کړه، چې په معمول ډول فرانسوي او په ډېرېدونکي ډول انگریزي وه، یو ضروري مهارت شو. د پوهانو ټولنه، د ساینس پوهانو او ټکنالوجستانو په گډون سره پراخه شوه. بین‌المللي موسسې او کنفرانسونه هم ډېر شول. د اروپا صناعتی کېدل، که څه هم سملاسي اثریې د نیشنلرم هسک کېدل شول، په عین حال کې یې غړیتر ډېره حده یو پر بل متکي کېدل. اختصاصي طبقو له ملت نه اخوا له روڼوالي او همکارۍ نه پرته نه شو کولای هغسې ماهران تهیه کړي چې ملي اقتصادونه وتوانوي خپلې دندې ترسره کړي.

ددغه مخ په ډېرېدو روڼتوب اویو پر بل د متکي توب په کتلو سره وو، چې د رچرډ کابډون (Richard Cobden) په شان لبرلانو یو وخت د سولیز بین‌المللي نظم جوړېدلو ته سترگې ونيولې؛ خو دغه کار وخت ونيوه. ددغو ماهرانو او سوداگرو له لیکو څخه وو، چې د سولې غورځنگ تر ډېره حده راوټوکېده، چې نفوذ یې په خاصه توگه په پروټسټانتي انگلوساکسون^(۳) (Anglo-Saxon) ملتونو کې پیاوړی و؛ خو بل چیرې، په تېره د نوي جوړېشوي جرمنیپه امپراتورۍ کې، دغه بورژا مخکښان په پخوانیو، لا هم نظامي طبقو کې ننوتل، تر یوې اندازې د سوشلزم له ویرې او تر ډېرې اندازې اجتماعي پرستیج په دلیولونو (چې باید ورته په ښکته نظر ونه کتل شي). یوازې په جرمني کې نه وو، چې دوی نویو

پوځونو ته افسران تهيه کړل؛ خو د شلمې پېړۍ په پيل سره د هغو تر منځ عمل او يو پر بل متکي کېدل زيات شول او له دې سره د ملت له خوا د دوی گډې گټې هم. په همدغه مهال دوی د خپلو هېوادونو شتمن کېدلو او انکشاف ته په ډېرېدونکې اندازه حياتي اهميت پيدا کړ. د يهودانو په تصفيې سره د اختصاصي کسبونو ځپل کېدل په دوهم نړۍ وال جنگ کې جرمني په اساسي ډول ناتوان کړ، په داسې حال کې چې په شوروي اتحاد کې د ۱۹۲۰ په لسيزې کې او د ۱۹۷۰ په لسيزې کې په چين کې د ټولې بورژوازي طبقي له مينځ نه وړل د عصري کېدلو په مسابقه کې دوی گوډ کړل. د شلمې پېړۍ په پای کې د امريکې دولتونه چې د مخکې په سر تر ټولو پياوړی ملت و، دغه لوړوالی نه يوازې د هغه جسامت او منابعو له امله و، د هغه ددغه اماده توب له امله هم وو چې له ټولې نړۍ نه ساينس پوهان، ټکنالوجستان، انجينران او متشبثان ومني، جايزه ورکړي او امريکايي يې کړي.

په دې ډول د نوېې زرمې په پيل کې دغسې اصلي عالمي ملت نه اخوا ټولنه له گډو ارزښتونو او يوې گډې ژبې سره رامینځ ته شوه، چې اوس انگریزي وه. دغسې ملت نه پورته ټولنې په لوېديځې نړۍ کې د صنعتي کېدلو نه وروسته ټولنو کې په خپلو خلکو کې د پخوانيو ټولنو په تناسب بيخي ډېر خاصان لرل. په پای کې ايا دغه حال دغسې يو پياوړی بنسټ نه تهيه کاوه، چې پر هغه باندې د لوی نړيوال نظم د سولې ودانۍ ودرولی شي؟ هو، تر يوه حده پورې؛ خودوه اساسي کشالې لا هم پاتې دي. لومړۍ دا چې پخواني له ملت نه پورته خواص، لکه هسې چې دمخه يې بيان شوي په خپلو ټولنو کې يو کوچني لږه کيوو، خو دوی له دوه اساسي ښېگڼو څخه بهره من وو.

لومړۍ هغه درناوی و، چې دوی په خپلو نالوستو ټولنو کې د روحانیانو او اشرافو په شان ترېنه بهره من وو. د هغوی په اجتماعي لورتیا کې هیڅ شک نه و. دوهم یې لېرې لېرې له تنور دورې نه ورومبې د موجودې وضعې په خوندي ساتلو کې ددوی رول و. دوی تخریبونکي نه وو. دوی تر اتلسمې پېړۍ پورې د نظم او عنعنوي ځواکونو ملاتړ وکړ او هغو هم له دوی سره همدغسې وکړل؛ خو د نولسمې پېړۍ اروپا (او وروسته د پاتې نړۍ) بورژواگان له دغسې نښکې نه بهره من نه وو. دوی میراثي حیثیت نه لاره (له دې امله د دوی اندېښنه چې په هغو کې چې دغه حیثیت لري، ننوځي)، د دوی فکرونه او فعالیتونه د عنعنوي نظم تخریبونکي وو، دغو غبرگون وپاروه، چې په هغه سره عنعنوي نظم ساتونکو هغوی مجهز کولی شول چې د عصري کولو او سیکولر کولو په پروسې سره چې دغو خواصو پرې پیل کړی و، د هغو ژوند طرز تخریبوه، که یې پوره له مینځه نه ووړ. راتلونکی جنگ به په نسبي ډول په سولې سره پای ته ورسول شي، لکه چې په انگلستان کې همدغسې وشول. په فرانسې کې هغه د نسلونو په بهیر کې په دوه اړخیزې کرکې سره وسوزول شو. په نورو سیمو لکه په هسپانیې کې هغه د داخلي خونړي جنگ لامل شو او په جرمني کې په جنوساید د نسل په له مینځ نه وړلو واوښت. د شلمې پېړۍ تر پایه پورې دغې پروسې په اروپا کې خپله دوره ختمه کړه. د عصري کېدلو مخالفان مغلوب شول او گټونکو له سرحدونو نه دباندې د نوي بین المللي نظم د جوړولو لپاره د گډ کار کولو لاسونه سره ورکړل. په عمومي او درد ناک ډول دغه درس زده کړل شو، چې هغه ټولنې چې کوشنې کوي د متشبثانو دغسې استعداد وځپي چې لري یې نظر خپلو رقیبانو ته زر د تاریخ کندی ته لوېږي.

خو په نورو ځایونو کې دغه مبارزه لا هم روانه ده. دغه بورژوا خواص (Bourgeois Elites) له لویدیځ نه دباندي ټولنو کې اقلیتونه دي، چې د خپلو ټولنو استازي توب کولی نه شي او دوی د ژوند دغسې لوړ سطح لري، چې پراخې پرگنې ورته رسېدلی نه شي، چې دوی ورسره اوسېږي. هسې چې د نولسمې پېړۍ اروپا کې و، داسې هم د دوی فعالیتونه د نېښکې نه بلکې د زبېنباک گڼل کېږي. داسې هم د دوی ارزښتونه عنعنوي کولتورونو ته مخرب گڼل شوي دي، لکه چې وضع په رښتیا همدغسې ده. دوی د بېگانه قدرت، په خاص ډول د یوه قدرت، امریکې ایجنټان گڼل کېږي، چې ډېر یې د هغې او داسې هم د اروپا په پوهنتون کې لوړه زده کړه کړې ده. دغسې په جنگ کې ایسار شویو اقلیتونو ته دموکراسي یو لوکس څیز دی. دوی که ژوندي پاتې شي، د زورواکو رجمونو ملاتړ ته به ضرورت ولري. دغه حال لوېدیځ لبرلانو ته کښالې پیدا کوي، چې په عین حال کې ددرېمې نړۍ عصري کېدل ددموکراسۍ او بشري حقونو ساتنې ملاتړ کوي. درېیم ناپلیون، چې شاید لومړنی یا شعوري عصري کونکی دکتاتور وي، هغه په دغې وعدې سره مخالفان ځپل چې ((آزادي به یو څوک پاچا کړي.)) له دغه استدلال نه نن ورځ ددغسې زورواکو رجمونو لکه د چین او سنگاپور پلویان کار اخلي. له هغه نه زیاتره وخت نورو لکه ترکیې، هسپانیې، پرتگال او په واقع کې چلي استفاده کړې ده. ددغسې زورواکو لپاره بدیل به دموکراتي موسسې نه، بلکې د انارشي ځنگل وي، چې جنگ مشران یا مرتجع عامه دموکراتیکي دکتاتوری وي، لکه د طالبانو، عصري کېدل به په پای کې د تنور دورې د فکرونو څپرېدلوته منتهي شي، خو که هغه دوام کوي هغه د اجتماعي اوسياسي نظم چوکاټ ته اړتیا لري. په عین حال کې د هغه پرمختگ له نښتو او جگړو سره ملگری وي لکه چې

په لوېدیځ کې په همدغه ډول فیصله شوه، خو هغه په نړۍ کې هر چیرې په همدغه ډول دوام کوي. جنگونه که څه هم ځایي ریښې لري، غبرگونونه یې بین‌المللي وي.

په پای کې لوېدیځ د خپلو نښتو پیدا کولوته دوام ورکوي. لوېدیځې ټولنې به اوس ټولې سوله ییزې بورژوازي وي، خو د بورژوا ټولنه زړه تنګونکې (Boring) او بیکه وي د هغې د ښې افادې لپاره په یقین سره تر دې ښې طریقې شته، لکه یوه یې چې زیګموند فروید وړاندې کړې ده، خو دا دغسې یوه پېښه ده چې تاریخپوهانو زیاتره وخت له نظر نه غورزولې ده. لکه هسې لا مارتین (Lamartin) په پاریس کې په کال ۱۸۴۸-۴۹ کې ويلي وو چې دا زړه تنګونکې وه چې د لویی فلیپ (Louis Philippe) درنده پاچایي یې له مینځ نه یووړه. د انسانانو غټ اکثریت هیڅ کله دغسې هوسا ژوند نه دی لرلی، چې د زړه تنګۍ تجربه ولري؛ دوی مجبور وو، د منگ او جنس له توپیر نه پرته له سهار نه تر ماښام له زانګو نه تر ګوره پورې کار وکړي. د منځنیو پېړیو کلیسا د هغې په اړه پوهېدل؛ دوی اسپدیا اسادې (Accede) له اوو څخه یوه مرګونې ګناه وبلله. زړه تنګي د تنور دورې له مېخانیکي عقلانیت سره رومانټیکي غورځنګ (Romantic Movements) او ډېر نورڅه تولید کړل. زړه تنګي تل په هنرونو کې تل د مخکښانو د هسکېدلو لامل شوې ده. د عقلاني نظم په اړه داسې څیز شته چې ځینې خلک به تل، په تېره دینامیک ځوانان په ژور ډول او ممکن په رښتیا ناراضي کړي. (هرچا چې د لوېدیځ په پوهنتون کې د ۱۹۶۰ لسيزې په اخر کې تدریس کړی وي، هغه حقارت به په زړه کړي چې د هغو افراطي محصلانو د بورژوا کلمه په سپکه له خولې بیرون کوله.) سیاسي داعیه به ضروري وي، چې

دغسې نارضايت ته ژوره پاملرنه وکړي، خو ضروري نه ده چې هغه به يې خلق کړي. د بورژوازي د ارزښتونو نه منل به دغسې شکلونه غوره کړي، لکه يو مړ پسه چې دوه ځايه کړل شي، يا ځان وړانی وي او مرگي دواگانې وخورلی شي. خو هغه داسې هم تخريبي تشدد ننداره ييزي استفادې، يا د نهيلستي ډلو جوړولو ته منتهي کېدلی شي. په باثباته ټولنو کې به دغه چلند په مکرر ډول خو اداره کېدونکې خواږدي وي. خو هغه وخت چې د اجتماعي ثبات بنسټ تهديد شي، هغه به بيا ډېر جدي شي او هيڅ ټولنه به باثباته نه وي، چې دايمي وزگار تيا پکې خورا ډېره وي، يا په نژادي نښتو سره ټوټه کېږي. نيشنلستي مبارز غورځنگونه يا د توطيه گرو افراطي حرکتونه د زړه تنگی لپاره ډېرې ښې مجراوې تهيه کوي، چې سره ترکیب شي، د هغو له انجذاب نه دفاع کېدلی نه شي.

نو که څه هم هڅونکې ده، چې يقين وشي چې څنگه بين المللي بورژوا ټولنه خپل نفوذ خپروي، يو لوی او با ثباته نړيوال نظم به ورو ورو رامینځ ته شي، مونږ به هوښيار نه اوسو چې هيله وکړو دغسې يو څه به پېښ شي. دا هغه څه و، چې نورمان انجل (Norman Angell) او نور په ۱۹۱۴ کې پرې معتقد وو. جنگ د کښالو هوارولو لپاره يوه وسيله وه چې د عقل خاوندان به بيا هيڅکله ورته لاس وانه چوي، خو افسوس چې دوی همدغسې وکړل. نو راحی چې مونږ لږ ترلږه هيله وکړو چې کانت پرحق و او دا چې هر هغه بل څه چې ممکن پېښ شي ((د تنور تخم)) به تل ژوندی وي.

(پای)

q j s \$ +

) j j s e k r

۱. لومړی نړی وال جنگ: له ۱۹۱۴ نه تر ۱۹۱۸ پورې د متحدو ځواکونو برتانیې، فرانسې، روسیې، جاپان او سربیا او د مرکزي ځواکونو جرمني، استریا-هنګري، عثماني امپراتوری او بلغاریې تر مینځ و. دوه مهم علتونه یې د جرمني استعماري تجویزونه او اروپایي کرکچونه وو، چې له دیپلوماتیکي اتحادیو، نیشنلستي پارونو - په خاص ډول په بالکانو تو کې ولاړ شوي وو. په لوېدیځې جبهې کې دواړه خواوې په دې فکر وې چې د شمېر لوړتوب به په پای کې غوڅه نتیجه ورکړي، د مېخانيکي دفاع له ډېروالي سره سره. ددغو ټولو نتیجه د خندقونو څلورکاله جنگ او د مرکزي ځواکونو ماتې شوه. جرمن تسلیم شو؛ د استریا-هنګري او عثماني امپراتوري تجزیه شوې. په روسیه کې هم د تزاری پاچايي له مینځ نه لاړه په دې ډول چې اول په فبرورۍ کې انقلاب وشو او بیا په اکتوبر کې بولشویکانو کودتا وکړه. په پای کې په نومبر کې د پاریس په کنفرانس کې متارکه وشوه او د سولې شرطونه تحمیل شول او په جرمني باندې د جنگ دغومره ډېر درانده جنګي تاوانونه کینودل شول چې هغه په پای کې د هټلر او نازیزم د هسکېدلو عامل شو. په جنگ کې لږترلږه لس ملیونه انسانان ووژل شول او شل ملیونه نور ټپي شول.

۲. دوهم نړی وال جنگ: د محور ځواکونو او متحدو ځواکونو تر مینځ په ۱۹۳۹ کې پیل او په ۱۹۴۵ کې د جاپان هیروشیما او ناګاساکی په ښارونو باندې د اټومي بمونو په استعمال سره ختم شو. د محور ځواکونه په اول کې د

هتلر په سروالي جرمني او د موسوليني په سروالي ایتالیا وه. متحد دولتونه برتانيه، فرانسه، د امریکې متحد دولتونه، برازیل، مکسیکو او شوروي اتحاد وو. ورو ورو په دواړو خواو کې د نړۍ نژدې ټول حکومتونه د جاپان په گډون شامل شول. هتلر چې په جرمني کې په ۱۹۳۳ کې په واک شوی و، په پټه جرمني وسله وال او په ۱۹۳۹ کې یې له شوروي اتحاد سره دغه تېري تړون لاسلیک کړ او بیایې د پولیند دالان په نامه سیمه ونيوله. پولیند د شوروي اتحاد او جرمني تر مینځ وویشل شو په دغې پېښې سره فرانسې او برتانیې چې تر دغه وخته یې له جرمني سره نرم چلند کاوه، له هغه وروسته یې ورسره د جنگ اعلان وکړ. شوروي اتحاد فنلیند او د بالتیک هېوادونه لاندې کړل. بل کال جرمني د ناروې، دنمارک، بلجیم او هالیند هېوادونه لاندې کړل او د فرانسې څلورمه برخه یې خپله کړه او په برتانیې باندې یې هوايي بمباري پیل کړه. په یو شمېر هېوادونو کې نازي پلوه حکومتونه په پښو ودرول شول. ایتالیې، البانیه، یوگوسلاویه او یونان یو په بل پسې ونيول. هتلر د ۱۹۴۱ کال په جون کې له شوروي اتحاد سره خپل تړون مات کړ او پرې وېې دانگل او ځواکونه یې د مسکو او لینن ګراد ښارونو ته نژدې شول. جاپان هم بې له دې چې د جنگ اعلان یې کړی وي، د ۱۹۴۱ کال په دسمبر کې د امریکې د هوايي ایالت پرل هاربر بمباري کړ. امریکا بیا د متحدو ځواکونو په پلوي هم په جنگ کې گډون وکړ. برما، ملایا، فلپاین او د هالیند غرب الهند ټاپو گانې د جاپان له خوا ونيولې شوې. په ۱۹۴۲ کې د متحدو ځواکونو لومړی متقابل یرغل وشو. امریکې په ارام سمندر کې لوپتیا تر لاسه کړه او په شمالي افریقا کې د جنرال رومل په قومندانۍ د جرمني یوه قوه مغلوبه شوه. د جرمني کوبښونه په ختیځې اروپا، استالین ګراداو گورسک کې سرته ونه رسېدل. د ۱۹۴۴ په جون کې متحدو ځواکونو په اروپا کې حملې وکړې او

جرمني تسلیم شو. دا وروسته له هغه وو، چې هتېر په برلین کې ځان وژلی و. په ارام سمندر کې جنگ لاهم کېده چې په پای کې د هیروشیما او ناگاسا ښارونو باندې د امریکې اټومي حملو هغه پای ته ورسوه.

په دغه جنگ کې اټکل پنځلس ملیون نظامیان ووژل شول چې په هغو کې د شوروي اتحاد دوه ملیون پناه غوښتونکي هم شامل دي. د ملکي کسانو تلفات اټکل پنځه دېرش ملیونه دی. په هغو کې د څلور او پنځه ملیونه تر مینځ یهودان هم راځي. دوی په خاصو کمپونو کې ټول کړل شوي وو. د شوروي اتحاد، ختیځ جرمني او ختیځې اروپا پناه غوښتونکي هم ملیونونو ته رسېږي. ددغه جنگیوه نتیجه تر ۱۹۸۹ پورې د جرمني ویش او په ټولو هغو هېوادنو باندې د شوروي اتحاد غلبه وه، چې روسیې په لومړي نړۍ وال جنگ کې له لاسه ورکړي وو، په همدغو هېوادونو کې د شوروي اتحاد تر حکم لاندې کمونستي رژیمونه هم په واک ورسول شول. په لیرې ختیځ کې د ملي غورځنگونو مقاومت د ختیځ - سهیل هېوادونو خپلواکي هم یقیني کړه. داسې هم دغه جنگ د هندوستان، پاکستان او د برما د خپلواکۍ غورځنگ پیاوړی او بریالی کړ لکه په افریقا کې چې یې د خپلواکۍ حرکت وهڅوه. شوروي اتحاد او د امریکې متحد دولتونه ددغه جنگ په نتیجه کې د نړۍ دوه عالمي - زبرځواکونه شول، خو د درې کلونو په بهیر کې د دوی د جنگ د وخت ملگرتوب له مینځ نه لاړ او هر یوه د وسله وال کېدلو په پروگرام باندې لنگر واچووه او په نړۍ کې د ساړه جنگ په نامه یو بل ډول جنگ پیل شو.

۳. توره تبه یا تورمرگ: دهغو وبا نوم دی، چې د ۱۳۴۸-۱۳۵۰ کلونو په بهیر کې په اروپا کې پیدا شوې وه. دغه وبا په اصل کې له ورگې نه تورو مرکانو او له هغو نه انسانانو ته وړل شوې وه. مشخص مکروب یې (Bacillus Pestis)

په نامه یادېده چې د ایتالیې له بندرونو څخه راولاړ شوي او له هغو ځایونو نه یې د سوداګرۍ کښتوته سرایت وکړ، چې په تور سمندرګي کې یې د سوداګرۍ مالونه وړل. د دغې وبا له امله په اوله دوره کې د اروپا د خلکو لږترلږه څلورمه برخه له مینځ څخه لاړه. انگلستان ته د ۱۳۴۸ کال په ژمي کې ورسېدله چې په وروستیو کلونو کې یې لږترلږه درېیمه برخه انګریزان له مینځ نه یووړل.

۴. په انگلستان کې د پاچا بنځی وکتوریا: ۱۹۳۷ - ۱۹۰۱ دوره ډېره یادېږي. د هغې په واکمنۍ کې په صنعتي ډګر کې ډېر پرمختګ وشو او سیاسي او اجتماعي تحولونه هم ډېر پکې پېښ شول. ادبي او سیاسي طرز هم پرمخ ولاړ. خو د پرځان اعتماد وکتوریایي ارزښتونه په عین حال کې له زیښناک، دوه مخي توب او امپریلستي غرور سره هم ملګری و.

۵. سوم Somme: په لومړي نړۍ وال جنگ کې د سوم جبهه چې د ۱۹۱۶ کال د جولایي له اول نه د نومبر تر ۱۸ مې نه پکې جنگ کېده، ډېر خونړی و. دغه جبهه له دې امله پرانیستل شوه چې په وردن (Verdun) باندې فشار لږ شي چې دهغه په دفاع کې د فرانسې پوځ نږدې له مینځ نه تللی و. نښتې نږدې تر شل میل نه اوږدې لیکې کې کېدلې، چې ښي اړخ ته یې د فرانسې پوځ او د جنگ غټ بار د انګریز پوځ په غاړه و. د جولایي په اوله برتانویان اوږه په اوږه له خندقونو نه ووتل او په دې ډول د جرمني ماشین گڼو ته ډېر ښه هدفونه شول. په هغه یوه ورځ کې دوه لکه برتانوي سرتېري ووژل شول. د متحدینو یو لږ حملو جرمنان شاتګ ته اړ کړل، په داسې حال کې چې دوی د شپږ لکه سرتېرو په تلفات سره د خټو یو سمندرګی وگاټه. دلته د لومړي ځل لپاره له ټانکونو نه کارواخیستلی شو؛ خو هغه په خټو کې ځای پرځای پاتې شول.

۶. يو-بوتس U-boats: يا داوبتل او اوبو لاندې كښتۍ: په دواړو نړۍ والو جنگونو كې د جرمني اوبتلونو د برتانيې د سوداگرۍ كښتيو ته غټ خطر وښه كړل، چې د اتلانتيك د پاسه يې جنگي څيزونه وړل. د هغو د حملو پر وړاندې په لومړي جنگ كې د نظامي ځواكونو په ټولگيو او په دوهم جنگ كې په رادار سره مقابله وشوه.

۷. د دېرش كلونو جنگ: هغه سياسي او مذهبي جنگ و، چې د ۱۶۱۸ د مۍ په ۲۳ مه پيل او ۱۶۴۸ د اكتوبر په ۲۴ مه پای ته ورسېد. دغه جنگ د استريا په پاچايۍ كې شروع شو او د جرمن سپېڅلې رومي امپراتورۍ ته سرایت وکړ. ډېر زر دنمارک، هسپانيه او سويډن هم پکې ښکېل شول. ددغه جنگ په پای كې د وستفالي تړون وشو، چې په هغه سره په جرمني كې زورواکې پاچايۍ هسکې شوې چې د هغو له امله کاتوليکي مذهبي - ضد حرکتونو ونه شو کولی پروتستاني غورځنگ له مينځ نه يوسي.

۸. د سيوال اعلاميه: له دوهم نړۍ وال جنگ نه وروسته دغه موضوع چې انسان په اوله درجه د طبيعت محصول دی، يا درونې په موقتي ډول د وروستي نظر په گټه شو. نازيانو د انسان د طبيعت په اړه بيالوجيکي ايډياگانې بې اعتباره کړې وې؛ خو ځنگه چې له اويانومې ليسيژې نه وروسته په سوسيالوجۍ، تکاملي ساهپوهنې او د سلوک وراثت پوهنه كې څېړونکي په ډېره اندازه په دې فکروو، چې زموږ ارثي عوامل (Genes) تر روزنې، پوهنې او کولتور نه ډېر زموږ په سلوک باندې اثر کوي، نورو ساينس پوهانو له ساينسي او داسې هم له سياسي اړخ نه ددغه نظر پر خلاف اوازونه جک کړل او استدلال يې وکړ چې د جنگ بيالوجيکي شرح د جنگ د لغوه کولو لپاره کونښبونه بې اثره کوي.

د ۱۹۸۰ په لسيزه کې ډيوډ اډمز (David Adams) دولزي پوهنتون سيکالوجيست وروسته له هغه چې خپل پوهنتون کې يې يوه سروې وکړه، چې په هغې کې هم، د جنگ بيالوجيکي عوامل تر روزنې نه مهم وگڼل شو، په دې فکر شو چې ددغه فکر پر خلاف عمومي مبارزه حتمي شوې ده. په ۱۹۸۶ کې ادمز له نولس نورو پوهانو سره، د ملگرو ملتونو تر څارنې لاندې، د هسپانيې په سيوال کې غونډه وکړه. دده ملگري ساينس پوهان، د عصبي ساينس، دوراثت ساينس او نورو ساحو کې متخصصان وو. هلته دوی په اتفاق سره دغې فيصلې ته ورسېدل چې:

۱. د ساينس له نظر نه غلطه ده چې وويل شي چې مونږ له خپلو حيواني تېرشويونه د جنگ کولو تمايل په ميراث خپل کړی دی.
 ۲. د ساينس له نظرنه غلطه ده چې وويل شي جنگ يا د تشدد بل هر ډول سلوک زمونږ په انساني طبيعت کې ځای پرځای شوی دی.
 ۳. د ساينس له نظر نه غلطه ده چې وويل شي چې انسان د تکامل په بهير کې يرغليز سلوک تر هر بل ډول سلوک نه ډېر غوره شوی دی.
 ۴. د ساينس له نظر نه غلطه ده چې وويل شي چې انسانان ((تشدد ناک دماغ)) لري.
 ۵. د ساينس له نظر نه غلطه ده چې وويل شي چې د جنگ علت په ((انسباق Instinct)) يا بل کوم واحد محرک کې پروت دی.
- دغه څرگندونه په پای کې وايي چې ((بيالوجي انسان په جنگ نه محکوموي او دا چې بشریت د بيالوجۍ بدلیدني فکر (Pessimism) له مريي توب نه ازادېدلی شي... همدغه انساني نوع چې جنگ يې اختراع کړی، د سولې

راوستلو ظرفیت هم لری او ددغه کار مسولیت زمونږ په غاړه دی.)) یونسکو د ملگرو ملتونو د پوهني، ساينسي او کولتوري موسسې د دغې څرگندونې ملاتړ وکړ او د امریکې د انټروپولوژیکې ټولنې، د امریکې د سیکالوجیکي موسسې په گډون ډېرو نورو موسسو دهغې تایید وکړ. (جان هورگن، د جنگ پای، د مک سویني بوکس خپرونه، سانفرانسسکو، ۲۰۱۲ مخ ۳۰)

۹. اجتماعي ډارونزم: دغه اصطلاح تر ۱۸۸۰ پورې په امریکا او اروپا کې عامه نه وه؛ خو له هغه نه وروسته او هغه هم نزدې په نه تغیرېدونکي ډول په سپکه په دې ډول ډېره یادېدلې چې د ډارون د نظر له مخې طبيعي تکامل په دې مانا دی چې پیاوړې ټولنې، ناتوانې ټولنې له مینځ څخه وړي. اجتماعي ډارونزم له نازم یا جرمني فاشزم نه وروسته پوره بې اعتباره ښکاره شوه. سره له دې هم ځینو هغه په سوسیالوجی، یا ټولنپوهنې کې بیا بیا یادوه؛ خو استعمالیې لانجمن و. نیو- اجتماعي ډارونزم یا نوی اجتماعي ډارونزم د نوي وراثت پوهنې پر بنسټ په دې فکر دی چې کوم هغه ډارونزم چې د ۱۸۹۰ لسيزې او ۱۹۳۰ لسيزې تر مینځ یادېده د نژادي لوړ توب یا د نسل د اصلاح په مفهوم نه و، چې د هغه له مخې د انسانانو یوه برخه تر نورو څخه له ارثي نظر څخه لوړه ده، یا چې دا مطلوبه او ممکنه ده چې له ډېرو ښو او پیاوړو میندو او پلرونو څخه په استثنايي ډول ښه او پیاوړی نسل پیدا شي.

په معقول او متوافق ډول ددغې اصطلاح د استعمال لپاره یوه ستونزه داده چې د طبيعي انتخاب بیالوجي او د ((د ډېر پیاوړي د ژوندي پاتې کېدلو)) نظر ته ژمن توب د سوسیالوجیکې طریقې یا دسیاسي دوکتورین لپاره یو متحد شکل یا فورم نه شته. یو اجتماعي ډارونزم پال به د لیسه فرد (عمل آزادي Faire-Laissez) مدافع کېدلی شي، لکه هسې چې په دولتي

سوشلزم معتقد کېدلی شي. ډېرو نوميالیو سوچوالو، چې د اجتماعي ډارونزم تاپه پرې په آسانه لگول کېدله، ډارون د بیالوجی له موندنو او طریقونه دباندي په خپلواک ډول دلیلونه وړاندې او تثبیت کړل. د بېلگې په ډول سپنسر (Spencer) او سمندر (Sumner) له دغو کسانو څخه وو، په داسې حال کې چې یو یې د لامارک او وروستی یې د مالتوس ټینګ پلوی و. ددغو ټولو په نظر کې نیولو سره ښایي په یاد ولرل شي، چې د ((اجتماعي ډارونزم)) اصطلاح محض په تبلیغي او ایډیالوجیکي مفهوم سره او هغه هم د یوې لنډې مودې لپاره استعمال شوې ده.

۱۰. کانفوسیوس (Confucius): د هغې فلسفې او ژوند لار ایستونکی و، چې له زېږدي ۱۲۴ نه یې تر ۱۹۰۶ پورې د چینایانو په ژوند اغیزه لرلې ده. ده له مخزېږدي ۵۵۱ څخه تر ۴۷۹ پورې په چین کې ژوند کړی و. د ده فلسفه وروسته په جاپان، کوریا او ویتنام کې هم خپره شوه. خو دهغه خپله لیکنه چې ناڅرګنده وه، د نورو له خوا تعبیر او تفسیر شوې ده. لیکنه یې د شخصي اخلاقي اصلاح په اړه ښکاري، خو دغه شخصي سمون له سیاسي نظرنه خاص اهمیت لري. دده په نظر هغه پوهه پوهه نه ده چې په عمل کې تطبیق نه شي او دا چې که پوهه له ارزښتونو سره تړاو ونه لري، بې گټې وي او دا چې دځان تکامل هغه وخت ممکن وي، چې په ټولنیزو چارو کې گډون وشي او یوازې منور کسان او پوهان د دولت هسکېدنه او نسکورېدنه شرح کولی او په اړه یې وړاندوینه کولی شي. د منور پوه مقصد باید خدمت وي او په خدمت کولو سره وي چې دی نه یوازې دخپل ځان استازیتوب کوي د پوهانو د ټولیز عقل استازیتوب هم کوي. د کانفوسیوس په نظر د انسان طبیعت د تکامل وړ دی او دا چې تکامل په دوه اړخیزتوب سره ممکن کېږي؛ عدالت به له عدالت سره

ځواب شي. اجتماعي کېدل له کورنۍ نه شروع کېږي. ښه تنظيمه شوې کورنۍ چې ماشوم پکې له مينې، عقلاني انضباط او دوه اړخيز مسوليت نه بهره من شوی وي، د ښه کولو خیر رسولو سرچينه وي. د هغه په نظر ډېره ستره ښېگڼه تقوا پالنه مينه ده، چې د ټولې کورنۍ اړیکې په غېږ کې نیسي. دغه فکر د چین په ټولنې کې د کمونستي انقلاب سره سره ژورې رېښې غزولې دي. د ۱۹۸۰ په لسيزې کې ډېرو په يوې سروې کې ښکاره کړه، چې د تقوا پالې مينې نه شته توب دټولنې ستره بدي ده. ټولنه په لوړه درجه کورنۍ ده او کانفوسیوس ويل چې لويان يې وړوته هغومره غټ مسوليت لري لکه واړه يې چې د لويانو پروراندې لري. د ده په نظر يوازې د دوه اړخيزو اړیکو په لړۍ سره حقونه او وظيفي رامینځ ته کېدلی شي. د هان کورنۍ (مخزېږدې ۲۰۲- زېږدي ۲۲۰) لومړنیو واکمنود کانفوسیوس تعليمات رسمي او دولتي وگرزول، خو دغه بری سطحی و. دسوي (sui له زېږدې ۵۸۱ نه تر ۶۱۸ پورې) واکمنې کورنۍ هغه کسان په دولت کې په چارو گمارل چې د کانفوسیوس د ښوونو په آزمويڼې کې بريالی کېدل.

۱۱. سوله پالنه (Pacifism): هغه عقیده ده چې وايي په انساني او بين المللي کشالو کې له زور او تشدد نه کار اخيستل ناسم کار دی. دغه فکر په بوديزم کانفوسیوسيزم او د لومړۍ دورې په عيسويت کې موجود و. دغه کلمه د شلمې پېړۍ په اوله کې وايستل شوه، په دغه مفهوم چې ټولې بين المللي کشالې بايد په مينځکړتوب سره ه واري شي، په داسې حال کې چې د مدني نافرمانۍ (Civil Disobedience) کلمه په نولسمې پېړۍ کې د يوه امريکايي ليکوال، هنري تورو (Henry Thoreau) له خوا ايستل شوې او هغه په دغسې نافرمانۍ کولو سره بنديشوی هم و. په لومړي نړۍ وال جنگ کې هم ځينو له

گډون کولو نه ډډه وکړه او له امله يې هم بندي شول. د جنگ ضد غورځنگ له دوهم نړۍ وال جنگ او په خاص ډول د اتومي بمونو له استعمال نه وروسته پياوړی شو. مهاتما گاندي په هندوستان، برتراندرسل په انگلستان او مارتن لوتر کنگ په امريکې کې ددغه غورځنگ نوميالي مخکښان وو. خان غفارخان مشهور په پاچا خان په پښتونخوا کې ددغه غورځنگ يو لوی محرک و. اقبال وزيری د هغه په اړه يو کتاب خپور کړی، په نامه د پاچان خان اندونو او مبارزې ته يوه کتنه.

۱۲. رنسانس د بېرته ژوندی کېدلو په مفهوم: د رنسانس کلمه د لومړي ځل لپاره په ۱۵۵۰ کې واسه ري (Vasari) وايستله چې هنر او ادب د بيا احيا موضوع چې په څوارلسمې پېړۍ کې په ايټالې کې پيل شوې وه، ياده کړې. په ۱۸۶۰ کې د سويس تاريخپوه جکوب برچاردت (Jacob Burckhardt) په اثر په ايټاليا کې د رنسانس مدنيت په خپرېدلو سره عام شو. اوس دغه اصطلاح يوازې د هنر او ادب د بېرته احيا لپاره نه، بلکې د ذهنيت ټول هغه تغير ته هم راجع کېږي چې په ساينس اقتصاد او داسې هم په فلسفې باندې يې اثر وکړ.

رنسانس د سوداگرۍ طبقې له هسکېدلو نه راولاړ شو چې د اقتصادي چارو په اړه يې چې فرد پالنې او انسان پالنې ته منتهي شو، د فريت سلوکونو ته انکشاف ورکړ. سوداگران د هنرونو حاميان شول او دغه انکشاف د دې لامل شو، چې په هغه کې نوي قضاوتونه او بصيرتونه رامېنځ ته شي، چې هغه لکه پخوا په کليسا متکي نه وو، له هغه وروسته هنر دېته ځانگړی شو، چې دهغه روزنه وکړي او انسان وپالي او لوړ کړي. د رنسانس هنروغوبنل چې انسانان خوښ کړي، دغسې آزادي د نوي ساينس او ټکنالوجۍ د هسکېدنې لامل شو.

رنسانس د غرب پوهانو له فلسفې، ساينس او د رياضي له علم نه راووت چې هغوی دمخه د يونان له کولتورنه خپل کړی و، خو عربانو له يوناني هنر او ادبياتو سره لږه علاقمندي ښوولې وه. ددې لپاره د بيزانس يا شرقي روم کولتور مطالعه شو. يوناني پوهان د قسطنطنيې له سقوط نه وروسته ايټالې ته تښتېدلي وو. د دوی ليکنو ديوناني روحيې د پوره درک کولو لپاره ډگر برابر کړ، چې په پراخه اندازه ژباړل شوي او خپاره شوي وو او د چاپ په ماشينونو سره چې نوي رواج شوې وو، د عامه استفادې وړ گرځېدلي وو. د لاتيني ليکوالو له آثارو څخه د روم د انسان پالنې (Humanism) او شکمنې څخه هم بصيرتونه ترلاسه شوي وو.

د رنسانس په لومړۍ دوره کې له اټکل ۱۴۰۰ نه ۱۵۰۰ پورې لويو هنرمندانو د اناټومي، هنري آثارو او نظرونو له مسايلو سره علاقمني ښووله او دراتلونکو دورو لپاره يې د انځورگرۍ بنسټونه کېښودل. د لوړ رنسانس دوره (اټکل ۱۵۰۰ تر ۱۵۲۷) يو سوچه، انډوليز او کلاسيکه همغږي ترلاسه شوه او ځينو هنرمنو هغه تخنيکونه چې دمخه زده شوي وو، د استادۍ درجې ته ورسول. په دغې لنډې دورې کې د ميکالانجيلو (Michelangelo) لومړني اثار او د ليوناردو (Leonardo) ډېر اثار او د رافايل (Raphael) ټول رومي اثار توليد شول. دغه رنسانس دوخت په تېرېدلو سره په فرانسې، هسپانيې، جرمني او شمالي اروپا باندې اثر وکړ.

۱۳. کارل فان کلاز وټز (Carl von Clausewitz): په نظر چې ((جنگ په نورو وسيلو سره د سياست دوام دی)) جان هورگان، د جنگ پای په نامه اثر ليکوال وايي چې ددغه نظر له مخې ((....جنگيو عقلي اجتماعي کونښن دي؛ (او) دولتونه او نورې موسسې د يوې وسيلې په توگه جنگونه کوي، د يوې موخې لپاره لکه مصنويت او شتمني.)) خو د عصري دورې توپاني جنگونو په ډاگه کړې،

چې جنگ څنگه په خپله ديوې موخې په شان کېږي، چې د دولتونو، مشرانو، يا خلکو له معقولو گټو له پولو څخه پوره اوږي. د جنگ بېخايتوب د بشريت په مرگوني اختراع، هستوي وسلو کې نغښتي دي، چې نه يوازې د هغو جوړوونکي ترې په مخکه باندې ژوند هم ترې. تاريخپوه جان کيگن هم د انسان پوهه مارگریت - مييد په شان جنگي وه کولتوري پېښه گڼي. دی دا هم وايي چې جنگ په اصل کې د انسان له طبيعت خوارې، يا مذهبي يا اتنيکي ويشونو څخه نه بلکې ((په خپله د جنگ له موسسې نه راولاړېږي.)) (جان هورگن، د جنگ پای، مک سويني بوکس، سانفرانسسکو، ۲۰۱۲، ۱۰۸) د کلاوتز د نظر له مخې جنگ د سياست يوه برخه ده او چې سياست د انساني ژوند يو حتمي جز وي جنگ هم د ملتونو په مينځ کې يوه تلپاتې حادثه او په خپل سرقوه کېږي او له کنترول نه وځي. يو غټ مثال يې لومړنۍ نړۍ وال جنگ و، چې واکمنو فکر کاوه هغه به ډېر لنډ وي خو هغه څلور کاله اوږد شو. د شوروي واکمن برثيرنيف هم په دې فکر و، چې د هغه افغان جنگ به په څو اونیو يا مياشتو کې ختم وي؛ خو هغه څه باندې نهه کاله ونيول.

۱۴. د ملتونو ليگ: دغه ليگ له لومړينې وال جنگ نه وروسته جوړ شو په ۱۹۱۹ کې له هغه نه مقصد داو چې په مينځکړتوب سره د بين المللي کشالو په هوارولو سره سوله خوندي شي اوله جنگ نه مخنيوی وشي. يو شمېر سياستوالو د امريکې ولسمشر دودروولسن په گډون په دې اړه کونښبونه کړي وو. دغه موضوع د ولسن په څوارلس ټکو يا وړانديزونو کې هم نيول شوې وه. د ليگ بنسټيز قانون په ۲۶ مادو کې د پاریس د سولې په کنفرانس کې منل شوی او په هغو تړونونو کې ځای شوی و، چې خپل غړي يې مکلف گڼل چې د يوه بل د خاورې او خپلواکۍ درناوی وکړي او پر وړاندې يې د تېري دفع وکړي. کشالې

باید لیگ ته د منځګړیتوب لپاره وړاندې شي او که هغه په سولې سره په نهو میاشتو کې هوارې نه شوې، ملتونه له قوې نه کار اخیستلی شي.

د ژنیو ښار دلیگ منځی غوره شو. شورا یې له پنځلس غړو نه جوړه وه او په کال کې یې درې ځله او عمومي اسامبلۍ یې په کال کې یو ځل غونډه کوله. د شورا درې غړي- برتانیه شوروي اتحاد او فرانسه دایمي وو. فیصلې په اتفاق سره وې خو دلیگ تاریخ ښه ثابت نه شو. د امریکې کانګرس د وارسا تړون ونه منه. په دې ډول امریکې که څه هم د لیگ وړاندیز کړی و، غړی یې نه شو. څه وخت چې امریکا او لیگ په هتله اعتراض وکړ، هغه دلیگ له دغې نیمګړتیا څخه گټه پورته کړه؛ خو لیگ د قیمومیت په موضوع کې په بالقاناتو او جنوبي امریکې کې د ډیپلوماسۍ له لارې یو څه بری تر لاسه کړ؛ خو د لیگ اساسي نیمګړتیا د بین المللي وسله وال پوځ نه لرل وو، چې په خپل سر او تېري کوونکي حکومتونه اړ کولی وشي. یوازې تحریمات اغیزمن کېدلی نه شو او چې په ۱۹۳۶ کې په حبشستان باندې د ایټالیا د یرغل پر وړاندې څه کولی ونه شو، اعتبار یې پوره له لاسه ورکړ. داسې هم لیگ ونه شو کولی د دوه هېوادونو د یرغل مخه ونیسي په ۱۹۳۱ کې په چین باندې د جاپان او په ۱۹۳۹ کې په فنلیند باندې د شوروي اتحاد. د هغه درې غړي ترېنه ووتل: برازیل په ۱۹۲۶، جاپان په ۱۹۳۳ او ایټالیا په ۱۹۳۷ کې جرمن یې د ۱۹۲۶ او ۱۹۳۳ تر مینځ او شوروي اتحاد یې یوازې د ۱۹۳۴ او ۱۹۴۶ تر مینځ غړي وو. د ۱۹۳۰ لسيزې په وروستيو کلونو کې لویو دولتونو د لیگ پروانه کوله. د دوهم نړۍ وال جنگ په بهیر کې لیگ غیر سیاسي وظیفې تر سره کولې او د ۱۹۴۶ په اړېل کې یې خپل مسوولیتونه د ملګرو ملتونو موسسې ته وسپارلې.

۱۵. د کیلاگ — بریند ترون: دغه ترون په رسمي ډول د جنگ د رد ترون دی، چې په ۱۹۲۷ کې د فرانسی دبانډنیو چارو وزیر بریند د امریکې دبانډنیو چارو وزیر کیلاگ ته وړاندیز وکړ، چې امریکا او فرانسه باید د جنگ پر ضد یو رسمي مثال شي او په سولې سره د کشالو د هوارولو لپاره اراده ښکاره کړي. د کیلاگ په کونښن سره د ۱۹۲۸ کل د اگست په ۲۸ مه د بلجیم، چکوسلواکیې، فرانسی، جرمني، ایټالیې، جاپان، پولیند او امریکې استازو په پاریس کې غونډه وکړه او دغه پکت یې لاسلیک کړ. وروسته شپږ پنځوس نورو هېوادونو د شوروي اتحاد په گډون هم دهغه ملاتړ وکړ؛ خو دغه پکت د متجاوزانو پر وړاندې کوم تجویز نه لاره او په ۱۹۳۰ لسیزې کې بین المللي کړکیچ هغه پوره شند کړ.

۱۶. د ملگرو ملتونو دغه موسسه: د ۱۹۴۵ کل د اپرېل ۱۵ مه د جون تر ۲۶ پورې په سانفرانسسکو کې دهغو پنځوس هېوادونو استازو جوړه کړه، چې په دوهم نړۍ وال جنگ کې د جرمني اومتحدانو پر وړاندې جنگېدلي وو. دغه اصطلاح د لومړني ځل لپاره متحدو ځواکونو د ۱۹۴۲ کال په جنورۍ کې ایستلې او ویلي یې وو، چې له دوی نه هیڅ یو باید په ځانگړي ډول دمحور له ځواکونو سره سوله ونه کړي. په ۱۹۴۳ کې د چین، برتانیې، امریکې او شوروي اتحاد استازو په دې اړه د یوې بین المللي موسسې فکر وړاندې کړ. په دې اړه بل کال ۱۹۴۴ واشنگتن ته په نزدې یوه ښار گوتې کې او په ۱۹۴۵ کې په یالتا کې د برتانیې امریکې متحدو دولتونو او شوروي اتحاد سرانو پرې بحث وکړ، تر څو د همدغه کل په جون کې په سانفرانسسکو کې د ملگرو ملتونو موسسې په نامه دغه موسسه جوړه شوه.

اوس دغه موسسه ۱۹۴ غړي لري؛ یو منشور لري، په دغه مقصد چې بي المللي سوله او کراري خوندي کړي، اقتصادي، اجتماعي او سیاسي کشالې د بي

المللي همکارۍ له لارې هوارې کړې او د بشري حقونو درناوی تشویق کړې. ددغې موسسې منځی د نیویارک ښار دی او په رسمي ډول د سره برابرو خپلواکو دولتونو غړیتوب لري. لوی اداري امر یې عمومي منشي یا سکرتر جنرال دی. د سولې او ثبات ساتنه د هغې د امنیت د شورا مسوولیت دی، چې له پنځو دایمي غړو برتانیه، فرانسه، چین، امریکا او شوروي اتحاد (اوس روسیه) او پنځلس موقتي غړو نه جوړه ده. عمومي اسامبله یې د ټولو غړو په ګډون په کښالو بحث کویاو غړي یې سره برابر حقونه لري. دغه اسامبله پرېکړې کوي او د عمومي منشي راپورونه اوري. تر اوسه یې یو لړ بین المللي کښالې هوارې کړې دي، چې پر افغانستان باندې د شوروي اتحاد د یرغل نه راپیدا کښالې هوارول یې وروستی مثال دی.

ملګري ملتونه تر لیګ نه ډېر اغیزناک ثابت شوي دي. غټ دلیل یې دامینيتي شورا لرل دي، چې د سولې د خوندي کولو لپاره او داسې هم د تېري کوونکي هېواد پر وړاندې وسله وال پوځ ورکوي. غړو هېوادونو یې دغه ژمنتوب منلی دی.

۱۷. ډی-ډی D-Day: د هغې بریالی نظامي عملیې شفري نوم دی، چې د ۱۹۴۴ کال د جون په ۶ مه د اوورلارډ اپریشن (Operation Overlord) په نامه د نورماندي په ساحل کې پرې پیل وشو. په دوهم نړۍ وال جنگ کې دغه عملیات د سمندري حملو تر ټولو ستره حمله وه. د کانادا او برتانیې درې فرقي سرتېري او د امریکې دوه فرقي ددغه ساحل په اوږدو کې په بېلو بېلو ځایونو کې پیاده شوې. د اوماها په نامه ۲۴ میل اوږده او ۴ میل ژور ساحل کې له یوه هیبتناک جنگ نه وروسته، چې لس زره سرتېري پکې ووژل شول، د شپې پر مهال دغه قوه پرځای شوه، چې هغه اول د جرمني له کنترول نه د فرانسې د

آزادی او ورپسې په اروپا کې د جرمني د ماتېدو لپاره مقدمه شوه اوس غټ او غوڅ بری هر چیرې په دغه نامه یادېږي.

۱۸. سامورای: دغه اصطلاح د فیوډالي جاپان جنګي طبقې لپاره په کارېدله، چې په نهمې اولسمې پېړۍ کې د جاپان په ولایتونو کې هسکه شوې وه. (په آسیا کې یوازې جاپاني فیوډالیزم له اروپایي فیوډالیزم سره سرخوري). د سامورای غړو په معمولي ډول په محلي ارستوکراسۍ پورې اړه لرله. د جاپان د ټوکوګاوا (Tokugawa) په دوره کې (۱۸۶۷-۱۶۰۳) د سامورای طبقې د یوې لړۍ یا مرتبه دارۍ بڼه وموندله له پاس نه ښکته له ډېرو وړو څانګو سره په دغه وخت کې دغه طبقه میراثي شوه او په سر کې یې شوګن (Shogun) دیميوس (Daimyos) او کاروس (Karos) یا دمجلس لویان وو. په دغه حال کې هم د جاپان پاچا پرځای و او شوګنانو ورته اطاعت کاوه. د سامورای طبقه له اولسمې پېړۍ نه وروسته ورو ورو نظر دېته چې نظامیان وي، پوهان شول، خو دوی خپلې جنګي ضابطې او بادارانو یا لارډانو ته وفا له لاسه ورنکړه. په ۱۸۶۸ کې دغه طبقه لغوه شوه او د میجی یا منوري کورنۍ واکمنه شوه؛ خو سامورای لا هم په حکومت، پولیس او پوځ کې نفوذ لاره. د میجی یا منوري کورنۍ په واکمن کېدلو سره جاپان په نوي کېدلو شروع وکړه: نظام یې د اساسي قانون پر بنسټ اصلاح کړ، پوهنه یې عامه کړه او اقتصاد یې قوي کړ. ددغې کورنۍ په واکمن کېدلو سره هغه وخت په افغانستان کې امیر شېر علي خان په خپلې دوهمې واکمنۍ کې د نظام په یو ډول عصري کولو پیل وکړ؛ خو هغه د هند برتانوي حکومت په خپل دوهمي یرغل سره له مینځ نه یووړ.

۱۹. سور جنګ: سور جنګ یا د ۱۹۴۶ او ۱۹۸۹ کلونو تر مینځ د بین المللي کرکېچ دوره. شوروي اتحاد، برتانیه او د امریکې متحد دولتونه له ۱۹۴۱ نه تر

۱۹۴۵ پورې سره ملګري وو؛ خو دوی پخوا له دې چې جرمني وويشل شي د جرمني او ختيځې اروپا د راتلونکي په اړه سره مخالف شوي وو، په يالتا او پوتسدام کې د لويو هېوادونو د سرانو په غونډو سره ځينې توافقونه تر لاسه شوي وو؛ خو څنگه چې کمونستي حکومتونو په ختيځې اروپا کې قدرتونه غصب کړي وو او يونان او ترکيه تر خطر لاندې شول، لوبديځ ځواکونه وويرېدل. له ۱۹۴۶ نه وروسته د ساړه جنگ اصطلاح، د اټومي تاوده جنگ پر خلاف، په عامه رسنيو کې ډېره يادېدله. امريکا اول داسې ګڼله چې د جنگ په ختم سره اروپا ته د هغې ژمنتوب هم ختم شوی دی؛ خو بيا يې له ۱۹۴۷ نه وروسته عالمي رول په غاړه واخيست او د ترومن دکتورين او د مارشال پلان يې په کار واچوه، چې اقتصادونه پراخ او وهڅوي او چې چيرته اړين شي پوځي مرسته دازادو ولسونو په ملاتړ وکړي. په کال ۱۹۴۹ کې يې د شمالي اتلانتيک نظامي اتحاديه يا ناټو د شوروي اتحاد د احتمالي يرغل پروړاندې جوړه کړه. د هغې پروړاندې کمونستي بلاک په ۱۹۴۹ کې د کميکان (Comecon) يا د دوه اړخيزې اقتصادي مرستې په نامه موسسه جوړه کړه او چې لوبديځ جرمني په ۱۹۵۵ کې په ناټو کې ګډون وکړ، کمونستي بلاک د وارسا په نامه نظامي پکت رامينځ ته کړ. په راتلونکو لسيزو کې سوېر جنگ په ټولې نړۍ کې خپور شو؛ خو دنړۍ په نورو کمونستي ګوندونو باندې د شوروي اتحاد کنترول يقيني نه و. امريکې د شوروي اتحاد د محاط کولو لپاره په ارام سمندر، سهيل-ختيځې آسيا او منځني ختيځ کې هم يو لړ نظامي پکتونه جوړ کړل. په نړۍ کې يو لړ کشالي هم پيدا شوې، چې ټولې يې د ساړه جنگ برخه شمېرل کېدلې، لکه په کوريا، هندوچين، هنگري او د کيوبا د توغنديو بحران او د ويتنام جنگ. په همدغه مهال کې د ديتانت ياد کړ کيچ د لږولو لپاره هم کونسينونه وشول، لکه د راپاسکي (Rapacki) پلان په ۱۹۵۵

کې او وروسته د شوروي اتحاد د کمونستي گوند شلم کانگرس ته د نکیتا خروشيحف وينا. د ۱۹۵۰ لسيزې نه وروسته د هستوي وسلو مسابقه تر يوه حده په ۱۹۶۹-۱۹۷۹ کلونو کې د سالت (Salt) يا دستراتيجيکي وسلو د تحديد په تړونونو په خبرو سره يو څه نرمه شوه. په ۱۹۷۵ کې د هلسنکي په کنفرانس سره د سولې هيله را وتوکېده؛ خو په ۱۹۷۹ کې په افغانستان باندې د شوروي اتحاد په وسله وال يرغل سره کړکيچ بېرته شديد شو. له هغه وروسته و، چې په اروپا کې يو شمېر هستوي توغندي ځای پر ځای شول. د ۱۹۸۰ په لومړيو کې د امريکې د کروز توغنديو ځای پر ځای کولو او د ستراتيژيکې دفاع نوښت، چې د ستورو جنگ په نامه يادېده، کړکيچ نور هم ډېر کړ؛ خوله ۱۹۸۵ نه وروسته په اروپا کې د جنگ تهديد نه حس کيده او په ۱۹۸۸ کې د منځني واټن هستوي توغنديو د لاسليک له مينځ نه وړلو توافق ليک د امريکې ولسمشر ريگن او د شوروي اتحاد مشر گوريا چوف ترمينځ لاسليک شو. د ۱۹۸۹ کال په بهير کې لوېديځ هېوادونه په دې فکر شول چې شوروي اتحاد د کړکيچ د کمولو په مقصد خپلو وړانديزونو ته رښتين دی، د بدلون غورځنگ مخ په پياوړتوب شو. د همدغې کال په فبرورۍ کې شوروي اتحاد خپل پوځ له افغانستان څخه وايست او په ناکرارو هېوادونو لکه انګولا او نکاراګوا کې ارامي هم شوني شوه. په ډسمبر کې ولسمشر بوش او گورباچوف په مالټا کې سره غونډه وکړه اوسوړ جنگ يې په رسمي ډول ختم اعلام کړ. تر دغه وخت د وارسا د پکت کمونستي رجيمنه پوپه بل پسې نسکورېدل او د برلين دېوال هم نړول شوی و.

$$m + r \quad i , \quad r \quad \text{Ⓚ} + r$$

1. د تنور دوره: د اتلسمې پېړۍ په اروپا کې هغه پراخ فلسفي غورځنګونه چې د انسان عقل يې مهم ګاڼه او عقل - ضد سياسي او مذهبي تمرینونه يې ردول. دغه حرکت په فرانسې کې په خاص ډول مهم و. نور شکلونه يې په جرمني، اسکاټ لينډ او امريکې کې ښکاره شول. په نورې اروپا کې هم داسې کسان وو، چې ددغه حرکت غړي ومنل شول، که څه هم د دوی ترمينځ توپيرونه وو.

تنور دځان وپښ توب بين المللي او په خاص ډول اروپايي غورځنګ و. اروپا زياتره د يوه ځانګړي هېواد په څېر ګڼل کېده، دغسې هېواد چې په بېلو ولايتونو ويشل شوي؛ خو له ګډ فکري طرز، ګډو ارزښتونو او ګډې ژبې فرانسوي سره چې د منځنيو پېړيو د لاتيني ژبې ځای يې نيولی و. د تنور دورې په سوچوالو کې په پرمختګ باندې عقیده عامه وه؛ خو پرمختګ داسې نه ګڼل کېده چې په خپله به واقعي شي. دوی پوهېدل چې د هغه لپاره بايد کاروشي. د مدنيت (Civilization) کلمه د هغې له عصري اهميت او ارزښتونو سره ممکن د لومړي ځل لپاره د ميرابو (Mirabeau) له خوا په ۱۷۵۷ کې په کار اچول شوي وي. ميرابو د فرانسې انقلاب لومړنی انقلابي شخص و. د تنور دورې د فکرونو سرچينې د اولسمې پېړۍ د متفکرانو په اثارو کې موندل کېدلی شي، لکه تاماس هابس، ايمانويل کانت، جان لاک او نيوتن. دوی د تنور دورې له وروستيو سوچ والو او پلويانو نه ډېر نوښتګروو او دا دوی وو، چې هغو ته يې په علم پوهنې، سيکالوجی، طبيعي ساينس او ټولنپوهنې کې اساسي بصيرتونه او ګټې وړاندې کړې. د انگلستان له ۱۶۸۸ انقلاب نه وروسته چې د سياسي بدلون لپاره

یې نوی سرمشق تمهیه کړې، دهغه د لبرل پلویانو فکرونو په اروپا کې د اتلسمې پېړۍ داوولې نیمايي لپاره د مباحثو یوه نوې دوره پرانیستله. د اتلسمې پېړۍ په مینځ کې د سوچونو او اندونو انفلاق پېښ شو، په تېره د مانتسکیو په روح القوانیناو د دایرة المعارف لومړي ټوک په خپرېدلو او د نورو لیکوالو په اثرونو سره.

د فرانسې د تنور سوچ والان په ډېرو ساحو کې په یوه نظر نه وو، خوټولو یو ځانگړی نظام یا منبع د علم بنسټ په توگه رد کړ. د هغه پر ځای دوی عقلي اصالت یا عقل پالنه (Rationalism) چې دمخه ورته انکشاف ورکړل شوی، ومانه چې که هغه د تعلیل (Deduction) یا تجربې اصل (Empiricism) په بڼه وي. ددې مانا په اتومات ډول د مذهب نفی نه وه او په دې اړه ډول ډول موقفونه غوره شول، لکه اتييزم (Atheism)، ډيبرم (Deism)، د پروټسټانزم ډول ډول شکلونه او کاتولیکیت (Catholicism)؛ خو په عمل کې هغه د کلیسا او دهغه د مقررودو، د علم د سرچینې په توگه. د هغو پر ځای ومنل شوه چې فرد د خپل عقل نه په استفادې سره پوهې او واقعیت ته رسېدلی شي. ددغه نظر ډېر ښه مثال دډیدرو (Didero) دایرة المعارف و، چې پکې ویل شوي وو، چې ټول موجود علم په آسانه او د عامې پوهې په شکل وړاندې کېږي. له دغه چلند څخه په هرې ځانگې کې کار اخیستل کېده، نه یوازې د انسان د طبیعت، مذهب او سیاست په اړه بلکې په طبیعي ساینسونو، قانون او هنرونو کې او حتی په عملي ساحو کې هم. فلسفه په تېره میتافزیکي څانگه یې مخ په ځورې شوه. دتنور دورې فکرونو د فرانسې او د امریکې په انقلابونو اثر درلود.

2. فلاسوفان (philosophes): د فرانسې انقلاب نه د مخه فرانسوي

سوچوالان په دغه نامه یاد شوي دي لکه مانتسکیو، ولټیر، روسو، کاندورسي او

دیدرو. د دوی د فکرونو جوهر د انسان د عقلي قوت مهم گڼل وو، چې د هغه له مخې غیر عقلي امتیازونه او د ناوړه دودونو او استفادې تر انتقاد لاندې ونيولی شوې. د محافظه کارو یا ساتنپالو په فکر د فرانسې انقلاب د همدغو فلاسوفانو د آثارو تاثیر و. د فلاسوفان نوم همدغو سوچوالوته راجع کېږي، چې دا د فیلسوفانو له عمومي نوم څخه جلا دي.

3. د وستفالي تړون: وستفاليه د پخواني پروس (Prussia) یو ایالت و، چې له ۱۹۴۵ نه وروسته د جرمني برخه شوه. هلته په ۱۶۴۸ کې د فرانسې، سویډن او دروم سپېڅلې امپراتورۍ تر مینځ د دېرش کلونو جنگ نه وروسته یو تړون وشو، چې د وستفالي سولې په نامه یادېږي.

4. فزیوکراتان: په اتلسمې پېړۍ کې د فرانسې اقتصادپوهان – ډو پانت د دي نیمورس (Du Pont de Nemours) تورگو، کیوزني او میرابو وو. دوی د هغه وخت د عمومي فکر له مخې د طبیعت سخاوت او دانسان ښه توب د هغه په طبیعي حالت کې لیده. فکر یې کاوه چې حکومت دې له طبیعت سره توافق وکړي، په دې شرط چې خلک دیوه بل په آزادۍ کې مداخله ونه کړي او افراد په خپل حال پرېږدي. لېونیان، مجرمان او انحصارچیان باید له مینځ نه یووړل شي؛ خو له بلې خوا لیسې فرد یا د عمل آزادې په اقتصادي چارو کې باید غلبه ولري. له دغه ذهنیت څخه د عدالت او اقتصاد د دلیلونو پر بنسټ د ملتونو ترمینځ د آزادې سوداگرۍ فکر پیدا شو. ددغې عقیدې له مخې چې اقتصادي رقابت به خلک اړ کړي، چې د ټولو گټې لپاره دخپل کار په قیمت کې سپما وکړي. ادم سمیت د فزیوکراتانو له فکرونه متاثر شو او دهغو ښوونو ته یې انکشاف ورکړ.

5. مرکنټلزم: هغه سیاست چې انگلستان، هالیند او نورو اروپایي هېوادونو په شپاړسمې او اولسمې پېړۍ کې پر مخ بېوه. دغه وخت دغو ملتونو

له داخلي زراعت نه اخوا د خپلو اقتصادونو د سوداگرۍ برخې پراخې کړي او په سوداگرۍ باندې يې لنگر واچوه. ددغې سوداگر نه يو مقصد داو چې له باندې نه د قيمتي فلزونو او اومو موادو ورود خوندي کړي او پر وړاندې يې خپل مصنوعات صادر کړي. دغه سياست له يرغليز نيشنلزم او په خارج کې د سيمو له لاندې کولو سره يو ځای پرمخ بېول کېده، چې له مخې يې مستعمرې بايد استعماري هېوادونو ته خام مواد تهيه کړي او هغوی د دوی مصنوعات په بيه واخلي. نورو هېوادونو ته د صادرات مخنيوی کېده. ددغه سياست پر وړاندې لومړی چلینچ په ۱۷۲۲ کې دوال پول له خوا په دې ډول وړاندې شو چې د ډېرو مالونو په صادرولو او په خاص ډول د نويو مالونو په واردولو باندې گمرکي ماليات لغوه شول. وروسته په نولسمې پېړۍ کې آزادي سوداگرۍ دغه سياست شنډ کړ.

q j š / ‡ p e s † š \$ s % p j k š / † ‡ s

1. د تاریخ ختم: د پروفیسور مایکل هاورډ مطلب د هارورډ پوهنتون پروفیسور فرانسس فوکو یاما او د هغه یو اثر دی، په نامه د تاریخ ختم؟ ددغه اثر اساسي ټکي دادي چې د کمونزم سقوط او د ساړه جنگ پای د بشریت د ایډیالوجیکي تکامل پای دی او مونږ دغسې پړاو ته رسېدلي یو، چې لبرل دموکراسي او پانگه والي تر ټولو ښه سیستم دی. د هغه په الفاظو:

((هغه څه چې مونږ یې وینو... په دغه ډول د تاریخ پای دی: د بشریت د ایډیالوجیکي تکامل ختم او دانسان د وروستي حکومت شکل د لوېدیځې دموکراسۍ عالمي کېدل... د لبرلزم بری په اول کې د ایډیاگانو یا شعور په قلمرو کې پېښ شوی او په مادي او واقعي نړۍ کې لا تکمیل نه دی؛ خو قوي دلیلونه لیدل کېږي چې فکر وشي چې دا هغه ایډیال دی، چې په اوږده موده کې په مادي نړۍ واکمني وکړي.))

(د قول نقل: دموکراسي: خورا ډېر ښه د خورا ډېرو لپاره، تنظیم او پیلامه د ماریان زهاله، د امریکا پوهنتون خپرونه، نیویارک، ۲۰۰۳، ۲).

د فوکو یاما نظر او اثر په امریکا کې د هغه وخت په تاریخي کړیو کې ډېر یادیده او داسې ویل کېدل چې دغه پروفیسر د تاریخي پېښو د پوهېدلو لپاره یوه کلي ایستلې ده؛ خو د تاریخ یو کرښه ییز فکر کوم نوی څیز نه و. تاریخپوه کیت ونډشټل (Keith Windschuttle) په دې اړه اوږد غږېدلی په دې ډول چې د تجربې طریقې د نتایجو یوه مهمه یې داده چې ((...تاریخ ټاکل کېدلی نه شي. تاریخي پروسه په حتمي ډول په یوې خوا یا دیوه مقصد په لور نه

درومي، هغه كومه پټه طرحهيا پروگرام نه لري، چې كشف كولوته انتظار وباسي. د تاريخپوه كار دا نه دی چې د كومې تيورۍ لپاره څېړنه وكړي، چې ټول به وښيي يا كومه موخه ييزه څېړنه وكړي، چې د څيزونو مقصد شرح كړي. د هغه كار دادی چې د تېر مهال پېښې په خپله د هغو له مخې بيا ورغوي؛ نو هغه څه چې په تاريخ كې پېښېږي، هغه هيڅكله بې هدفه نه وي، خو داسې هم د كومې ژورې طرحې له مخې نه وي. نو تر هغو چې انسانان ژوندي دي د تاريخ د ختم په اړه غږېدل به بې مفهومه وي.))

په دې ډول دی هم، د ډېرو نورو تاريخپوهانو په شان، د تاريخ يوه كرنه ييز فكر ردوي او وايي چې ((همدا چې مونږ ومنو چې د تاريخ فلسفه په خپله د انساني چارو پوهېدلو لپاره ناجايزه طريقه ده، كه هغه د هيگل د لبرلي يا د ماركس د سوشلزم په بڼه وي، د تاريخ د ختم تيسس سقوط كوي.)) (د تاريخ وژنه، اراده خپرونه، نيويارك، ۱۹۹۷ مخونه ۱۷۳، ۱۷۷۰).

لكه چې وويل شول تر څو چې انسان وي پېښې به وي، خو څنگه چې پېښې ديوه ځانگړي عامل مولود نه وي، نه شيكېدلی دهغو رښتينتوب د يوې ټاكلې فكري ليكې له مخې درك شي، چې كه هغه مذهبي، نژادي، لاشعوري، جنسي، طبقاتي يا دغسې نور وي.

2. انگلساڪسن: د لوی جرمن قومونو هغه غړي چې انگلانو يا انگرېزانو (Angles)، ساكسانو (Saxons) او جوتانو (Jutes) ته منسوب وو. د هغه ملت غړي چې له دغو ولسونو څخه راوتلي وو، چې د نورمانانو تر فتح پورې انگلستان يې تر لاس لاندې وو. نورمانانو د پاچا ويليم په سروالي انگلستان په ۱۰۶۶ كې د هيستينگيز (Hastings) په جنگ كې ونيوه.

3. رومانتيکي غورځنگ: په هنر، موسيقي او ادب کې هغه غورځنگ چې په اروپا کې د اتلسمې پېړۍ په وروستي کې وټوکېده او غټه خاصه يې له طبيعت سره پياوړې علاقمندي وه. دغه حرکت د نوي کلاسيکي فلسفي (Neoclassicism) پلو توب پروراندي سرکشي وه، چې قوانينو، شکلونو او عنغنو ته يې لاره. رومانسزم احساسات او حواس ستايل او فردیت، غنايي او غزلي حال او طبيعت نه اخوا ته په څرگند غوره توب قايل و.

يادونه: د يادښتونو د متن ځينې منابع په خپلو ځايونو کې ښودل شوې دي؛ خو د متن زياتره برخه د لاندې منابعو پر بنسټ تهيه شوې ده. ځای ځای ما خپلې ليکنې هم پکې ځای کړې دي.

1. ايڼ مک لين او الستر مک لين، د سياست پوهنې لنډ قاموس، د اکسفورډ پوهنتون خپرونه، اکسفورډ، نيويارک، دوهم چاپ، ۲۰۰۳
2. کرس کوک، د تاريخي اصطلاحاتو قاموس، گرامرسي بوکس خپرونه، نيويارک، دوهم چاپ، ۱۹۸۹.
3. پيټر ټيد، د شلمې پېړۍ د تاريخ قاموس، ۱۹۱۴ - ۱۹۹۰، اکسفورډ پوهنتون خپرونه، نيويارک، ۱۹۹۲.
4. راجر سکرټن، د سياسي فکرونو قاموس، د هارپر او رو خپرونه، کيمبرج، ۱۹۸۲.

((پای))